НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МАТІЯ САНДОРФА.

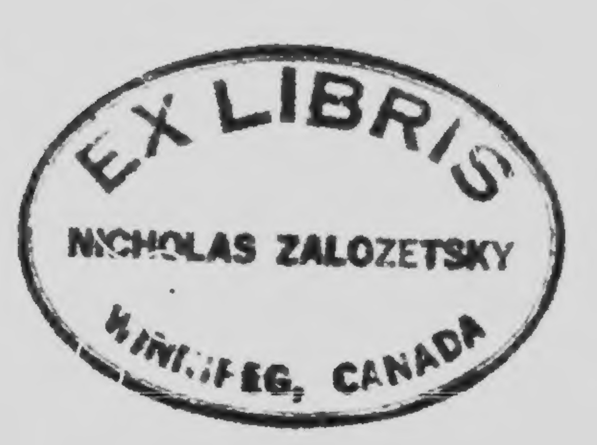
Ю. ВЕРН.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МАТЇЯ САНДОРФА

ПОВІСТЬ

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
„УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ".

EX LIBRIS
NICHOLAS ZALOZETSKY
WINNIPEG, CANADA

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Французький повістеписатель, Юлий Верн родив ся в місті Нант в 1828 р., а скінчивши там школи, переніс ся до Парижа і написав тут оповіданє під заголовком: „Пять неділь в бальці”, котре загально сподобало ся. Сим оповіданем розпочав він ряд творів, котрими завів в письменстві окремий рід повістий науково-поучаючих. Вони зискали собі так велику славу, що нині майже нема вже цивілізованого народу, котрий би не переклав їх на свою мову. Предмет до своїх оповідань бере Верн головно з наук природничих, ґеографії і подорожий, а на підстав[illegible] певних виводів наукових робить в своїй буйній фантазії так смілі кроки наперед, що прим. в гарматній кули пускає чоловіка а[illegible] місяць, або в кораблі, що іде попід вод[illegible]же йому плинути сорок тисяч миль під водою, — а все те лиш склою здобутків наукових. Коли він написав свою повість: „Подорож довкола землї в 80 днях”, викликала вона велике здивоване; здавало ся, що се річ неможлива об'їхати землю довкола в 80 днях. П[illegible] ся задля буйної фантазії в ній пелоб[illegible] загально, але й принесла з собою назву „жільвернада” — слово, котрим з тої пори стали люди називати все те, що не можливе,

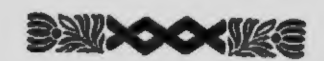
що лиш можна собі хиба видумити, уявити, подібно як Жуль Верн. А однакож незадовго показало ся, що то річ можлива, бо вже в 1889/90 р. об'їхала Американка, п-на Нелі Бляй, землю навіть лиш в 72 днях і 6 годинах доокола!

Сим однакож не хочемо сказати, щоби всї фантастичні видумки славного сего писателя мали бути можливі; нї, він своїми обчисленями і видумками, опертими на строго наукових вислїдах показує лиш, як далеко вже поступила наука і як широке поле лежить ще перед нею. При тім учить він читателя в своїх повістях; познакомляє його зі здобутками науки, з краями і народами, подаючи йому дуже вірно описи міст і країв, події історичні і т. д. Його обчисленя і видумки мають завсїгди за підставу правду, але дальше вже переходять на поле фантазії і для того повісти його треба читати з добрим розумінєм, щоби знати і відріжнити, що правда, а що фантазія. Повість „Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа” є ще для загалу найбільше приступна, бо не запускаєсь в ніякі обчисленя та широкі виводи наукові. За то обзнакомляє вона читателя з многими місцевостями побережа Середземного моря; дає тому, хто того не знає, пояснене, що то є шифроване письмо і як його відчитує ся; дотикає таких найновійших розслїдів наукових, як гіпнотизм і суґґестія (піддапє), сила електрики в лїченю і т. д. За час для сеї по-

вісти вибрав він ту пору, коли ледви що скінчила ся пруско-австрійська війна в 1866 р., підчас котрої Мадяри хотіли вже в спілці з Прусаками виступати против Австрії. Се дало Верному нагоду затронути також коротенько і історію Угорщини

Повісти Верна мають велике значінє для молодіжи особливо старшої, але й для тої лиш з добрими поясненями, хоч з другої сторони можуть вони подібно як всілякі індіянські повісти занадто розбудити молоду фантазію і спонукати молодих людий до шуканя фантастичних пригод, чого найліпший примір дав ученик Гайд, що начитавшись повістий Верна вибрав ся шукати пригоди в печері Люґльох, коло Семріяха в Стирії.

До найкрасших повістий Верна належать: „Подорож доокола землї в 80 днях", „Дїти капітана Ґранта" — обі приспособлені також до представлень театральних; дальше: „Подорож до місяця", Сорок тисяч миль під водою", „Ідея доктора Окса" і др.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МАТІЯ САНДОРФА.

ЧАСТЬ ПЕРША.

Почтовий голуб.

Триєст, столиця побережа, ділять ся на два дуже мало до себе подібні міста на одно нове і богате, зване містом Тересиї, що підоймає ся в простій лінії над берегом заливу, від котрого мусить чоловік добувати собі по куснику землї під будову, і друге старе, бідолашне. Се послїдне є неправильно збудоване і вбило ся клином поміж корзо[1]), що відділяє його від нового міста, а спади горбів Красу[2]), котрих вершки вінчає живописно виглядаюча цитаделя.

Глубоко в трієстинський порт виходить мольо (гребля) Сан Карльо і тут коло неї переважно стають кораблї торговельні. Там люблять збирати ся, іноді в такім числї, що аж трохи лячно стає, громади тих неробів, що то не мають нї кута, нї хати, а котрих свити, пітани, кафтани або камізольки могли би зовсім обійти ся без кишень, бо їх властителї не мали нїколи нїчого, тай не будуть

[1]) Корзо називають ся в Італії широкі і рівні улиції, а від того називаєсь також і сама їзда в параді тими вулицями.

[2]) Крас, по нїмецьки Карст називають ся скалисті гори в Країнї та на Побережу.

мати, що могли би в них ховати.

Але того дня, а було то 18 мая 1867 р., можна було побачити межи сими бездомними все-таки двох чоловіків, на котрих була ліпша одежа. Годі було припускати, що вони були колись в клопоті, бо їм не ставало гроша; бодай на таких вони не виглядали. Правду сказавши, були то люди, котрі мусїли на кождого робити добре вражінє.

Один називає ся Сарканїй і казав, що він Триполїтанець; другому, Сицилїянцеви, було на імя Ціроне. Оба перейшли ся вже були може який десятий раз по гребли, аж станули наконець на самім її кінчику. Звідтам дивили ся на море, що на захід від трієстинського заливу обмежає овид, мов би там мав нараз виплинути корабель, що везе для них щастє.

— Котра то вже може бути година? — спитав Ціроне своїм італїянським говором, котрим його товариш так само добре говорив як і всїма другими мовами знад Середземного моря.

Сарканїй не відповів нїчого.

— Який же з мене туман! — відозвав ся Сицилїянець. — Та-ж то як-раз та година, в котрій чоловік чує голод, коли забув поснїдати.

В тій части австро-угорської монархії так перемішані з собою елементи австрійскі, італїйскі, славянські, що нїхто не зважав на тих двох людий, стоячих побіч себе,

хоч вони були очевидно чужі в місті. Впрочім не міг ніхто догадувати ся, що в їх кишенях вітер свище, бо вони в своїх плащах з капузами, що звисали їм аж по кістки, держали ся досить гордо.

Сарканій, молодший з них, середного росту і добре збудований, з елеґантними манерами і рухами мав може двайцять і пять літ. Він називав ся лиш Сарканій без всякого иншого додатку. Імени хрестного не мав, бо й не був хрещений: він був родом з Африки та походив десь з Триполісу чи з Тунісу. А хоч він на лице був такий брунатний що аж нібн чорний, то все-таки своїми правильними чертами подобав більше на білого, як на мурина. Коли чиї, то певно черти лиця Сарканього могли зводити. Треба було бути добрим знатоком, щоби з того правильного лиця, з чорних, красних очий, хорошого носа та тоненьких під ним вусиків розпізнати безмежну хитрість молодого чоловіка. Ніяке око не було в силї розпізнати з того майже непорушливого лиця ознак мерзкости і погорди, які йому надає звичайно безустанна борба против законів суспільности. Коли фізиоґноміки кажуть — а вони по найбільшій части кажуть правду, — що кождий котрий удає такого, яким не є, то на перекір своїй зручности свідчить сам проти себе, то Сарканій міг собою дати доказ, що то справда. Хто його видів, не міг анї навіть здогадати

ся, чим він є, чим був. Його особа не викликувала ані одробини тої відрази, які викликують гільтаї та розбишаки. Але тим він був і небезпечнійший.

Хто знає, який був дитинний вік Сарканього? Певно якийсь знайда. Хто і як його виховував? В якій триполітанській норі вікував він перші роки свого житя? Хто стеріг його від тих многих недуг тамошнього страшного підсоня, що руйнують чоловіка? Певно, що ніхто не знав би що на то відповісти, може навіть і він сам. Припадок пригнав його на світ; полишений припадком, мусів жити припадками. Але в молодечім віці зумів він присвоїти собі деякого практичного образованя, мабуть тому, що дотеперішне його житє змушувало його волочити ся світами, сходити ся з людьми всілякого стану, шукати собі викрутів за викрутами, хоч би лиш для того, щоби заспокоїти потреби житя. Таким способом і в наслідок всіляких обставин війшов він був вже від многих літ в звязь з найбогатшим з домів в Триесті з домом банкира Сіляса Торонталя, котрого імя є тісно звязане з ходом нашої повісти.

Товариш Сарканього, Італієць Ціроне, був лиш одним із тих людий, що не знають ні віри, ні законів — авантурник, готов до всякої підлоти, готов служити до всякого діла першому ліпшому, що добре йому заплатить. Родом з Сицилії літ зо трийцять, був він здібний так само давати раду до злого,

як і її слухати, а головно її сповняти. Він би може й сказав, де родив ся, коли-б сам то знав. А хоч може й знав, де його батьківщина, то не радо признавав ся до того. На Сицилії жив він як волоцюга і там случайно познакомив ся з Сарканім. Оба забрали ся в світ і оба неправдою шукали свого щастя. Ціроне, хлопчисько рослий, бородатий з дуже обгорілим лицем і чорним волосем, умів лиш з трудом укривати ту вроджену йому підлоту, яку зраджували його завсїгди прижмурені очи та вічно понурена в землю голова. Хитрість свою закривав він тим, що молов язиком без кінця і міри, в прочім був він більше веселий, як сумний і о стілько його товариш щось душив в собі, о скілько він з тим виговорював ся.

Але згаданого дня якось і Ціроне лиш мало був говірливий. Голод, видко не давав йому спокою. День перед тим програв був Сарканій в якійсь картярській норі послідний свій гріш. Отже оба не знали, що тепер робити. Могли вони лиш числити на якийсь припадок, а що припадок не спішив ся вийти проти них на греблю, то вони постановили пійти протів него на вулиції нового міста.

Там на площах, понад каналом та по променадах по сїм і по тім боцї порту, там, де у великім каналї, що перерізує Триєст, є пристани для суден, жене за орудками 70-тисячна людність міста італїянського походження, а мова її, така сама як і у Венецїї,

губить ся у тій всесвітній мішанині язиків, якими говорять моряки, купці, помічники купецькі, та ремісники. Здає ся як коли-б витворив ся якийсь окремий договір, зложений з німецької, французької та славянської мови. Але хоч се нове місто і богате, то ще не всім, що ходять по його вулицях, сприяє щастє. Навіть найзручнійші не встоялись би супротив тих анґлійских, грецьких, вірменських та жидівських купців, що запанували на триєстинській торговици, а котрих пишні палати могли би бути окрасою хоч би й самої столиці астро-угорської монархії. Хто би там счислив тих бідолахів, що від досвіта до пізного вечера уганяють собою по вулицях повних руху торговельного, замкнених мов ті калитки згрішми зі всіх боків високими деревляними будинками, в котрих знов повно всіляких товарів! А не може бути инакше, як є в отсім вільнім місті портовім на кінці Адрійського моря, котрого положеню вже сама природа так дуже сприяє. Кілько-ж з тих, що уставили ся на греблях, де з кораблїв найбільшого в Европі товариства корабельного, австрійського Льойда, виносять масу богацтв зі всіх сторін світа, ще не снідало і мабудь не будуть обідати! Кілько-ж то на конець бітноти, яка стрічає ся так само сотками і в Льондоні, Ліверпули, Гаврі, Антверпії та Ліворні, мішає ся поміж тих заживних та потяжких корабельників,неда-

леко від арсеналу, до котрого приступ їм заборонений! Кілько-ж то видно з неї на площи перед біржею, котрої двері для неї не відчиняють ся, кілько її на ступенях Терґестея, красного будинку, де є бюра Льойда і читальнї, де проживає суспільність в цілком повній згодї з палатами торговельними!

Правду сказавши, то у всїх містах портових старого і нового світа жиє рід нещасливих, який стрічає ся лиш по сих осередках торговельного руху. Не знати, звідки вони беруть ся; нїхто не вгадав би, звідки їх вітер наносить. Они й самі не знають, де їм прийде конець. А між ними є дуже богато таких, що зазнали лїпших часів; є і богато людий заграничних. Зелїзницї та кораблї торговельні полишили їх, як той непотрібний тягар, а вони тепер не дають спокою житю публичному, з котрого вже й полїція не може їх прогнати.

Сарканій і Цірone пішли з греблї глянувши ще впослїдне на залив аж гень туди до лїхтарнї морскої, що піднимає ся на розї[1]) св.Тереси. Вони пустились попри міський театер вздовж парку і вийшли на велику площу звану Піяцца Ґранде, де проходжали ся чверть години около басену[2]), гробленого з каміня ломаного в горах Красу,

---

[1]) Рогом називає ся високий кінчик півострова або взагалї кусень землї, що вистає в море.

[2]) Долївка, яма або збірник на воду.

а вмурованого при споді статуї цісаря Кароля VI.

Оба завернули відтак на ліво. Ціроне дивив ся переходячим попри него людям в очи саме так як коли-б йому дуже хотіло ся їх обдерти. Минули відтак величезний квадрат Терґестея як раз в ту пору, коли скінчила ся біржа[1]).

— Вона буде незадовго так саме порожна, як і наша — відозвав ся Ціроне і усміхнув ся, хоч йому було не до сміху.

Рівнодушний Сарканій якось не конче хотів розуміти ся на лихім дотепі свого товариша, що витягав руки позіваючи з голоду.

Відтак перейшли через трикутну площу, на котрій стоїть бронзовий памятник цісаря Леопольда I. Ціроне свиснув — от так як справдішний нероба — а у воздух піднялo ся стадо сивих голубів, що гніздять ся під присінком старої біржі, саме так, як сиві голуби у Венеції між прокурaціями[2]) старої площі св. Марка. Недалеко звідтам тягне ся Корзо, що відділяє новий Триєст від старого.

Корзо се творить широку, але не конче елеґантну вулицю з красно устроєними скле-

[1]) Біржею називає ся місце або будинок, де купці, банкирі, корабельники і т. д. залагоджують орудки торговельні, а відтак і сам торг. Слово біржа значить тілько що торба або кишеня.

[2]) Муровані в каблук острішки.

пами і подобає більше на вулицю Реґента в Льондоні або на Бродвей в Ню-Йорку, як на італійський бульвар[1]) в Парижі. Там видко дуже богато людий а також довгі ряди возів, почавши від Піяцця Ґранде, аж до Піяцця делле Леня — імена що нагадують достаточно італіянське походжене міста.

Підчас коли Сарканій опирав ся всякій покусї, не міг Ціроне перейти попри ніякий склеп, щоби не споглянути жадним оком на тих щасливців, котрих дозваляють средства заходити до них. Було там повно річий, котрі би певно й їм могли знадобити ся, а особливо у тих, що торгують поживою, та в пивках, де пиво пливе струями, більше як в кождім иншім місті австрийської монархії.

— На отсїм корзї чує чоловік ще більше спрагу і голод — відозвав ся Сицилїянець, котрого бесїда в його висохлих устах подобала більше на клапанє сухого дерева.

Сарканій лиш здвигнув на то плечима.

Вони зайшли в першу вулицю і вийшли відтак на беріг каналу та через него перейшли по червонім мостї. Є то самоточний міст, який стоїть на стовпі на обох берегах, або обернений може стояти посеред води вздовж каналу. Відтак пішли берегом каналу. Ще троха дальше звернув Сарканій

[1]) Бульвар значить — вал, а відтак красна вулиця зроблена на місце валу.

на корзо, чому його товариш не противив ся. Дальше вулиці піднимали ся так вгору по спадах Красу, що не можна було туда їхати. Ті вулиці є там так побудовані, що нема тут чого бояти ся того студенного, як лїд, вихру, що зве ся тут „бора" та віє з північного всходу. В отсїм старім Триєстї було обом сим голодранцям, Сарканьому і Цїронови, далеко відраднїйше, як в богатім новім містї.

Тут і мешкали вони, відколи приїхали до столиці побережа, в малій гостинници недалеко церви Санта Марія Маджоре. Але що вони не платили за гостинницю, а довги росли з кождим днем і властитель гостинницї не давав їм вже спокою, то оминули її; перейшли через площу і переходжували ся якийсь час доокола Арко ді Ріккардо.

Але годї було їм приглядати ся через довший час сим останкам римської архітектури. А що припадок очевидно не спішив ся ставати їм в пригодї, то почали один за другим лїзти стежками в гору майже на вершок Красу, де стоїть катедра.

— Також забагло ся чогось лїзти аж сюди в гору! — замуркотїв Цїроне і стягнув на собі свитину в поясї.

Але мимо того не попускав ся він свого товариша і можна було з долини вже пізнати, як вони піднимали ся в гору по стежинах названих не знати чому вулицями, які тілько поганять спади Красу. В десять мінут піз-

нійше видобули ся ще голоднійші, як були, на площу коло катедри.

З сего місця є дуже хороший вид на широке море та на порт, куда їздять всякі судна, пароходи, та кораблї, що приходять і відходять звідси. Одним поглядом обнимаєш цїле місто, передмістя, послїдні доми що припирають до горбів та порозкидані на горбах двірки. Але наших авантурників то не займало. Вони вже не на одно надивили ся, а впрочім вийшли сюди лиш для того, щоби не слухати, як в них кишки сварять ся. Ціроне, бачите, був би волїв волочити ся попід богаті крами на корзї. А що вони й тут шукали лиш щастя, то мусїли довго чекати і за той час бути терпеливими.

На самім кінци стежки, котрою виходить ся на площу, недалеко візантийської катедри Сан Джуста, було огороджене місце, де колись було кладовище, з котрого став ся тепер музей старинностий. Там вже не було гробів, лиш ще кусні нагробних памятників з каміня: попід низько звисаючим галузем красних дерев спочивали порозкидані в траві римські обелїски[1]), середновічні стовпи памятників, останки з тріґлїфів та метопів[2]), з всїляких часів ренесансової[3]) до-

[1]) Чотиригранні стовпи з одноцїлого каміня, в долинї ширші а в горі чим раз вузші і виходячі в кінчик.

[2]) Тріґлїфами називають ся верхні плити на стовпах дорийських, а плити, що стоять на будинках межи тими стовпами звуть ся метопами.

[3]) Доба відродженя штуки.

би, та поливані посудини, в котрих видко ще було останки попелу.

Ворота, котрими входило ся до сего місця стояли отвором. Сарканій лиш їх потрутив. Він зайшов туди, а за ним Ціроне, котрий в своїй меляхолійній задумі здобув ся на отсї слова:

— Коли-б так нам захотілось позбавити ся житя, то ось тут булоби до того найдогіднійше місце!

— А щоби ти зробив, коли-б так хто тобі то казав? — спитав Сарканій глумливо.

—Я би на то не пристав, любий товаришу! Нехай лиш маю оден добрий день на десять злих.

— Будеш мати — ще й більше.

— Нехай то вислухають всї святі італїянські, а Господь Бог знає, що їх числять тут на сотки!

— Ходи лиш — відозвав ся Сарканій

Вони зайшли в алею, що окружала півколесом ряд урн, та сіли собі на якусь велику римську розету, тесаний в цьвіти камінь, що лиш трохи виставала понад землю. Зразу мовчали — Сарканьому було то дуже до вподоби, але не так його товаришеви. Ціроне зївнувши раз, два рази, таки не видержав та відозвав ся:

— На кров Божу! Тай припадок, на котрий ми дурні спустили ся, якось дійсно не дуже квапить ся.

Сарканій мовчав

— Куди ми взяли ся — говорив Ціроне дальше — шукати його тут серед сих розвалин? Я чогось дуже бою ся, що ми, товаришу, збили ся з тропи! Який би чорт зоборязав ся тут до чого на сім старім кладовищи? Навіть бідні души не потребують його, бо вже покинули своє грішне тіло. Коли я вже раз дістану ся там під спід, то мені буде байдуже, що спізнив ся на обід, або що не маю що повечеряти! Ходи забираймо ся звідси!

Сарканій ледви що ще дихав, так був задумав ся та задивив ся.

Та ненароком понад верхами дерев появив ся голуб. Видно було, що голубови щось бракує, бо лет його не був рівний і прямий. Він мусів бути або хорий, або пострілений. Таким непевним летом він наблизив ся до Катедри.

Голуб тратив вже очевидно посьлідні сили. Чіпав ся вже вистаючих примурків катедри, при фасаді[1]) котрої стоїть з боку чотирогранна висока вежа старійшого походженя. Не міг вже летіти дальше, готов вже був упасти на землю і длятого спустив ся насамперед на дашок малої ниши, в котрій була фіґура св. Юста; не міг вже удержатись на ногах і злетів на вершок стовпа, що сто-

---

[1])Видка, звичайно передна часть якогось будинку, украшена орнаментами, різьбами і т. д. Фасада може бути: головна або передня, бічна і задна.

яв в куті межи фасадою будинку з вежею.

Сарканій все ще ані не рушив ся, лиш мовчав і ледви звертав увагу на голуба, але за то Ціроне не спускав його з ока. Голуб прилетів десь з півночи і був дуже змучений далекою дорогою. Видко було по нім, що хотів ще кудись дальше летіти, бо зараз знову підлетів, але зробивши такий каблук, як та куля коли летить з рушниці, мусів знов спочивати на долішній галузи якогось дерева на старім кладовищи.

Ціроне постановив був зловити птицю і підсунув ся нишком аж під дерево. За хвильку підліз аж до ґузоватого пня, звідси вже легко міг досягнути рукою помеже гиле. Тут причаїв ся він тихенько як той пес, що звітрив понад собою дичину. Голуб не видів його і хотів знову підлетіти, але сили його знов опустили і він упав лиш кілька кроків від дерева на землю.

Одним скоком кинув ся Сицилїянець на него і мав вже його в руках. Ніхто би не подивував ся, що він готов вже був скрутити йому головку, але нараз здержав ся, крикнув і побіг чим скорше до Сарканього.

— Почтовий голуб! відозвав ся він до нього.

— Ну та що з того? Мабуть то була послїдна його подорож, вже більше не буде лїтати світами — сказав на то Сарканій.

— Таки не буде — відповів Ціроне.— Тим гірше для тих, котрим він мав принести

отсю карточку що під його крилом.

— Що, карточка? — спитав Сарканій і схопив ся. — Зажди ще, не роби йому смерти! Варто ще почекати.

Сказавши то схопив він товариша за руку, що держала вже голуба за шийку. Відтак взяв торбиночку, котру відвязав вже був Цироне, отворив її і виймив з неї шифровану[1]) карточку.

На карточці було вісїмнайцять слів, виписаних в трьох простовисних рядках ось так:

ruiopn	zaemen	ihnalz
arnuro	trvree	mtqssl
odxnp	estlev	eeuart
aeeeil	ennios	noupvg
spesdr	erssur	ouitse
eedgne	toeedt	artuee

Хто посилав ту карточку і до кого, не було на ній написано. Тих вісїмнайцять слів зложених з рівного числа букв годі чей було відчитати і зрозуміти їх значінє, не знаючи відповідного до них ключа; отже й мала бу-

[1]) Слово „шифра" пішло від французького „шіфр", що значить „цифра" — знак на число. „Шифроване письво" значить письмо, писане цифрами. Всї букви означає ся тогдги по порядку цифрами і замість тих букв пише ся рядками. Хто хоче відчитати таке письмо, мусить знати „ключ" до него, значить ся так само означити цифрами букви. То є найпростїйший спосіб шифрованя. В повісти сїй представлений спосіб т. зв. шабльонового шифрованя.

ла надія на то, хиба, що знайшов би ся хтось такий, що умів би відчитувати шифроване письмо і без ключа. Здавало ся таки, що та карточка не придасть ся до нічого, бо не можна буде її відчитати.

Сарканій зразу був дуже розчарував ся сим письмом, з котрого не міг нічого довідати ся, але відтак і дуже завернув собі ним голову. Ану-ж — думає він собі — на тії карточці містить ся якась відомість, а може й тайна, котра би когось зрадила? Той, що то писав, мусів видко, бути дуже осторожним, бо так пописав, що хоч би та каточка не дістала ся до того, до кого була писана, то ніхто би її не відчитав. З того знову, що карточку посилано голубом, котрий, як звісно, має вже ту вдачу, що все вертає до давного голубника, не передавано відомости почтою або телеґрамою, можна було догадувати ся, що розходить ся о якусь справу, котра вимагає великої тайни.

— Може в сих рядках містить ся якась тайна, котра нам щастє принесе — озвав ся Сарканій.

— То хиба сей голуб був би сим припадком, за котрим ми нинї до полудня досить набігали ся — сказав на то Ціроне. — А я хотів йому головку скрутити!... Але не буде з того нічого; важнійше, що маємо божого післанця в своїх руках, треба спробувати, як він смакує.

— Та бо не квап ся, Ціроне! сказав на

то Сарканій і ще раз уратував тим способом жите голубови. — Може через голуба довідаємо ся, як називає ся той чоловік, до котрого посилають сю карточку, розуміє ся, коли він мешкає в Триєсті.

— Та що з того? Він тобі чей не дасть відчитати, що там на тій карточці написано

— Не то, Ціроне.

— Та бо й незнаємо від кого вона.

— Певно, що не знаємо. Але коли з двох тих, що посилають до себе письма, знає ся одного, то можна вже з того розвідати ся і про другого. Словом, не треба голубови смерть робити, а противно, треба йому дати прийти до сили, щоби він залетів туди,куди йому назначено.

— Тай з карточкою? — спитав Ціроне.

— З карточкою, але я єї насамперед собі відпишу та буду відпис доти держати, доки аж не прийде нагода зробити з него ужиток.

Сарканій виймив свій записник з кишені і почав відписувати на нім письмо олівцем. А що він знав, що в тайних письмах треба майже у всіх случаях задержати вірно таке саме упорядковане, то уважав дуже точно на то, як уложені на карточці слова. Коли вже відписав, сховав відпис в своїм записнику, а карточку вложив знову до торбиночки і привязав її голубови під крило.

Ціроне придивляв ся тому, але якось

не вірив в то щастє, яке мала їм принести ся пригода.

— А щож тепер буде? спитав він.

— Тепер доглядай ти післанця — сказав йому на то Сарканій.

Голуб був більше голодний як утомлений. Крила мав здорові і не поломані, анї не покалічені; видко, що не пострілив його анї якийсь стрілець, анї не побив каменем якийсь пустий хлопчина. Був лиш голоден і хотів пити, більше не було йому нічого.

Ціроне став шукати на земли і знайшов кілька зеренець; голуб зїв їх хапливо,а відтак ще й напив ся води, що лишила ся була від дощу на черепі з якоїсь старосвітської посудини. За пів години голуб покріпив ся і відпочив та міг вже летіти дальше.

— Коли він має летіти ще далеко — відозвав ся Сарканій, — коли він десь аж поза Триєстом має дім, то нам то байдуже, чи він десь в дорозї згине, бо й так щезне нам з очий, а ми за ним не підемо коли він має залетіти до якогось дому в Триєстї. Але коли там його дожидають , і він там спустить ся, то внего ще на стілько сили, щоби туди залетіти, бо на то треба лиш одну або дві мінути.

— Правду кажеш, — відповів Сицилїянець. — Але чи доглянемо аж туди, де його голубник, хоч би він лиш до Триесту полетів, а не дальше?

— Будемо робити, що зможемо — ска-

зав Сарканій спокійно. Та от що стало ся:

Понад катедральну церков, зложену з двох романських церков, з котрих одна під призванєм Пречистої Діви, а друга під призванєм патрона Триєсту св. Юста, піднимає ся висока вежа, що стоїть на розі тої части фасади, в котрій є велика вставлена розета; понизше сеї відчиняють ся головні двері дому Божого. Вежа панує над цілою нижиною Красу, а місто лежить під нею, як гороріз-бою вироблена карта. Із сего високого місця можна було легко видіти дахи домів зі всіх сторін, почавши від спаду горбів аж до берегів заливу. Отже можна було й видіти, куди летить голуб, коли-б його пустити з тої вежі, а тогди можна би було певно розпізнати той дім, на котрім би він сів, розуміє ся, скороби лиш голуб летів до Триєсту, а не до якогось иншого міста на істрийськім півострові.

Проба мусіла удати ся, бодай не завадило би було її зробити, не треба було більше нічого, лиш пустити голуба на волю.

Сарканій і Ціроне вийшли отже із старого кладовища, перейшли через малу площу перед церквою і пустились до вежі. Одні острокаблукові двері стояли отвором — случайно ті, що були під окоповим дашком саме просто під фіґурою св. Юста. Оба мущини зайшли туди і пустились крутими сходами на гору. Може за дві, три мінути вийшли аж

на сам вершок вежі під дах, де з кождого боку є по два віконця і звідки видко на всї сторони, аж на море і на самі гори. Сарканій і Ціроне станули тут при тім вікні, що виходило на північний схід просто на місто.

На годиннику старого замку, що походить з шіснайцятого столїтя, вибила четверта година. Отже був ще білий день. Серед густого воздуха спускало ся сонце поволи до Адрійського моря і облило своїм світлом більшу часть домів в містї з тої сторони, що була звернена до вежі. Обставини були отже так догідні, як лиш могли бути.

Сарканій взяв голуба в руки, погладив ще його та попестив, а відтак пустив його у воздух.

Голуб розпустив крила, але й зараз почав стрілою спадати в долину. Роздразнений Сицилїєць аж крикнув, так налякав ся.

— Ну, підлїтає знову в гору! — відозвав ся Сарканій.

І дійсно, голуб в долішній вестві воздуха знайшов собі рівновагу, закинув ключку та завернув впоперек до північно-західної части міста. Сарканій і Ціроне не спускали його з ока.

Голуб ведений якимсь дивним інстинктом, летів зовсїм певно. Таки аж видко було по нїм, що летить туди, куди йому назначено, а де був би прилетїв вже перед годиною, коли-б не був примусово задержав ся

під деревами на старім кладовищи.

Сарканій і його товариш дивили ся майже з трівожливою увагою за голубом. Цікаві були, чи він полетить поза мури міста, бо в такім случаю з їх наміреня не булоб нічого.

Мали щастє.

— Я все ще його виджу! — відозвав ся Ціроне, котрий мав дуже добрі очи.

— Треба добре на то уважати — відозвав ся Сарканій — де він сяде, щоби після того можна добре осудити стан річий.

За кілька хвилин спустив ся голуб на дім, котрий своїм стромим дахом виставав понад другі. Він стояв посеред якихсь дерев в тій части міста, де є шпиталь і публичний парк. Там заліз він в якесь мале віконце на даху, понад котрим обертала ся вітрора хоругОвка з кованого зеліза, котра була би певно роботи Кантена Мессіса[1]), колиб так Триєст був в Флямандії.

Тепер вже мали вони загальний перегляд і не трудно було, маючи на оці згадану хоругОвку, відшукати той дах з малим віконцем, отже й дім, де мешкає той, до кого була писана карточка.

Сарканій і Ціроне спустили ся чим скорше в долину, пішли спадами Красу та

[1]) Кантен Мессіс — славний бельґійськии маляр; був він до 20 року житя ковалем в Антверпії і робив, кажуть, зелізні прикраси на дашки над керницею перед соборною церквою в тім місті.

кількома короткими уличками, аж вийшли на площу, звану Пяцца делля Лєна. Там мусїли знову розглянути ся, щоби побачити, де тоті ряди домів, з котрих складає ся східна часть міста.

Прийшовши в то місце, де сходять ся дві найбільші вулицї в містї, корзо Стадіона і Акведотто, красна алея, котрою можна зайти до великої пиварнї Боскетто, не знали вони через хвильку куди брати ся, чи на право чи на ліво? Навгад взяли ся на право в тім намірeню,щоби розглянути ся по черзї по всїх домах при алєї, позаяк добачили, що вітрова хоруговка виставала аж понад вершки її дерев.

Ішли отже вздовж Акведотто та придивляли ся добре дахам всїх домів, але не могли того знайти, за котрим шукали. Так прийшли вони аж наконець алєї.

— Ось той дах! — відозвав ся наконець Ціроне та показав на хоруговку, котрою крутив вітер на зелїзнім driчку; понизше неї було на даху вікно з котрого вилїтали голуби або залїтали до него. Не було вже сумнїву, що тут залетїв голуб, котрого вони пустили з кладовища.

Звичайний собі дім щезав тут поза тими красними деревами Акведотта, що найбільше до него притягають. Сарканій став зараз розвідувати ся по сусїдних склепах і незадовго довідав ся то, чого йому було треба.

В тім домі мешкав вже від многих лїт

ґраф Володислав Затмар.

— Хто то той ґраф Затмар? — спитав Ціроне, для котрого се прізвище не мало ніякого значіня.

— От собі ґраф Затмар — відповів Сарканій.

— Можеби спитати ся...

— Не кван ся, Ціроне, пізнійше. Треба роздумати, бути спокійним, а тепер вертаймо до нашої господи.

— А я... тепер саме й пора, щоби ті, що мають до того право, сідали обідати — сказав на то Ціроне глумливо.

— Хоч ми нині й не обідали, то попоїмо собі завтра добре — відповів Сарканій.

— Та у кого?

— Хто знає, Ціроне? Може таки у самого ґрафа Затмара.

Оба поплентали ся поволи — бо й чого було їм спішити ся? — та незадовго зайшли до своєї скромної господи. хоч ще й вона була для них за дорога, бо вони не мали чим навіть за нічліг заплатити. Яку-ж застали тут несподіванку для себе! До Сарканього прийшов був як раз лист. В нім було кілька банкнотів на суму двіста ринських та слідуючі слова:

„В прилозї гроші, котрі Вам посилаю. На дорогу до Сицилії Вам стане. Їдьте, щоби я вже більше нічого о Вас не чув. Сіляс Торонталь."

— Слава Богу во вишних! — став Ціроне шкувати — той банкир станув нам в пригоді. Таки направду не треба сунівати ся о тих панах з біржи.

— Тай мені так видить ся, — сказав на то Сарканій.

— Отже ті гроші на то, щоби ми виїхали з Трієсту?

— Ні, на то щоби ми тут липили ся!

Ґраф Матій Сандорф.

Угри або Мадяри зайшли до краю в девятім столїтю після численя літ від рождества Христового. Їх ще третина цілого населеня Угорщини — більше як 5 міліонів душ. Чи вони іспанського походженя, чи египеського або варварського, чи вони походять від тих Гунів, що їх королем був Аттіля, чи від північних Фінів — гадки суперечать собі — але то не має великої ваги.

Вони уміли задержати свою віру і є почавши від одинайцятого столїтя ревними католиками — в тім часї приняли вони нову віру. Говорять також ще своєю давною мовою, вигідною, гармонійною рідною мовою, котра убирає кождий предмет в окрасу поезії; вона так богата, як німецька, але вузлувата і енерґічна, мова, котра від чстирнайцятого столїтя виперла латину із законів та розпоряджень та увиділа перед собою бу-

дучність яко мова народу.

Угодою в Кралевацу припала Угорщина і Семигород Австрії.

В двайцять літ опісля заявила праґматична санкція[1]) торжественно, що держави Австро-Угорщина є нероздільні. Наколи-б не було сина, то могла би корона перейти також і на доньку після закона прімоґенітури або первородства. В наслідок сеї нової постанови вступила Марія Тереса в 1749 р. на престол свого батька Кароля VI., послідного потомка з мужеського поколіня габсбурґського роду.

Угорщина мусїла піддати ся силї.

В тім часї, коли розпочинає ся се оповіданє, був один Мадяр великого роду, котрий жив лиш тою надією, що поверне своєму краєви давну його самостійність. За молоду знав він Кошута, а хоч його походженє та вихованє не позваляли йому ділати спільно з такими у важних справах політичних, то всеж-таки мусів він подивляти велике серце сего приятеля вітчини.

Ґраф Матій жив собі в однім із комітатів [2]) в Семигороді, у фоґарашськім окрузї

[1]) „Праґматична санкція" значить то саме, що „основні закони державні"; зекони сї заведено в Австрії в 1720 р.

[2]) Комітатами називають ся староства на Угорщинї; вони ділять ся на округи.

на старім замку з февдальних[1]) часів. Той замок стояв на однім із північних кінців східних Карпатів, що відділяють Семигород від Волощини. Побудований між скалами і дебрами виглядав він в своїй дикій красі зовсім на таке послідне заборонло, в котрім заговірники могли би держати ся аж до крайности.

Сусідні копальнї, в котрих добувано зелїзну та мідяну руду, давали властителеви замку Артенак дуже значний дохід. Та маєтність обнимала часть фоґарашського округа, котрий має що найменше 72.000 душ. Люди тамошні, міщани і селяни, не таїли ся з тим зовсїм, що вони незмінно вірні ґрафови; за його добродїйства для краю віддячували ся вони безмежним привязанем. Задля того був сей замок під особливим надзором, під котрий підпадала його угорська канцелярія в Відни, що веде свої дїла зовсїм независимо від других міністерств держави. Високі круги знали наміреня властителя замку Артенак і длятого вони їх непокоїли, а особа ґрафа може ще більше.

Матієви Сандорфу було тогди 35 літ. Його стать більшої як звичайної висоти, зраджувала велику силу мускулів. На широких плечах держалась горда голова. Трохи гран-

[1]) Часи, в котрих королї і князї мали право обділяти своїх людий землями. Февдалами називають тих, що в той спосіб прийшли до великих посїлостий.

часте лице як би нахухане живою краскою, показувало мадярський тип в повній чистоті. Його живі рухи, вузлуватість в бесіді, певний і спокійний погляд, живий обіг крови, котрий видко було по ніздрях, слабе дрожане губ в кутиках і усміх з навички на устах, нехибний знак доброти та якась розважність в розмові і мінах — все то вказувало на вольнодумну і великодушну натуру.

Одною із найвиднійших черт характеру ґрафа Сандорфа було то, що він ніколи не простив і не міг простити скорби, котрої жертвою стали ся його приятелї, хоч сам о себе зовсїм не журив ся, ба, готов був навіть сміяти ся з того, коли його хто при якій нагодї оскорбив. Любив дуже справедливість і ненавидїв всяку невірність. З того походила у него та якась особлива непримиримість. Він зовсїм не належав до тих, що то здають ся на Господа Бога, щоби він когось покарав на сїм світї.

Треба тут зазначити, що Матій Сандорф був дуже поважно вихований. Замість дармувати, маючи масток, любив він дуже займати ся науками фізикальними і лїкарськими. З него був би став дуже талановитий лїкар, коли-б змушений жити з того, був би займав ся лїченєм недужих. Але він вдоволяв ся лиш тим, що був хеміком[1]), котрого

---

[1]) Хеміком називає ся учений, котрий досліджує, з чого складають ся твори в природі.

учені дуже цінили. Пештенський університет, пресбурґська академія наук, королївська академія гірнича в Шемницькій Бани, нормальна школа в Темешварі зачисляли його одна по другій до найздібнійших своїх учеників. То його житє для науки скріпляло в нїм що й природні його здібности. Воно зробило з него чоловіка в найширшім значіню того слова. Таким уважали його й всї, що його знали, особливо його професори зі всїляких шкіл та університетів в краю, що остались його приятелями.

На замку Артенак були колись веселість, житє, рух. На скалистім хребтї гори сходили ся бувало мисливі з цілого Семигороду. Там відбували ся великі і небезпечні лови з нагінками, на котрих ґраф заспокоював свою охоту до борби, бо на полї полїтики, видко, не мав надії до тої борби вправляти ся. Він держав ся з боку і слїдив лиш за ходом річий. Здавало ся, що він журить ся лиш сам про себе та звертає свою увагу лиш на науку та на то виставне житє, на котре позваляло йому його велике майно. Тогди жила ще ґрафиня Рена Сандорф. Вона була душею всїх товариських сходин на замку Артенак. На пятнайцять місяців перед початком нашого оповіданя забрала її смерть в самім розцьвітї молодости і краси; ґрафови лишила ся лиш мала донечка, котрій було тепер два роки.

Для ґрафа Сандорфа був то страшний

удар судьби. Довгий час не міг він знайти ніякої розради для себе. На замку стало тихо і пусто. Його пан жив в нім в глубокім смутку як в якім монастирі. Нічим вже не журив ся, лиш своєю дитиною, котру віддав під опіку жінки свого управителя, Рожени Ляндок. Тота молода а добрезна жінка нічого вже так не доглядала, як одинокої наслідниці Сандорфів і була для неї другою матірю.

В перших місяцях свого вдовецтва не виходив ґраф Сандорф із замку Артенак. Набирав сил із споминок з минувшости. Опісля взяла в нім верх гадка, що його вітчина займає в Европі лиш підрядне становище.

Французько-італійська війна з 1859 р. нанесла австрійській державі сильний удар.

То нещастє по семи роках збільшило ся ще поражкою під Садовою в 1866 р. Угорщина мусіла дивити ся, що вона ще звязана з тою Австрією, котра стратила свої італійські посілости. Побіда під Кустоццою та Лисою не могла в очах Угорщини зтерти поражки під Садовою.

Ґраф Сандорф розглянув ся в слідуючім році дуже пильно по політичнім терені та прийшов до переконаня, що може би удало ся викликати якийсь рух, що поміг би до розділу держави.

Надійшла хвиля діланя. Дня 3 мая, 1867 р., поцілував він свою донечку, віддав її старанній опіці пані Рожени Ляндок і по-

кинув замок Артенак. Поїхав до Пешту, де порозумів ся з своїми приятелями і сторонниками та поробив приготовленя; в кілька днів опісля приїхав він до Триєсту, щоби тут дожидати, що стане ся дальше.

Тут мав знаходити ся осередок заговору. Звідси мали розходити ся всї нитки, котрі держав ґраф Сандорф в своїй руцї. Проводирі заговору могли в сїм містї безпечнїйше працювати, бо тут меньше на них звертали увагу, і на всякий спосіб мали тут більше свободи, щоби довести до щасливого кінця своє патріотичне дїло.

В Триєстї жили два дуже вірні приятелї ґрафа. Одушевлені тою самою гадкою були вони готові остати ся вірними тому предприємству аж до кінця. Ґраф Володислав Затмар і професор Стефан Баторий були також Мадярами з великого роду. Оба, добрих десять лїт старші від ґрафа, не мали майже нїякого майна. Перший з них мав скупенький дохід з малої маєтности в липтавськім комітатї, що лежить по тамтім боцї Дунаю; другий учив в Трієстї фізики і жив лиш з того, що заробляв тою наукою.

Володислав Затмар жив в тім домі, котрий викрили Сарканїй і Ціроне при Акведотто. Скромну свою домівку відступив він був до свобідної розпорядимости ґрафови Матїєви Сандорфови на цїлий той час, через котрий хотїв він тут перебувати з далека від замку Артенак, значить ся аж до кінця поста-

новленого руху, без згляду на то, як би він закінчив ся. Всю службу представляв тут пятьдесять і пять літний Мадяр Борик. Був то чоловік, що служив вірно свому панови, як управитель Ляндек ґрафови Сандорфови.

Стефан Баторий мав так само скромненьке помешканє при корзї Стадіона, отже в тій самій части міста, що ґраф Затмар. Він не дбав про нїчо більше, лиш про свою жінку та свого синка Петра, котрому було тогди вісїм лїт.

Баторий не належав, що правда, в простій лінії, але все-таки до роду тих мадярських князїв, що в шіснайцятім столїтю засідали на семигородськім престолї. Родина та була розпала ся і від того часу розійшла ся та певно що мусїло аж дивно стати, коли почуло ся, що один з послїдних потомків є скромним собі професором прешбурґської академії. Поминувши то все, був Стефан Баторий первостепенним ученим і славним із своїх праць. Одного дня спонукали його полїтичні його погляди, з котрими він не таїв ся, зажадати свого увільненя і тогди то осїв він в Триестї яко независимий професор з жінкою, що помагала йому щиро двигати недолю.

В помешканю Володислава Затмара сходили ся від часу приїзду ґрафа Сандорфа всї три приятелї, хоч Сандорф умисно на то наставав, що найме собі помешканє в палатї Моделльо, або точнїйше в готели

Дельом при Пяцца Ґранде. Поліції ані не снило ся о тім, що дім при Акведотто є осередком заговору, котрий має численних приклонників в більших містах держави.

Володислав Затмар і Стефан Баторий стали, не надумуючись довго, щирими союзниками ґрафа Сандорфа. Вони виділи так само як і він, що тепер є дуже сприяючі обставини для такого руху, котрий би Мадярам надав знов таку силу в Европі, до якої вони з честилюбимости стреміли. Вони знали то добре, що можуть за той плян наложити головою, але мимо того не дались відстрашити від свого діла. Дім при Акведотто став ся отже зборним місцем найвиднійших проводирів заговору. Велике число приклонників, завізваних звідси в ріжних сторонах краю, діставали звідси прикази. Голубяча почта, яку тут устроєно для посиланя відомостий, сполучала легко і скоро з Триєстом всї значнійші міста на Угорщинї і в Семигородї, коли розходило ся о то, щоби давати поученя, котрих годї було розсилати почтою або телеґрафом. Словом, заведено як найбільшу осторожність, так, що на заговірників не упало доси нї найменше підозрінє.

Впрочім ведено переписку, як вже звісно, шифрованим письмом, і то після способу, що давав безусловну безпечність, позаяк його треба було лиш держати в тайнї.

В три днї по тім, коли прилетів той голуб, від котрого Сарканій переймив карточку,

дня 21 мая, около осьмої години вечером, були Володислав Затмар і Стефан Баторий в кабінеті і чекали там на Матія Сандорфа, котрий мав вернути з дороги. Особисті справи були спонукали його недавно виїхати до Семигорода на свій замок Артенак. Подорож та була для него о стілько на руку, що давала йому можність зійти ся з своїми приятелями в Ключи[1]), столици провінції, та поговорити з ними, а певного дня мав він звідтам вернути, давши наперед знати обом своїм союзникам, депешею, котру Сарканій переписав.

Від часу виїзду ґрафа Сандорфа обмінювали ся ще й инші листи межи Триєстом, а Будапештом, вислано також голубами кілька шифрованих карточок. Як-раз в сій хвили був Володислав Затмар занятий відчитуванєм такого письма, при помочи так званої „решітки”, або шабльони.

По правді сказавши були ті депеші придумані на дуже простий лад, на лад переставлюваня букв. Після того способу має кожда буква своє азбучнє значінє, а значить а, о значить о і так дальше. Але букви переставляють ся по черзі, після того чи місця в решітці порожні чи заставлені. Коли тоту решітку уложить ся на депешу, то спід неї видко лише букви в тім порядку, в якім тре-

[1]) По німецьки: Клявзенбурґ, по мадярськи: Кольошвар.

ба їх читати, а прочі є закриті. Таких решіток уживано вже з давен-давна, але недавно уліпшено їх після способу полковника Фляйснера; вони уважають ся доси за найліпший і найпевнійший спосіб, коли розходить ся о то, щоби мати тайне письмо, котрого ніхто не годен прочитати. Всї инші способи перевертаня — все одно, за то спосіб з незмінною підставою або простий спосіб ключевий, при котрім кожда буква азбуки означує ся тою самою буквою або тим самим знаком — або чи то спосіб зі змінною підставою чи спосіб з подвійним ключем в котрих кожда буква зміняє ся з азбукою так, що не дають ніякої певности. Декотрі люди можуть дуже легко відчитувати такі тайні письма, хоч при тім спускають ся лиш на сам здогад. Вони опирають ся на то, що ті букви, котрі частійше уживають ся, знаходять ся частійше в сім письмі —е в мові французькій, анґлійській і німецькій, а в російській, е та і в італійській і др. та доходять тим способом до того, що винаходять то значінє букв в тайнім письмі, яке вони мають у звичайнім. Буває лиш мало шифрованих сим способом депеш, котрих би при добрій розвазї не можна відчитати.

Однакож здає ся, що решітки або шифровані словарі — значить ся такі, в котрих є подані числами деякі часто уживані слова або і цілі вислови — дають повну поруку, що такого письма ніхто не відчитає. Але оба

ті способи мають одну значну недогідність: їх треба конче держати в тайні, або зобовязати ся до того, що тих приладів, або книжок не дасть ся нікому чужому в руки. Коли нема решітки або книжки, то не можна тих депеш ніяк відчитати, але скоро хтось украде або решітку або книжку, то вже й цілий світ зможе депешу прочитати.

Отже при помочи такої решітки, взглядно витятого грубого паперу, котрий в кількох місцях мав дірки, відчитувано переписку ґрафа Сандорфа і його товаришів. Але вони були на стілько осторожні, що не мали би ніякого клопоту, хоч би Сандорфови або його приятелям загубили ся ті решітки, або коли-б їх хто украв, бо зараз, скоро лиш їх відчитали, то й палили. Отже ніхто не міг прийти на слід того заговору, за котрий булиби наложили головою найперші маґнати Угорщини разом з репрезентантами міщаньства і народу сільського.

Саме коли Володислав Затмар хотів спалити послідну депешу заковтав хтось стиха до дверий компати

То був Борик, котрий привів ґрафа Сандорфа, що прийшов був пішки з двірця зелізниці. Володислав Затмар приступив зараз до него:

— А що, Матію, як повела ся ваша подорож? — спитав він чим скорше, як той, що передовсім хоче бути заспокоєним.

— Пощастила ся, Затмаре, — відповів

ґраф Сандорф. — Я не потребував сумнівати ся о думках моїх семигородських приятелів; можемо напевно числити на їх поміч.

— А чи ти їм згадував о тій депеші, що прийшла до нас три дни тому назад з Будапешту? — відозвав ся Баторий, що жив з ґрафом в такій великій дружбі, що вони аж собі тикали.

— Згадував, Стефане; вони вже все знають. Готові кождої хвилї. На перший знак підоймуть бунт. До двох годин будемо панами в Будапештї, до пів дня панами найбільших комітатів по сім і по тамтім боцї Тиси, до одного дня буде Семигород і пограниче військове в наших руках. Тогди вісїм мілїонів Угрів відзискають знову свою независимість!

— А правительство? — спитав Стефан Баторий.

— Наші сторонники є в більшости — відповів Матїй Сандорф. Вони й утворять нове правительство, котре, возьме ведене дїла в свої руки. Все піде правильно і без всяких трудностий, бо комітати що-до їх управи майже не зависять від корони, а їх начальники мають власть полїцийну.

— Але заступаюча короля рада, котрої головою є палятин в Будапештї?... — перебив Володислав Затмар.

— Недопустить ся до того, щоби палятин і рада мішали ся!...

— А переписки угорської канцелярії також не допустить ся?

— Також! Все пороблено, щоби наш рух пішов рівночасно, та щоби успіх був запевнений.

— Успіх! — відозвав ся Баторий.

— Так, успіх! — відповів ґр. Сандорф. У війську, все що нашої крови, що крови мадярської, стоїть за нами! Де-ж той потомок старих Мадярів, котрого серце не забило би живійше на сам вид хоругви Рудольфа та Корвіна?

Матій Сандорф виповів ті слова голосом найблагороднійшого одушевленя.

— Але аж до того часу — говорив він дальше — будемо старати ся всякими способами, щоби не стягнути на себе ніякого підозріня. Будьмо розважні, а станемо тим сильнійші! — А в Триєсті не чували ви нічого підозрілого?

— Ні, — відповів Володислав Затмар. — Тут говорять лиш о роботах, які держава каже виконувати в Поли.

Вже від пятнайцяти літ носило ся австрійське правительство — побоюючись утратити Венецію — що дійсно стало ся — з гадкою побудувати в Поли, отже на самім полудневім кінчику Істриї, величезні арсенали і порт военний, щоби звідси можна панувати на цілім Адрійськім мори. Мимо супротивленя Триєсту, котрого порт став ся через то менше важним, ведено роботи з горячковим

поспіхом. Матій Сандорф і його приятелі могли отже припускати, що Триестинці будуть готові скорше поступати з ними, наколи-б розділ держави мав аж їх засягнути.

Тайну заговору в користь угорської самостійности стережено добре. Нічо не могло викликати підозріня поліції, що найвиднійші заговірники сходять ся в скромнім домі при алеї Акведотто.

Здавало ся, як коли-б все предвиджено, щоби бунт удав ся та що лиш треба дожидати догідної хвилї до діланя. Шифровану переписку межи Триестом а більшими містами Угорщини і Семигороду ведено від сеї пори лиш рідко, або таки зовсім єї залишено, доки не настали би хиба аж якісь непредвиджені події. Крилаті післанці не потребували вже носити депеш, бо пороблено вже послїдні приготовленя. Для більшої осторожности замкнено ще й голубник в домі Затмара.

Треба ще додати, що до заговору потреба так само гроший, як і до веденя війни. Є то річ дуже важна, щоби заговірникам їх не забракло, коли настане ворохобня. При сїй нагоді не могло їх забракнути нашим знакомим.

Знаємо, що Володислав Затмар і Стефан Баторий могли пожертвувати своє житє для независимости свого краю, але не свого майна, бо їх доходи були дуже скупенькі. За то був ґраф Сандорф величезний бо-

гач і готов пожертвувати на потребу своєї справи разом з житєм і все своє майно. Він вже перед кількома місяцями взяв був за посередництвом свого управителя, Ляндека, значну позичку на свою маєтність — більше як два міліони золотих ринських.

Ту суму треба було однакож держати завсїгди до розпорядимости так, щоби її можна було мати кождого дня в руках. Длятого зложено її в Триєсті на його імя в однім банку, котрого чесність і ретельність аж до сеї пори були ненарушені та висші понад всїлякі сумніви. Був то банк Торонталя, о котрім говорили Сарканій і Цироне саме тогди, коли спочивали на кладовищи в горішнім містї.

Ся случайна обставина мала потягнути за собою небезпеки і наслїдки, як то побачимо з дальшого ходу сего оповіданя.

Коли ґраф Затмар і Стефан Баторий почали дуже наставати на Сандорфа, сказав він їм, що піде незадовго до банкира Сіляса Торонталя та скаже йому, щоби він звернув йому ті гроші в найкоротшім речинци.

Здає ся, що деякі події таки дійсно спонукали ґрафа Сандорфа дати ожиданий знак з Триєсту, а то тим скорше, що можна було догадувати ся, що того вечера підглядано дім Затмара, а то могло дуже занепокоїти.

Коли ґраф Сандорф і Стефан Баторий вийшли були около осьмої години на улицю і перший з них пустив ся до свого поме-

пікані при корзї Стадіона, а другий до готелю Стадіона, здавало ся їм, що добачили поза деревами якихсь двох людий, що ішли неоподалік за ними і так робили, щоби їх о скілько можна не добачено.

Матій Сандорф і його товариш хотіли переконати ся, з ким мають діло, і зважились приступити до тих двох підозрілих людий; але скоро ті побачили, що вони ідуть до них, щезли десь поза рогом церкви св. Антона, заким ще вони могли їх здогонити.

Банковий дім Торонталя.

Товариського житя в Трієсті нема майже ніякого. Ріжнородність рас і станів має то до себе, що люди мало одні до других навідують ся. Австрійські урядники хотіли би після свого становища, яке займають в житю урядовім, грати найпершу ролю. Є то пересїчно поважні, добре [illegible] всім люди, але їх платня є скупен[illegible] невідповідаюча їх становищу; вони не можуть для того рівнати ся з купцями та фінансїстами. Позаяк в богатих родинах лиш рідко бувають принятя, а офіціяльні сходини майже ніколи не удають ся, то богачі взялись величати ся бодай назверх своїми достатками, в театрі дорогими строями та брилянтами, котрими світять їх жінки в льожах міського театру або в Армонії.

До тих богатих родин зачисляла ся під той час також родина банкира Сіляса Торонталя.

Голова того дому, котрого значінє під ту пору розходило ся далеко поза Австро-Угорщину, мав тогди трийцять і сім літ. Він мешкав з своєю ще о девять літ молодшою жінкою в палаті при алеї Акведотто.

Сіляс Торонталь уважав ся за великого богача і мусів ним бути. Смілі і щасливі спекуляції на біржи, оживлена звязь торговельна з австрійським Льойдом і другими великими домами торговельними, важні позички, котрих смсію йому повірювано, мусіли лишити богато гроший в його касах. Звідси то й походила та пишнота його устроєня домашнього, о котрій богато говорено.

Мимо того було можливо, як ми то вже чули з того, що оповідав Сарканій Ціроному, що інтереси Сіляса Торонталя були тогди трохи помотані — бодай під ту пору. Могло то походити з того, що він мусів видержати ті удари, які нанесли банкови непокої французько-італіянської війни, відтак підорвав його трохи спадок публичних фондів по найперших банках, особливо австро-угорських, у Відни, Будапешті, Триесті а то в наслідок кампанії, котрій Садова зробила конець. Без сумніву наробило йому і то не мало клопоту, що він мусів сплачувати зложені в него готівкою гроші. Але то річ була певна, що він видобув ся був із всїх тих клопотів, а коли то правда, що Сарканїй говорив, то він очевидно мусів взяти ся до якихсь спекуляцій, що захитали його ретельність.

Та й в самім ділї, Сіляс Торонталь був від кількох місяців значно змінив ся, бодай під взглядом моральним. Хоч і як він умів над собою запанувати, то все таки й сам не знав, як він з лиця змінив ся. Не міг вже, як бувало, над собою запанувати. Хто би був йому уважно придивив ся, був би добачив, що він вже не важив ся дивити ся людям просто в очи, як бувало давнійше, лиш прижмурював ся і дивив ся зпід ока. То добачила і його жінка, особа вічно нездужаюча, без всякої енерґії, що піддавала ся воли свого чоловіка і так, як він того бажав, мало що знала о його інтересах.

Коли-б так колись мав стрітити дім Торонталя смертельний удар, то не було би йому чого доброго сподівати ся від публичного мнїня. Хоч він як в місті так і на провінції мав богато знакомих, то все-таки міг числити лиш на мало приятелів. Його високе мнїнє о своїм становищи в житю, його вроджена сухота, якась висшість, яку він надавав собі у всім не допускали до того, щоби з ним можна було навязати якісь инші відносини, як лиш торговельні. Тому то Триєстинції виділи в нїм лиш чужинця, що зайшов був з Дубровника. Він був родом Дальматинєць. Його не вязали ніякі звязи споріднення в місті, в котрім він пятнайцять літ тому назад поклав був основи до свого щастя.

В такім то положеню находив ся під ту пору банковий дім Торонталя. Але хоч Сар-

каній мав під сим взглядом підозрінє, то також поголоска, що інтереси богатого банкира є направду запутані, не доказувала на ділї нічого. Для того то й ґраф Сандорф роздобувши готівку, не побояв ся повірити йому значну суму — котра мала бути завсїгди готова до розпорядимости, з тим зобовязанем, що має виповісти на двайцять і чотири годин передтим, коли схоче її відобрати.

Може то кого й здивує, що межи сим домом банковим, котрий зачисляв ся до найретельнійших, могла бути якась звязь з таким чоловіком, як Сарканій. А так було, і то вже від двох чи від трьох лїт.

Тогди мав Сіляс Торонталь широкі інтереси з правительством в Тріполїсї. Сарканій, що був фактором для цілого світа і знав ся не аби як на грошевих інтересах, зумів вмішати ся в ті діла, котрі певно не були зовсїм чисті. Тут треба було залагоджувати деякі справи, а котрі відносили ся до якихсь окремих додатків при закупнї, до двозначних поручень, не конче чесних уплат з гори, а в котрих триєстиньському банкирови не хотїло ся особисто виступати. Серед таких обставин став ся був Сарканій аґентом для тих непевних комбінацій та вислугував ся банкирови ще й в инший спосіб в подібних справах. Отсе дало йому й нагоду упхати ся до банку, а радше всунути свою руку, бо від коли Сарканій покинув був Тріполїс, не переставав вимушувати від банкира гроші.

Але то ще не значить, що банкир мусів здавати ся йому на ласку і неласку, бо доказу про ті операції не було ніякого. А всеж-таки поводженє банкира було дразливе. Одно слово було би наробило йому досить неприятностий. А Сарканій знав не одно слово і длятого Торонталь мусів з ним числити ся.

Платив отже. Сарканій коштував його вже поважні суми, а програвав їх по картярських норах з безвстидностию авантурника, котрий не питає, що завтра буде. Коли тепер Сарканій удав ся до банкира таки в Триєсті, став вже він так безвстидний і так влізливий, що банкирови було вже того за богато і він постановив вже був не давати йому нічого. Сарканій грозив, але Сіляс Торонталь стояв при своїм. І мав рацию, бо той дурисвіт мусів вкінци сам зміркувати, що не маючи ніяких безпосередних доказів, не вдіє нічого.

То було причиною, длячого Сарканій і його чесний товариш Цірóне від якогось часу були вже без гроша; не мали навіть на стілько, щоби могли виїхати з міста і шукати щастя деинде. Але знаємо вже, що Сіляс Торонталь дав їм ще послідний раз запомогу, щоби їх остаточно позбути ся. З тими грішми мали вони виїхати з Триєсту на Сицилію, де Цірóне належав до якоїсь спілки, котра непокоїла східні сторони краю та його осередок. Банкир міг сподівати ся, що вже не побачить своїх тріполітанських фак-

торів, що вже нічого не буде о них і чути. Але перечислив ся як і під многими иншими зглядами.

Було то вечером, дня 18 мая, коли принесено до готелю, де мешкали оба авантурники, тих двіста ринських, що післав їм був Торонталь разом з коротеньким письмом.

В шість днів опісля, отже дня 24 того-ж місяця, з'явив ся Саркаuий в домі банковім. Він домагав ся, щоби його попустили зараз до банкира, і то так упорно, що його остаточно впустили.

Банкир був в своїм кабінеті, а Саркаuий скоро лиш його туди завели, замкнув обачно за собою двері від него.

— Ви ще тут?! — гримнув на него Сілляс Торонталь. — Чого ви сюди прийїзали? Я вам вже послїдний раз післав гроші, щоби ви винеслись з Триесту! Більше вже не дістанете від мене, говоріть що хочете і робіть, що хочете. Чому ви не виїхали? Я вам кажу, що вже дам собі раду, щоби на будуче увільнити ся від вас. Чого хочете від мене?

Саркаuий був на таке повитане приготовлений і не робив собі з того нічого. Навіть якось вже й не виступав так безвстидно і зухвало, як то було послїдними разами.

Був дуже поважний і умів запанувати над собою. Присунув собі столець, хоч його не прошено сідати: вижлав спокійно, аж банкир викричав ся і гнів його проминув.

— Ну, кажіть же вже раз! — відозвав

ся Торонталь знову, коли вже до його комнати перестали люди заходити; і він сів собі також, але все ще не міг успокоїти ся.

— Зажду, аж будете спокійні — відповів Сарканій рівнодушно, — а коли потреба то й довше зачекаю.

— То нехай вас нічого не обходить, чи я спокійний, чи ні. Питаю ся вас послідний раз: чого хочете від мене?

— Сілясе Торонталю — відповів Сарканій, — я прийшов тут предложити вам один інтерес.

— Не маю охоти говорити з вами о інтересах, а тим менше робити з вами які інтереси! — сказав на то банкир. — Не маємо ніякого діла з собою і я спускаю ся на то, що ви ще нині виїдете з Триєсту та більше вже не покажете ся.

— Певно, що виїду, але не скорше, аж заплачу довги, які у вас наробив.

— Ви хочете довги сплатити? Хочете щось мені віддати?

— Хочу вам віддати проценти разом з капіталом, не вчисляючи в то уділу в зисках...

Сіляс Торонталь здвигнув лиш плечима на то предложене Сарканього.

— Суми, які я вам позичав, вписані на конто страт і зисків. Ми з собою вже розрахували ся, я не жадаю від вас нічого, щоб вже позбув ся клопоту.

— Але менї не хоче ся оставатись вашим довжником.

— А менї не хоче ся бути вашим вірителем.

По сих словах подивили ся вони оба один на другого, а тепер Сарканій здвигнув по черзї плечима і сказав:

— Пусті слова, нїчого, лиш пусті слова. Кажу вам ще раз, що я прийшов до вас в дуже важній справі, з поважним інтересом.

— Не вже-ж так само в прикрій, як і поважній?

— Прецї то не першина, щоби ви шукали моєї помочи, коли...

— Пусті слова — перебив йому банкир, відповідаючи на повисшу зухвалу замітку Сарканього.

— Послухайте мене — сказав Сарканій — я вам коротко розкажу.

— То й добре зробите.

— Коли вам то не сподобає ся, що я вам предложу, то й не будемо вже о тім говорити, а я собі піду.

— Звідси, чи з Триєсту?

— І звідси і з Триєсту.

— Таки зараз завтра?

— Ще й нинї!

— Добре, говоріть!

— Розходить ся о таку річ: — відозвав ся Сарканій, але оглянувшись довкола додав: — Чи нїхто нас тут не підслухає?

— Отже хочете конче, щоби ваша роз-

мова позістала в тайні? — спитав банкир глумливо.

— Хочу конче, бо й ви і я маємо в своїх руках житє високо поставлених осіб.

— Ви може, але не я.

— Судіть самі. Я впав на слід якогось заговору. До чого він веде, не знаю. Але від часу подій на льомбардській рівнині та під Садовою має кождий, хто не є Австрійцем, легке діло против Австрії. Маю навіть певну причину догадувати ся, що лагодить ся якийсь рух в користь Угорщини, з котрого ми могли би без сумніву скористати.

Сіляс Торонталь відповів лиш на то глумливо:

— Я не можу мати ніяких користий з такого заговору.

— А може.

— Та як?

— Та так, що зробите донесене о нїм.

— Говоріть яснїйше.

Сарканїй розповів, що стало ся на старім триестинськім кладовищи, як він зловив почтового голуба, як попалась йому в руки шифрована карточка, з котрої він зробив собі відпис, та в який спосіб відшукав він дім того, до котрого ся карточка була писана. Додав ще до того, що Ціроне і він розвідали все, що від пятьох днів діяло ся поза сим домом. Після того сходить ся там що вечера кілька осіб, і то все одні і тоті самі: до дому входять вони як лиш можна найосторожнїй-

ше. Пустили вже кілька инших голубів, кілька назад прилетіло; одні з них летять на північ, другі вертають звідтам. Дверий стереже старий слуга, котрий нерадо їх кому небудь отвирає та все уважає, чи хто не надходить. Сарканій і його товариш мусіли з як найбільшою осторожностию брати ся до діла, щоби не звернути на себе уваги того чоловіка. А мимо того побоюють ся, що він вже від кількох днів має їх в підозрінню.

Сіляс Торонталь почав вже з увагою слухати оповіданя Сарканього. В души розбирав вже, скілько правди може бути на тім, що він чує, а за що ручив колишний його фактор, та в який спосіб думає він витягнути з того якийсь зиск для себе.

Коли Сарканій скінчив оповідати і ще раз запевнив, що то розходить ся о якийсь заговір против держави, та що з викритої тайни можна би мати якийсь зиск, зважив ся банкир поставити йому такі питаня:

— А деж стоїть той дім?

— То є число 89 при алеї Аквелотто..

— Чий же він?

— Якогось угорського шляхтича.

— А як він називає ся?

— Володислав Затмар.

— Хто-ж тоті люди, що туди заходять?

— Два з них то також з походженя Мадяри.

— Перший...?

— То тутешний професор, Стефан Баторий.

— А другий?

— Ґраф Матій Сандорф.

Коли Торонталь почув се імя, то аж троха задрожав, бо то було для него несподіванкою, а Сарканій добре то добачив. Йому і не трудно було довідати ся про ті три імена: він пішов був слідом за Стефаном Баторим, коли той вертав до своєї хати при корзі Стадіона, а за ґрафом Сандорфом слідив, коли той вертав до готелю Дельорм.

— Видите, Сілясе Торонталю, що я зважив ся сказати вам навіть імена тих людий, то чей же не будете гадати, що я хочу бавити ся з вами в піжмурки.

— Коли-ж бо то все ще нічого певного — сказав на то банкир, котрий хотів ще щось більше довідати ся, заким би зобовязав ся до чогось.

— Ще нічого певного? — спитав Сарканій.

— А вже-ж, що так. Не маєте преці ані сліду якогось очевидного доказу на то.

— А се що?

Торонталь взяв в свої руки відпис шифрованої карточки та став її оглядати з великою цікавостию. Але з сих загадочних слів не міг він нічого довідати ся, а доказу на то не було ніякого, що вони мають дійсно ту велику важність, о якій набалакав Сарканій. Ціла історія могла його лиш о стілько

інтересувати, що в ній було й імя графа Сандорфа, його знакомого, котрого становище супроти него могло його трохи непокоїти, скоро би він зажадав від него сейчас виплати зложених в його банку гроший.

— Ну, нехай, — сказав він наконець — я все таки стою при тім, що ціла ся справа не дає доси ніякої певности.

— Мені здає ся противно, що нема яснійшої справи як ся — відповів Сарканій, котрого становище банкира зовсім не налякало.

— А чи ви відчитали ту карточку?

— Ще ні, але я її відшифрую, скоро прийде час на то.

— Та як?

— Я вже заходив ся з такими річами, і з многими иншими, а мої руки відшифрували вже не одну депешу. Я вже добре приглядав ся сій депеші, і прийшов до того переконаня, що ключ до неї не опирає ся ані на числах, ані на умовленій азбуці, котра би кождій букві надавала инше значінє, як вона дійсно має. В сім письмі значить **с** також **с**, а буква **р** так само **р**, але сі букви писані в такім порядку, по собі, що їх можна відчитати лиш при помочи решітки.

Знаємо вже, що Сарканій не ошибав ся. До написаня сеї карточки ужито згаданого на послідку способу. Знаємо також, що задля того самого й трудно було відчитати, що там написано.

— Не перечу, що може й правду кажете — сказав на то банкир — але без решітки годі буде письмо прочитати.

— Покаже ся.

— А деж роздобудете собі решітки?

— Ще не знаю — відповів на то Сарканій, — але я вже її десь собі роздобуду, будьте певні.

— На правду? Я на вашім місци, Сарканій, не завдавав би собі так великого труду.

— А я завдам собі всякого труду.

— Та на що вам то придасть ся? Я би вдоволив ся тим, що дав би знати поліції та віддав би її отсю карточку.

— Тай я їй скажу, але не лиш на сам здогад — відповів на то Сарканій холодно. Заким губи отворю, мушу мати дійсні докази, і то зовсім певні. Мені видить ся, що я опаную весь той заговір і буду з него мати зиски, з котрих половину вам предкладаю. А хто знає впрочім, чи не ліпше буде порозуміти ся з заговірниками, як доносити о них поліції.

Така бесіда не була для Торонталя несподіванкою. Він знав, до чого той інтеліґентний а безбожний Сарканій готов був взяти ся. Коли він важив ся так говорити перед триєстинським банкиром, то він знав, що Сілясеви Торонталеви можна робити всякі предложеня, бо його совість була дуже податлива і давала ся нагнути до всілякого діла. Сарканій знав його преці вже від дов-

шого часу а крім того мав певну причину здогадувати ся, що положене банку від недавного часу не було зовсім ясне. Хиба-ж виявлене тайни заговору і використане його не могло би причинити ся до поправи інтересів банкира? Сарканій так припускав і на підставі того робив свої предложеня.

Сіляс Торонталь зі своєї сторони хотів удавати перед колишним своїм фактором з Тріполісу неприступного. Коли дійсно лагодив ся якийсь заговір против австрійського правительства, котрого виновників, Сарканій, як казав, відкрив, то він би був послідним, що допустив би до него. Той дім Володислава Затмара, де відбували ся тайні наради, та шифрована карточка, та величезна сума, яку зложив в него ґраф Сандорф, а котра мала бути готова кождої хвилї — то все виглядало дійстно на щось підозрілого. Могло дуже легко бути, що Сарканій добре зміркував, як стоїть діло. Але банкир хотів поки що ще більше довідати ся, зміркувати насамперед, яку ролю грає його противник, а відтак аж піддати ся йому. Він волїв длятого відповісти з рівнодушною міною:

— А коли відчитаєте карточку — припустивши, що вам то взагалї удасть ся — то побачите, що то розходить ся лиш о приватні інтереси без ніякого значіня, з котрих остаточно не буде зовсім ніякого хісна нї вам, нї менї.

— Ні — відповів Сарканій тоном найглубшого пересьвідченя, — ні! Я впав на слід дуже небезпечного заговору, заговору, котрий роблять високопоставлені особи, та мушу сказати, пане Сілясе Торонталю, що ви так само о тім не сумніваєте ся, як і я.

— Ну, так, що-ж хочете від мене?

Сарканій встав і сказав трохи тихим голосом, дивлячись при тім банкирови просто в очи:

— То, що я хочу — а то слово вимовив він з вагою — є: Я хочу як найскорше винайти якийсь спосіб, щоби виробити собі приступ до дому ґрафа Затмара, а відтак вже буду старати ся позискати собі його довіре. А коли вже раз там буду, де мене ніхто не знає, то мушу шукати нагоди, щоби дістати в свої руки решітку, при помочи котрої відчитаю депешу, а тогди зроблю з неї як лиш можна найліпший ужиток в нашім інтересі.

— В нашім інтересі? — повторив Торонталь. — Длячого-ж вам захотіло ся конче і мене втягнути до сеї справи?

— Длятого, бо то оплатить ся і будете мати з того великий зиск.

— Коли-ж тâк, то чому ви самі до того не берете ся?

— Бо менї потреба вашої помочи.

— Скажіть то яснійше.

— Щоби дійти до цїли, на то треба менї часу. Час — то гроші, а у мене вже їх якраз нема.

— Ваше конто вже у мене, як знаєте, скінчило ся.

— Нехай, то зачнемо на ново.

— Та що-ж я на тім зароблю?

— А от що: З тих трьох мужів, про котрих я вам сказав, не має двох, ґраф Затмар і Стефан Баторий, ніякого майна, але за то третий — богач великий. Його маєтність в Семигороді величезна. Ви чей то знаєте, що коли властителя таких маєтностий зловлять яко заговірника і засудять, то звичайно забирають йому його маєтність, а тогди більша часть з неї припадає тим, що викрили заговір і дали о нім знати... Ви і я, Сілясе Торонталю, поділимо ся тогди.

Сарканій замовк. Банкир не відповідав нічого. Він роздумував над тим, чого жадано від него для переведеня сего діла. Він не був з тих, що то готові особисто мішати ся до таких предприємств; але він міркував то, що його аґент зовсім здібний до того, щоби за себе і за него робити. Коли-б він рішив ся взяти участь в сім тайнім предприємстві, то мусів би старати ся звязати якоюсь умовою того, котрий гонив лиш за своїм зиском, а дозваляв рівночасно і йому поза собою скривати ся... Але все-таки не міг якось зважити ся. А по правді сказавши, що міг він стратити? В сій поганій справі не виявив би його ніхто, за то заробив би він богато, дуже богато, бо скріпив би положенє свого банку.

— Ну, що ви на то —напирав Сарканій.

— Ні, не хочу, — відповів Сіляс Торонталь; йому передовсім стало легко від того, що буде мати такого союзника, а радше сказавши, такого співвиновника, як Сарканій.

— Отже ви не пристаєте на моє предложенє.

— Так, не пристаю! Впрочім не хочесь менї вірити, що ваші здогади успішно закінчать ся.

— Попамятаєте-ж ви мене! — відозвав ся Сарканій з погрозою, і вже дав собі тепер волю.

— Я вас попамятаю? А то для чого?

— Для того, що я знаю деякі ваші діла.

— Виноси ся звідси! — крикнув банкир.

— Я вже дам собі з вами раду!

— Виноси ся!

В сій хвили запукав хтось злегка до дверий. Підчас коли Сарканій кинув ся чим скорше до вікна, отворили ся двері і слуга дав голосно знати:

— Ґраф Сандорф велить спитати, чи зволите його приймити.

Сказавши то слуга вийшов.

— Ґраф Сандорф? — відозвав ся Сарканій.

Банкира вразило то дуже немило, що Сарканій буде знати о тій гостинї, з другого же боку міркував вже, що з того несподїваного з'явленя ся ґрафа буде ще мати великі клопоти.

— Чого тут хоче ґраф Сандорф? — спитав Сарканій очевидно як би на глум. — То ви стоїте в звязи з заговірниками в домі Затмара? Отже то я звернув ся до одного з них?

— Ідіть собі раз звідси!

— Ні, Сілясе Тороталю, не піду; мушу насамперед знати, чого прийшов ґраф до вас.

Ледви що Сарканій вимовив ті слова, як і зараз скочив до сусідної комнати і лиш занавіса над дверми затрясла ся за ним.

Сіляс Торонталь хотів вже когось закликати, щоби викинув Сарканього з його дому, але відтак надумав ся инакше:

— Ні, може ліпше — сказав собі в души — нехай Сарканій чує, о що тут розходить ся.

Банкир задзвонив на слугу і велів йому запросити зараз ґрафа Сандорфа.

Матій Сандорф увійшов до кабінету, але мало зважав на дуже уклінне повитане Торонталя — такої, бачите був вже вдачі. Відтак сів на крісло, котре підсунув слуга.

— Я не сподівав ся вашої гостини, пане ґрафе, бо думав, що вас нема в Триєсті — сказав банкир. — Завсїгди то честь для дому Торонталя, що можу вас у себе повитати, пане ґрафе.

— Я лиш один із тих найменших, що з вами орудують, пане Торонталь — відповів Матій Сандорф, — як знаєте я не спекулюю. Але всеж таки я вам вдячний за то,

що ви охотно приняли мої гроші, котрі я якраз мав до розпорядимости.

— Але ви собі, пане ґрафе, чей пригадаєте — сказав на то Сіляс Торонталь — що ваші гроші зложені у мене на біжучий рахунок, то й будете знати, що вони приносять вам проценти.

— Я то знаю, мій пане, але я вам пригадую, що я хотів їх зложити у вас лиш на сховок.

— Припустім, що й так — сказав на то Сіляс Торонталь. — Коли-ж бо тепер гріш дорогий і для того було би лиш зовсім справедливо, щоби й вам не лежав дармо. Здаєся, як коли-б в цілім краю мала настати фінансова кріза. Внутрішне положене є дуже непевне. У всїх інтересах настала застоя. Кілька банкротств найзначнійших банків застрашили публику, а можна ще й дальших сподівати ся.

— Але ваш банк, пане Торонталь — відповів на то Матій Сандорф — преці солідний; я знаю о тім з доброго жерела, що ті банкротства лиш дуже мало на вашім банку відбили ся.

— Дуже мало — відповів Сіляс Торонталь з найбільшим спокоєм. Торговля на Адрійськім мори забезпечує нам завсїгди позаморські інтереси, котрих віденські і будапештські банки не мають; нас для того кріза дуже мало засягнула. Нам нема чого

ще жалувати ся, пане ґрафе, тай не хочемо того.

— Можу вам лиш поґратулювати, пане Торонталь — сказав на то ґраф. Я хотів би лиш знати, чи при сїй крізї не говорено случайно о якихсь внутрішних запутанинах?

Хоч ґраф Сандорф висказав тї слова, не кладучи на них, як здавало ся, нї найменшої ваги, то все-таки Торонталь дивив ся на него з як найбільшою увагою. Могло прецї бути, що то питанє стояло в якійсь звязи з тим, що довідав ся Сарканій.

— Не знаю нїчого, пане ґрафе, і не чував нїчого, щоби австрійське правительство було під сим взглядом в якімсь клопотї. А може ви, пане ґрафе, маєте яку причину припускати, що вже надходить якась подія?

— Не маю нїякої — відповів Матїй Сандорф. — Я спитав ся лиш, бо у високих кругах фінансових знають вже о подіях, коли публицї о них ще й не снить ся. Можете на моє питанє відповісти, як хочете, все одно чи скажете так, або нї.

— Я таки на правду не чував нїчого такого, пане ґрафе, тай було би то зовсїм не справедливо не сказати правди такому знакомому, як ви, котрого би інтереси могли через то потерпіти.

— Дякую вам, пане Торонталь — відповів Сандорф, — я так само думаю як і ви, що нема чого побоювати ся анї у внутрі анї із заграницї. Буду мусів незадовго виїхати з

Триесту і вертати до Семигорода, де мене ждуть важні справи.

— То ви хочете від'їзджати, пане ґрафе? — спитав Сіляс Торонталь живо.

—А вже-ж, і то найпізнійше до чотирнайцяти днів.

— Але відтак вернете знов до Триесту?

— Ледви чи верну — відповів Матій Сандорф. — Але заки відїду, мушу ще сказати упорядкувати всї рахунки з замку Артенак, котрі в дуже великім неладї. Мій управитель повисилав менї множество всїляких квітів, рахунків з чиншу посесійного, з доходів лїсових, а менї самому трудно то все позаписувати. Може знаєте якого книговодця, а може позволите котрому з ваших помічників, щоби менї залагодив то дїло?

— Дуже радо, пане ґрафе.

— Я вам буду за то дуже вдячний.

— А на коли потреба вам такого чоловіка?

— Хоч би й зараз.

— А де він має вам представити ся.

— У мого приятеля, ґрафа Затмара; він мешкає при алеї Акведотто, в домі під числом 89.

— Добре, то він туди прийде.

— Робота потягне ся може десять, дванайцять днів; скоро лиш будуть упорядковані мої папери, то зараз поїду до замку Артенак. Будьте отже так добрі і прилагодьте менї зложені у вас гроші.

Сілясем Торонталем аж трохи кинуло, коли він почув таке жадане, але ґраф того не добачив.

— Коли маю доставити вам гроші, пане ґрафе? — спитав він.

— Осьмого на слідуючий місяць.

— Будуть точно готові до вашої розпорядимости.

Граф Сандорф встав по сих словах, а банкир відвів його аж до дверий передної комнати.

Коли Сіляс Торонталь вернув до свого кабінету, застав вже там Сарканього, котрий не сказав більше нічого, лиш отсе.

— До двох днів мусите мене завести до дому ґрафа Затмара яко книговодця.

— Так мусить конче бути — відповів Торонталь.

Шифрована карточка.

В два дни пізнійше був вже Сарканій в домі Володислава Затмара, як у себе дома. Граф Сандорф приймив його на припоручене Сіляса Торонталя. Стрічаємо його отже знову яко добре забезпеченого співвиновника банкира і яко його аґента для задуманого ними діла. А цілею того діла було: викрити тайну, за котру могли би проводирі заговору наложити головою; а користь з того: заплата за донос маетком, котрий би в однії части дістав ся до кишені авантурника, а в

другій части до каси банкира, котрый дійшов вже був до того, що не міг вже честним способом сповнити того, до чого зобовязав ся.

Не треба ıей того додавати, що Торонталь і Сарканій зробили умову між собою, щоби предвиджений зиск припав їм по рівній части. Сарканій мусів ще крім того дістати до своєї розпорядимости тільки гроший, щоби разом з своїм товаришем, Ціроном, міг жити в Триєсті, як пристало на людий знатнійших, та щоби мав чим оплачувати маючі дальше предприняти ся кроки. За то мусів він віддати банкирови відпис тої карточки, о котрій вже той не сумнівав ся, що вона скриває в собі тайну заговору.

Сказав би хтось, що Матій Сандорф був неосторожний. Могло то бути дійсно дуже нерозважно принимати серед таких обставин чужого чоловіка в дім, де вели ся такі важні справи, а до того ще і впередодень ворохобнї, до котрої міг був вийти знак кождої хвилї. Граф ділав так лиш під великим напором конечности.

Насамперед хотів він конче, щоби його особисті справи були упорядковані в тій хвили, коли він возьме ся до небезпечного діла, при котрім міг би і житем заплатити, а що найменше міг сподівати ся прогнаня з краю, коли-б якась неудача змусила його спасатись бігством. Відтак здавало ся йому, що введене чужого чоловіка до дому мусить зов-

сім природно відвернути від него всяке підозріне. Йому здавало ся від кількох днів — а ми знаємо, що він в тім не ошибав ся, — що по алеї Акведотто волочать ся шпігуни, а то не був хто инший, лиш Сарканій і Ціроне. Не вже-ж триєстинська поліція звернула на то свою увагу, що робили він і його приятелі? Ґраф Сандорф міг того догадувати ся і мусів того побоювати ся. Коли то місце, де доси сходили ся заговірники, а котре було доси для всїх без виїмку замкнене, почало стягати на себе підозріне, то не було ліпшого способу до усуненя того підозріня, як лиш дати вільний приступ до него книговодцеви, котрий не мав більше нічого робити, як лиш вписувати до книг рахунки. Хиба-ж присутність книговодця могла бути як небудь небезпечна для Володимира Затмара і його гостий? Очевидно, нї. Межи Триєстом а другими містами Угорщини не обмінювано вже нїяких шифрованих депеш. Пороблено вже всїлякі приготовленя, а нових не треба було нїяких. Ґраф Сандорф потребував лиш дати знак, коли-б прийшла до того відповідна хвиля. Введене книговодця до дому здавало ся йому зовсїм догідним до того, щоби відвернути всяке підозріне, на коли-б хтось дїйсно остеріґ правительство.

Таке розумоване було без сумнїву оправдане, а осторожність певно добра; на нещасте лиш, що тим книговодцем був Сар-

канїй, а Сіляс Торонталь тим, що за него ручив.

Сарканїй, що умів, як рідко хто, удавати иншого, як був ним на дїлї, міг тішити ся з того, що мав таку поверховність, такі черти лиця і такий вигляд, що кождий міг уважати його за чесного і без претенсій чоловіка. Ґраф Сандорф і його приятелї дали ся на то легко зловити і дійсно зловили ся. Молодий книговодець показав ся дуже пильним, совісним і зручним в веденю рахунків, які йому предложено. Та й нїчо не могло в нїм викликати підозріня, що він служить проводирям заговору, котрий ставив собі за задачу вивисшити мадярську расу понад нїмецьку. Здавало ся, що кілько разів зійдуть ся Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володислав Затмар, то вони не займають ся нїчим більше, лиш штуками і науками. О якійсь тайній переписцї, о тім, щоби там були якісь тайні сходини, не було вже нїчого анї слихати, анї видати. Але Сарканїй знав, з ким і з чим має дїло. Чекав нагоди, щоби о всїм довідатись.

Вступлене Сарканього в дім Затмара мало лиш ту одну цїль: роздобути решітку, котра би послужила до відчитаня тайного письма. Позаяк тепер не приходили вже шифровані депешї до Триєсту, то могло дуже легко бути, що задля осторожности знищено решітку. Сарканїй дуже того побоював ся і не мав спокою, бо все то, що він задумав

був зробити, опирало ся лише на тім, що йому удасть ся прочитати ту карточку, котру він переймив у голуба і собі її відписав.

Підчас коли він впорядовував рахунки ґрафа Сандорфа, мав бачне око на все, на все дивив ся, за всім слідив. Приступ до бюра, де бувало сходили ся Володислав Затмар і його товариші, був для него зовсім свобідний. Він нераз навіть лиш сам один там працював. Але тогди занимали ся його пальці зовсім иншим ділом, а не списуванєм чисел. Перевертав між паперами, та отвирав шуфлядки витрихами, що їх зробив йому власноручно Ціроне, котрий знав ся дуже добре на злодійськім ремеслї. Однакож за кождий раз стеріг ся він дуже Борика, котрого прихильности не міг собі якось ніяк позискати.

В перших пятьох днях були пошукування Сарканього зовсім безуспішні. Кождого дня рано приходив він з надією, що йому пощастить ся; кождого вечера вертав домів до готелю з тим, що не роздобув нічого. Коли-б розходило ся о заговір — а о тім годї було йому сумнївати ся, — то він міг би вибухнути кождого дня, заким би що його викрито і зроблено о нїм донос.

— Заким припаде тобі зовсім заплата за донос — говорив йому Ціроне — то може було би лїпше, щоби ти й без доказів випередив полїцію та віддав їй відпис карточки.

— Певно, що так — сказав на то Сар-

канії — і я зроблю так, скоро того буде потреба.

Розуміє ся, що він доносив Сілясови Торонталеви о всім, що діє ся, але лиш з великим трудом міг здержати нетерпеливість банкира.

Припадок мав станути йому в пригоді. Вже раз станув він йому в пригоді, коли дав йому в руку шифровану карточку; сим разом мав він йому помогти відчитати її.

Було то в послідний день місяця мая. Була може четверта година, а о пятій виходив Сарканій звичайно із Затмарового дому. Він зажурив ся був як тим, що ще так само як першого дня, не міг дійти до нічого, так і тим, що кінчила ся вже робота, до котрої наймив був його ґраф Сандорф. По скінченій роботі були би йому подякували, дали гроші, а тогди вже не було би ніякої розумної причини заходити й дальше до сего дому.

В сій хвили не було Володислава Затмара і його обох приятелів дома. Крім Борика, що порав ся десь там у присподі в якійсь комнаті, не було нікого в цілім домі. Сарканій міг отже спокійно робити, що хотів, і він рішив ся зайти до комнати ґрафа Затмара — а доси не мав до того ніякої нагоди — і все там добре перешукати.

Двері були замкнені на ключ. Сарканій отворив їх витрихом і увійшов до комнати.

Межи двома вікнами, що виходили на

вулицю, стояв столик до писаня, а любитель старих меблїв був би зрадував ся його старосвітською формою. Спущені боки не дозваляли заглянути, що там в нїм в серединї.

Сарканїй мав перший раз нагоду перешукати сей мебель, а він був як раз тим чоловіком, що не перепускає нагоди марно. Щоби перешукати всї шуфляди, потребував лиш силою підоймати боки. Він і зробив так за помочию витрихів так, що на замку анї слїду не лишило ся.

В четвертій шуфлядї, котру Сарканїй перевернув з гори аж до споду, знайшов він межи паперами, що були йому зовсїм непригожі, якусь правильно подїравлену картку, котра зараз звернула його увагу.

— Ось і решітка! — подумав він собі. Тай не ошибнув ся.

Зразу хотїв її взяти, але відтак надумав ся і прийшло йому на гадку, що коли-б карта десь щезала, то викликало би то підозрінє ґрафа Затмара, скоро би він то доглянув.

— Дуже добре — сказав він сам до себе. — Міг я зробити собі відпис з депешї, то можу зробити і відбитку з решітки; Торонталь і я можемо відтак читати карточку, коли нам схоче ся.

Решітка складала ся з простого шість центиметрів довгого, грубого паперу або картону і була подїлена на 36 чотирокутників, з котрих кождий був може на центіметр великий. З тих отже 36 чотирокутників, уло-

жених [illegible] стовисних, а шести поземих [illegible] ки, значить ся картон був на [illegible] ях [illegible]отирокутників девять разів [illegible]

Сар[illegible] мати передовсім насамперед точну [illegible]чу решітки, а відтак: положене девять[illegible] порожних квадратів.

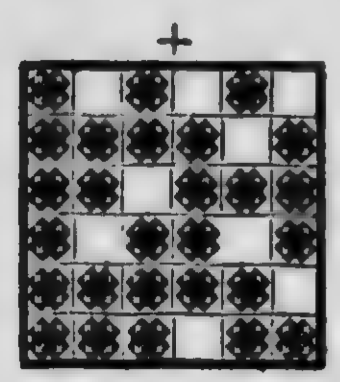
Величину визначив він собі в той спосіб, що поставив собі картоник на білий папір і повів олівцем по нїм доокола картоника. При тім і не забув зазначити то місце, де був зроблений чорнилом малий хрестик, котрий видко, означував горішний крайчик решітки.

Поділ квадратиків визначив він на тім самім папери в той спосіб, що означив точно шпилькою порожні квадратики — на першій лінії квадрати 2, 4, 6-ий; на другій лінії один квадрат на пятім місци, на третій так само на третім місци; на четвертій квадрати 2 і 5-ий; на пятій на шестім місци, а на шестій на четвертім місци.

Слїдуюча фіґура представляє нам вірну копію решітки[1]), з котрої Сарканїй в спілцї з банкиром Сілясем Торонталем мали зробити незадовго так погубний ужиток. Кілька хвиль вистало першому з них, щоби зробити ось такий рисунок:

---

[1]) На сїм рисунку представляють білі квадратики вирізані місця в решітці

Зробивши собі таку копію решітки, був Сарканій вже певний, що буде міг відчитати карточку, котрої відпис дав Торонталеви. Сховав отже решітку знову межи папери, під котрими лежала, вийшов з комнати, а відтак і з дому Затмара та пустив ся чим скорше до готелю.

В чверть години опісля побачив його Ціроне, як [illegible] з виразом тріюмфу на лиці увійшов до хати. Ціроне не міг вже витримати і відозвав ся голосно до него:

— Гей [illegible]шу, а то що стало ся? Стережи ся! Ти умієш ліпше укрити свою неудачу як радість, а то можна дуже легко зрадити ся, коли так робить ся.

— От мовчи ліпше, Ціроне — сказав Сарканій — не тратьмо часу, а берім ся до діла!

— Таки ще перед вечерою?

— А вже-ж!

Сказавши то, взяв Сарканій кусник тонкого картону, викраяв собі з него такий кусник, як була решітка, зробив і хрестик

там, де він повинен був бути, а відтак при помочи лінії поділив його на 36 квадратиків.

З тих 36 квадратиків зазначив він собі девять тих, що були на тім самім місци, як і на Затмаровій решітці, та вирізав їх ножиком так, що крізь них видко було букви, коли сю решітку поставило ся на письмо.

Ціроне сидів против Сарканього і дивив ся з цікавостию, що він робить. Ся робота інтересувала його тим більше, коли він вповні зрозумів той спосіб, якого ужито до сего тайного письма.

— Отсе славна річ, отсе нам поможе. Коли собі подумаю, що кождий такий порожний квадратик варт! Хоч би й мілїон...

— Навіть і більше.

Сарканій злагодив собі решітку, встав і сховав її до кишені.

— Завтра досьвіта піду до Торонталя.

— А гляди на його касу!

— Хоч він і має карточку, то у мене ключ до неї.

— А тепер він хоч-нехоч буде мусів піддати ся.

— Таки піддасть ся.

— Можемо тепер іти на вечеру?

— Ходім!

Ціроне, що мав завсїгди добрий апетит заїдав і тепер дуже смачно.

На другий день 1. червня, зайшов Сарканій о осьмій годинї до банку, а Сіляс Торонталь, казав його зараз просити до себе.

— Ось вам і ключ — сказав Сарканій та показав картоник, котрий вечером перед тим був собі приладив. Банкир взяв його до рук, оглянув та покивав недовірчиво головою.

— Все-таки можемо спробувати — сказав Сарканій.

— То спробуймо!

Сіляс Торонталь виймив карточку із шуфлядки та поставив її на бюрко.

Як звісно, було на корточці написано 18 незрозумілих слів, з котрих кожде складало ся з шести букв. Було ясно, як на долони, що кожда з тих букв відповідала одному квадратикови в решітці, все одно, чи він був прорізаний, чи ні. Можна отже було вже з гори знати, що треба було при помочи ключа відчитувати перших шість слів, котрі складали ся із 36 букв. І на самім ділї — а то можна було легко зміркувати — вирізані квадратики були так зручно підобрані, що крізь них було видко по черзї всї букви аж тогди, коли решіткою обернуло ся чотири рази, що раз в инший бік, а як то було, то зараз побачимо; пригадаймо собі лиш ті слова, що були виписані на шифрованій карточцї. Там було 18 слів, уложених в трьох рядках, а в кождім шість слів, ось так:

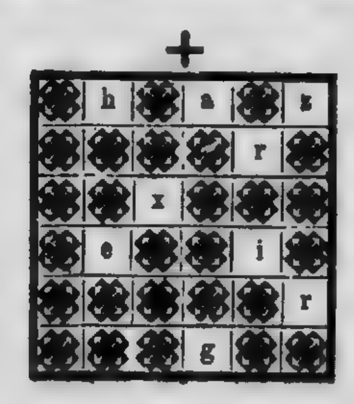
ihnalz	zaemen	ruiopn
arnuro	trvree	mtqssl
odxhnp	estlev	eeuart

aeeeil	**ennios**	**noupvg**
speedr	**erssur**	**ouitse**
eedgnc	**toeedt**	**artuee**

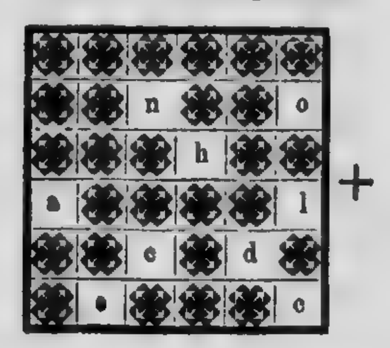
Треба було відчитати насамперед тих шість слів, що в першім рядку. Сарканій виписав їх для того на куснику паперу так, що кожда буква припадала під один квадратик решітки, а букви були для того так розло[redacted]

i	h	n	a	l	z
a	r	n	u	r	o
o	d	x	h	n	p
a	e	e	e	i	l
s	p	e	s	d	r
e	e	d	g	n	c

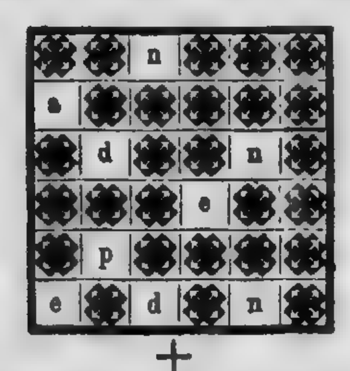
На ті букви поклав він відтак решітку, так, що вона була обернена до гори тим боком, котрий був означений хрестиком. Решітка закрила тоді 27 букв а крізь вирізані в ній квадратики виглядали слідуючі букви:

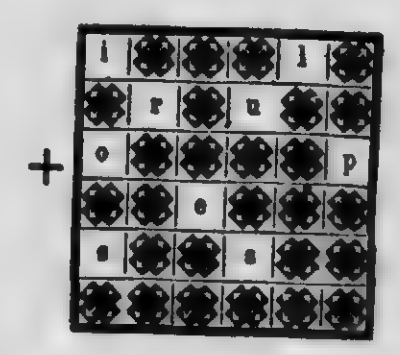
Сарканій обернув відтак решітку другий раз, хрестиком на правий бік, а тогди показались крізь вирізані квадратики отсї букви:

Коли обернув решітку третий раз, в долину, показали ся знов такі букви:

Сіляса Торонталя і Сарканього лиш то дуже дивувало, що слова, які з тої зміни решітки виходили, були зовсїм незрозумілі. Вони гадали, що будуть могли вже відразу відчитати, обертаючи решітку раз-по-раз, а то показало ся, що нові слова так само незрозумілі, як і шифрована карточка. За четвертим оберненєм решітки, хрестиком на ліво показались такі букви:

Ані сліду якогось зрозуміня, та сама неясність! Слова, які вийшли з того обертаня решітки, були такі:

hazrxeirg
nohalcdec
nadnepedn
ilruopess

а то не значило зовсім нічого.

Сарканій аж вже не знав, що собі робити, такий став лютий. Банкир кидав лиш головою і відозвав ся:

— Видко, що то не той спосіб, якого уживали заговірники до своєї переписки.

Сарканій кинув ся на то і сказав:

— Читаймо ще дальше!

— То читаймо! — відозвав ся банкир.

Сарканій, успокоївшись трохи, взяв ся відчитували в той сам спосіб другий рядок слів. Чотири рази прикладав решітки до них, а все обертав її иншим боком, аж наконець вийшли з того так само незрозумілі чотири слова:

amnstnore
velessuot
etseirted
serrevnss

Сарканій кинув решіткою об стіл і став клясти, як який моряк. Сіляс Торонталь противно — був зовсім спокійний. Він від само початку розбирав ті слова і думав над ними.

— Чорт би взяв ту решітку і тих, що її видумали! — крикнув Сарканій і схопив ся.

— Але-ж сядьте собі! — сказав Сіляс Торонталь.

— Що, я маю сідати?

— Сідайте та читайте дальше.

Сарканій видивив ся на Торонталя. Сів відтак, взяв знову ключ до рук, прикладав його до послїдних шести слів на карточцї та дочитав ся ось чого:

uonsuoveu
qlangisre
imerpuate
rptsetuot

Із сих слів був він так само мудрий, як і з попередних. Так вже був лютий, що хотїв подерти карточку, але Сіляс Торонталь здержав його.

— Успокійтесь! — сказав до него.

— Ба, ще що! — крикнув Сарканій. — А що-ж менї прийде із тих загадочних слів?

— Пишіть їх одно по другім! — відповів банкир спокійно.

— Та на що?

— Побачимо на що!

Сарканій послухав; списав всї слова одно за другим так, що вони держали ся всї купи, а з того ось що вийшло:

hazrxeirgnohaledecnadnepednilruopessamnetn orevelessuotetseirtedzerrevnesuonsuoveuqlangisreime rpuaterptsetuot.

Ледви що списав ті слова, коли Сіляс Торонталь вже й вирвав йому з рук папір; він став читати і нараз крикнув, бо несподівав ся того, що там вичитав. Тепер вже і він став неспокійний. Сарканій мало вже не думав, що банкир з розуму зійшов.

— Читайте-ж! — відозвав ся Сіляс Торонталь і подав Сарканьому папір — читайте-ж самі!

— Та як читати?

— Хиба-ж не видите, що ті, що писали сю карточку до ґрафа, заким ще уложили слова при помочи решітки, переклали ціле речене на французьку мову а відтак списали так, що треба все чичати з заду?

Сарканій взяв папір і став читати від послїдної букви:

„Tout est pret. Au premier signal, que vous nous enverrez de Trieste, tous se leveront en masse pour l'independance de la Hongrie. Xrzah."

(Все готово. На перший знак, який нам дасьте з Триєсту, повстануть всї масою за независимість Угорщини. Xrzah).

— А що-ж значить тих послідних пять букв?

— То умовлена шифра — відповів Сіляс Торонталь.

— Аж тепер їх маємо.

— Але поліція ще їх не має.

— О то вже я постараю ся.

— Але чей будете поступати з найбільшою тайною?

— Розуміє ся. Ніхто не буде більше знати лиш ґубернатор Трієсту, як називають ся ті патріоти, що убили в самім зародку заговір против австрійського правительства.

Коли він так говорив, то по голосї і рухах того падлюки видко було аж занадто добре, що він удавав патріота, що говорив так лиш на пустий вітер.

— Отже не треба менї вже більше нїчим журити ся? — спитав банкир холодно.

— О нїщо, хиба лиш о ту часть зарібку із сего інтересу.

— А коли?

Як тим трьом здоймуть голови з плечий, за котрі нам прийде більше як мілїон..

Сіляс Торонталь і Сарканій розійшли ся. Коли хотїли скористати з тайни, що її случайно вислїдили, коли мали зробити донос на заговірників, заки ще ворохобня могла явно вибухнути, то мусїли скоро дїлати.

Сарканій вернув тимчасом знову до дому Володислава Затмара і взяв ся там так само як давнїйше до списуваня рахунків, що

доходили вже до кінця. Ґраф Сандорф подякував йому сам дуже сердечно за його пильність, внаслідок котрої за вісім днів мала скінчити ся ся вся його робота. Для Сарканього значило то, що в сім часі вийде певно з Трієсту ожиданий знак для всіх більших міст на Угорщині. Він уважав отже дуже пильно на все, що діяло ся в домі Затмара, не звертаючи ніяк підозріня на себе. При тім показував ся він так інтеліґентним, так повним свободолюбних гадок, так удавав, що дуже ненавидить Німців, що ґраф Сандорф думав вже о тім, як би то його зовсім привязати до себе тогди, коли Угорщина через ворохобню стане краєм свобідним. Лиш один Борик не хотів пізнати ся на його вартости; він від самого початку якось не довіряв сему чоловікови.

Сарканій отже осягнув свою ціль.

Дня 8 червня мав ґраф Сандорф після умови з своїми приятелями дати знак до ворохобні і той день надійшов. Але й донос був вже зроблений.

Вечером того дня, около осьмої години, обступила триєстинська поліція дім Володислава Затмара. Всякий опір був неможливий. Арештовано ґрафа Сандорфа, ґрафа Затмара, професора Баторого, навіть Сарканього, котрий впрочім против того не протестував, а відтак і Борика, і ніхто не знав о тім нічого, що вони вже дістали ся під ключ.

Перед, підчас і по розправі.

Істрия, котру в силу договорів з 1815 р. прилучено до австро-угорської монархії, творить майже трикутний півостров, котрий тягне ся від триесстинської затоки аж до кварнерської, а вздовж сих сторін є богото портів. Межи иншими є тут на самім полудневім кінчику догідний для кораблів порт в Поли, з котрого під ту пору хотіло правительство зробити первостепенний арсенал морський.

Ся істрийська провінція є особливо на західнім побережу звичаями і мовою зовсім італіянська або ліпше сказавши венеціянська. Правда, що там борють ся з собою елементи славянські з італіянськими, але й то річ певна, що там може лиш з трудом удержати ся межи тими елементами елемент німецький.

Кілька більших міст на побережу і в краю розбудили жите в сих сторонах, котрих обливають води північної части Адрійського моря. Так Капо д'Істрія і Пірано, де люди тамошні працюють майже виключно у великих салінах при устю ріки Різано і Корна Люнґа; в Паренцо є осідок правительства і епископа; Ровіньо є богате продукцією оливи; Поля, де подорожні люблять оглядати величаві памятники з римських часів, є найважнійшим портом военним вздовж цілого Адрійського моря.

Але ніяке з тих міст не має права називати ся столицею Істриї. Лиш одно Пізіно, що лежить по середині сего трикутника, має претенсію до сего титулу і туди повезено вязнїв без їх відомости зараз по їх таємничім арештованю.

Перед домом Володимира Затмара чекав вже віз почтовий. Всї чотири сїли до воза, а коло них присїли ся і два австрійські жандарми — ті, що то так знаменито стережуть безпечности подорожних в австрійських сторонах. Їм було строго заказано хоч би словом до себе говорити, щоби не порозуміли ся, як мають спільно поступати. Аж перед судом мали відповідати.

Попереду поїхала ескорта з двайцять жандармів на конях під проводом одного офіцира, а за возом, котрий рушив в десять мінут опісля, та по його боках їхали також жандарми. Борика замкнено таки самого одного у вязници в Триєстї.

Куди-ж везли тих вязнїв? В котрій з австрійських кріпостий мали їх замкнути, коли вже цитаделя в Триєстї не була зовсїм безпечна? Матій Сандорф і його приятелї мали велику охоту то вгадати, але не могли ніяк того збагнути.

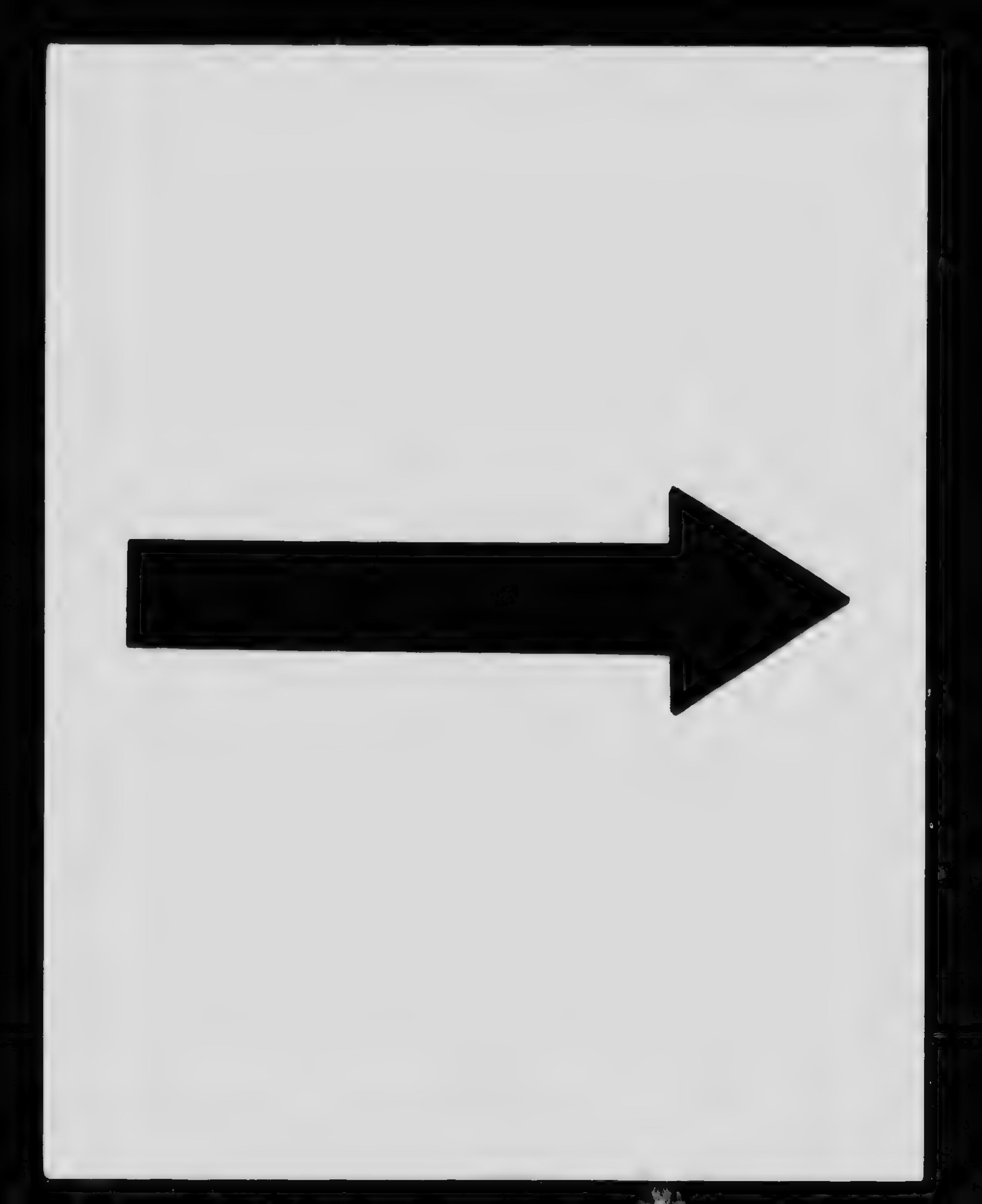
Ніч була темна, ледви що світло від ліхтарень при возї доходило аж до передного ряду ескорти. Їхали борзо. Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володимив Затмар сиділи мовчки в своїх кутках. Сарканій не

важив ся також відозвати ся, анї запротестувати против свого арештованя, анї спитати ся, для чого його арештовано.

Коли віз виїхав з Триєсту, завернув в поперек на побереже. Графови Сандорфови здавало ся, що він посеред того тупоту коний та бренькоту чує, як десь далеко шумить море, розбиваючись об скалисті береги. На хвильку заблиснули світла серед ночи, але й зараз погасли. То було місточко Мудія, через котре переїхав віз, але там не задержав ся. Графови здавало ся відтак, що віз викотив ся знову гостинцем в поля.

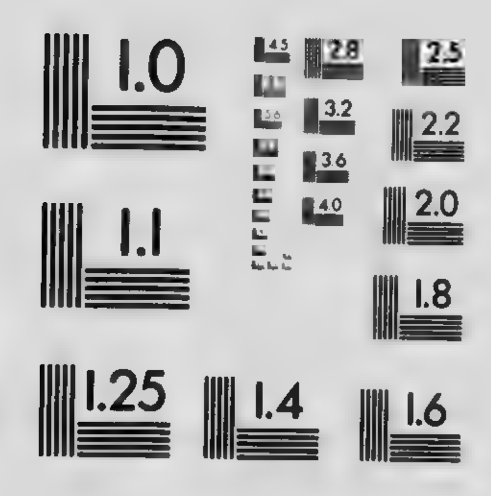
О одинайцятій годинї станув віз, бо треба було перепрягати конї. Коло якогось самотного хутора стояли вже конї в упряжи. То не була стація почтова. Видко, що хотїли виминули почту в Капо д'Істрія, щоби там не міняти коний.

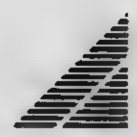
Ескорта рушила знов дальше. Дорога ішла помежи виноградниками, де виноград пне ся по галузях морвових дерев, а відтак спускали ся чим раз більше в долину так, що могли вискочити. Пітьма була ще тим більша, що досить сильний і теплий вітер з полудня насунув був на небо густі хмари. Хоч від часу до часу спускано вікна від воза, щоби напустити до середини трохи свіжого воздуха — а ночи в червню є в Істриї горячі — то все таки не можна було нічого розпізнати хоч би лиш на кілька кроків. Граф Сандорф, Володислав Затмар

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 Phone
(716) 288 - 5989 Fax

і Стефан Баторий звжали дуже пильно на все, навіть і на то, з котрої сторони віяв вітер, коли вони виїзджали, та кілько минуло часу з тої пори, а все-таки не могли зміркувати, куди жене віз. Видко, що правительство хотіло, щоби розправа відбула ся тихцем, десь в якімсь місци, про котре би ніхто не знав.

Около другої години рано міняли ся знову коні, але й тепер перепрягане не тревало довше, як пять мінут. Графови Сандорфови здавало ся, що він видить серед темноти десь край дороги якісь доми, ніби конець якогось передмістя. То була Буя, окружне місто, може яких двайцять миль на полудне від Мудджі.

Коли запрягано свіжі коні, шепнув щось офіцир від жандармерії почтилїонови і віз покотив ся ґальопом.

Около пів до четвертої години мало свитати. В годину пізнійше могли були вязні пізнати по сонци, куди їх везуть, чи на північ, чи на полудне. Але в сїй хвили приказав офіцир заслонити вікна і у возі зробило ся темно, Граф Сандорф і його приятелї не могли вже тепер нїчого бачити; допитувати ся не могли також, бо був би їм нїхто нїчого не сказав. Не було отже иншої ради, лиш чекати.

В годину або дві пізнійше — то було трудно означити — пристанув віз послїдний раз; то було місточко Візінада, де ще раз

перепряжено коні. Від сеї пори не можна вже було нічого видіти, нічого зміркувати, як лиш то, що дорога ставала дуже неприятна. Почтилїон то накликував на коні, то лускав з батога, а коні дзвонили голосно підковами по скалистій дорозї, що ішла по горах. Два чи три рази чули вони, що хтось грає на сопілцї. То були пастухи, що пасли череди чорних кіз та вигравали. Але з того не можна було ще нічого доміркувати ся, куди вони їдуть.

Так зробило ся може пів до девятої рано, коли віз почтовий взяв ся нараз в зовсім иншу сторону. Можна було добре зміркувати, що вони їдуть в долину, минувши найвисше місце дороги. Дорога видко була дуже спадиста, бо кілька разів треба було віз гальмувати, щоби де не було якого нещастя.

В самім дїлї, дорога підоймившись високо аж в ту горбисту сторону, понад котрою панує гора Монте Маджоре, спускала ся косо аж до Пізіно. Хоч се місто лежить досить високо понад морем, то все таки лежить воно ще в долинї, коли возьме ся на увагу ті гори понад ним. Заким ще доїде ся до міста, видко вже дзвіницю, що підоймає ся живописно понад ряди домів, що стоять по зубочах одні понад другими.

Пізіно є столицею округа і має около 25.000 мешканців. Воно лежить майже по серединї півострова і длятого легко тут

сходити ся Морлякам та всяким племенам славянським, а навіть Циганам на ярмарки; на котрих буває дуже оживлена торговля.

Столиця Істриї, то старе місто, що задержало ще зовсім свій февдальний характер. Пізнати його по тім укріпленім замку, що панує понад кількома будинками військовими з новійших часів; в них містять ся адміністраційні власти австрійського правительства.

На подвірю того старого замку станув 9-го червня около десятої години рано почтовий віз по пятьнайцять годинній дорозї. Ґраф Сандорф, його оба товариші і Сарканій мусіли тут злїзти з воза. За кілька минут замкнено кождого з них окремо до склепленої келії; але щоби зайти туди, мусіли ще іти сходами пятнайцять ступенів в гору. Тут аж страшно було сидїти так самому одному.

Хоч Матїй Сандорф, Володислав Затмар і Стефан Баторий не сходили ся з собою, навіть не могли з собою порозумівати ся, то все таки була у них одна і та сама думка: Яким способом викрито тайну заговору? Чи то припадок навів на слїди його? Прецї неможливо було, щоби щось дістало ся до публичної відомости. Межи Триєстом а другими великими містами Австро-Угорщини не вела ся вже ніяка переписка. Хто-ж то міг бути зрадником? Прецї то й годї було подумати, щоби коли небудь якесь

письмо могло було дістати ся в руки якогось шпігуна, бо всї документи зараз палено. Можна було перешукати всї кутики в домі при Акведотто, а не знайшлась би була анї одна підозріла буква. І так в самім ділї. Урядники поліційні не знайшли нічого, хиба лиш одну решітку, котрої ґраф Затмар не знищив, бо думав, що вона йому ще колись придасть ся. А той ключ до тайної переписки був якраз обтяжаючим доказом; не можна було собі його инакше пояснити, як хиба лиш тим, що він служив до відшифровуваня тайного письма.

А головна річ була в тім — чого арештовані очевидно не знали — що Сарканїй в змові з Сілясем Торонталем дали ґубернаторови копію карточки, переписавши її зрозумілим письмом. Та на нещастє вже то вистало, щоби можна було поставити заговірників перед суд за діланє против безпечности держави. Більше й не треба, щоби ґрафа Сандорфа і його приятелів поставити перед суд военний, що мав їх судити як у війнї.

Був зрадник, і то недалеко. Але через то, що він, несказавши анї слова, дав ся арештувати, брати з себе протоколи би й засудити, умів він відсунути від себе всяке підозрінє. Ось туди закрутив Сарканїй і умів піддержати ту крутанину своїм поважним поступованєм, удаючи при кождій нагодї чоловіка статочного і чесного.

Ґраф Сандорф, котрого сей злочинець обманув — а хто би на його місци не дав ся був обманути — рішив ся був навіть робити все, що можна, щоби доказати, що сей чоловік нічого не винен. Він думав, що йому не трудно будо доказати, що Сарканій не брав ніколи участи в заговорі, що він був лиш звичайним помічником банковим, котрого лише що недавно приведено до дому Володислава Затмара, та що він мав лиш полагодити особисті справи ґрафа, котрі не стоять в ніякій звязи з заговором. На случай потреби покликав би він на свідка банкира Сіляса Торонталя, що молодий помічник нічому не винен. Він і не сумнівав ся, що коли-б і против Сарканього піднесено жалобу, то його увільнили би й від спільної вини в головній справі і від того, що він знав о всім, а не дав знати.

На всякий случай знало австрійське правительство з цілого руху ворохобничого лиш заговірників з Триєсту. О тих, що знали о нім на Угорщині і в Семигороді, не знало воно певно нічого. Не було преці нічого, що могло би було дати доказ, що й вони брали в тім участь. Матій Сандорф, Володислав Затмар, і Стефан Баторий не потребували в сім взгляді нічого побоювати ся. Що до них самих, то вони готові були всему перечити, де не було фактичного доказу на заговір. Коли-б же знайшов ся доказ, то могли тогди і головою наложити. В такім

случаю могли би були знайти ся другі, що були би вели дальше неудавший ся рух. Справа независимости була би знайшла собі скорше чи пізнійше своїх проводирів. Коли-ж би їм доказано, то були би не скривали ся з своїми надіями; були би отверто сказали, до якої стреміли цїли, а котра скорше чи пізнійше мусить бути осягнена. Готові навіть були не шукати нічиєї оборони перед судом і закінчити гордо програну справу.

Граф Сандорф і його приятелї могли припускати, що діяльність поліції в їх випадку могла бути дуже обмежена. В Букарештї, в Ключи та в других містах, в котрих мала вибухнути ворохобня на даний знак з Триєсту, шукано надармо за слїдами якогось заговору. З тої причини й арештувало правительство так тихцем всїх трьох приятелїв. Замкненє їх в пізінській кріпости мало на цїли, щоби нїщо не дістало ся до публичної відомости, заким западе рішенє; впрочім власти сподївали ся, що якась случайна обставина зрадить того, що писав ту шифровану карточку, котра була адресована до Триєсту, а не знати лиш було, звідки її вислано.

Була то пуста надія. Сподїваного знаку не дано і не міг його нїхто дати. Ворохобню здержано бодай на хвилю. Правительство мусїло отже обмежити ся на то, що обжалувало ґрафа Сандорфа і його спільни-

ків о головну зраду держави.

Через слідства в сій справі проминуло все-таки кілька днів і переслухане обжалованих могло розпочати ся аж 20 червня. При протоколах не ставлено обжалованих собі до очий і вони побачили ся перший раз аж перед своїми судіями.

Правительство передало суджене триестинських проводирів заговору окружному судови. Звісно, яке то буває сумаричне поступоване в справах, що їх передадуть такому надзвичайному судови, та як скоро переводить ся розправа і наступає вирок. А в сім случаю ось як було:

Дня 25 червня зібрав ся окружний суд в одній із низьких саль пізінського замку і того самого дня станули перед ним обжаловані. Розправа не могла довго тягнути ся і бути сензаційна, бо не можна було сподівати ся, щоби підчас неї стало ся щось незвичайного. Вона розпочала ся о девятій годині рано. Ґраф Сандорф, ґраф Затмар і професор Стефан Баторий, а відтак ще й Сарканій, побачили ся тепер перший раз, від коли їх замкнено до вязниці. На лаві обжалованих подав ґраф Сандорф своїм обом приятелям руку і вони стиснули ся, як би на знак і на нове увірене, що їх одушевляють ті самі чувства, що й давнійше. Володислав Затмар і Стефан Баторий дали графови Сандорфови знаком зрозуміти, щоби він боронив їх перед трибуналом, та що

вони вповні спускають ся на його оборону. Ані він, ані тамті другі не домагали ся, щоби їх боронили адвокати. Що ґраф Сандорф робив доси, було добре; що тепер скаже перед судіями, скаже певно також добре.

Розправа вела ся публично, значить ся, при отвертих дверех; але на розправі явило ся лиш мало людий, бо ширша публика не знала о ній нічого. Було всего що найбільше двайцять осіб і то майже виключно таких, що проживали в замку.

Насамперед справджено тожсамість обжалованих. Відтак спитав граф Сандорф предсідателя трибуналу, де його і його товаришів привезено і де ставлять їх перед суд, але не дістав ніякої відповіди на то питане. Так само справджено і тожсамість Саркапього, але той не сказав нічого, що могло би віддїлити його справу від справи тамтих других.

Відтак предложено обжалованим відпис карточки, що дістала ся зрадливим способом в руки поліції. Коли президент їх спитав, чи вони признають ся, що дістали ориґінал предложеного їм відпису, відповіли, що суд повинен їм поставити на то доказ.

На ту відповідь показано їм решітку, котру знайдено в комнаті Затмара.

Ґраф Сандорф і його приятелї не могли тому заперечити, що та решітка була в їх посіданю. Та й не робили того. На той оче-

видний доказ не можна було нічого сказати. Позаяк лиш при помочи тої решітки можна було відчитати тайне письмо на карточці, то й очевидна річ, що вони мусіли її дістати. Аж тепер зрозуміли вони, яким способом викрито тайну і на якій основі опирало ся обжаловане. Від сеї хвилї були вже питаня та відповіди короткі й вузлуваті.

Граф Сандорф не міг вже перечити. Він промовляв отже в імени своїх приятелів. Сказав, що вони лаголили ворохобню, котра мала довести до відділеня Угорщини від Австрії та до заведеня наново самостійного королївства старих Мадярів. Коли-б так їх не були арештували, то ворохобня була би вже вибухла і Угорщина була би відзискала свою независимість. Матій Сандорф признав ся, що він є головою заговору і хотів всю вину взяти лиш на себе та казав, що його приятелї грали в сїй справі лиш чоменшу ролю, але тамті другі спротивились тому, бо хотїли, щоби так само, як мали честь бути його спільниками в провині, мати честь дїлити спільно і його судьбу.

Розправа ся могла довго тягнути ся. Коли президент спитав обжалованих, чи вони мають ще якихсь союзників, не хотїли вони на то нїчого сказати. Не подали анї одного імени.

— Наші три голови у ваших руках і

тих вам нехай вистане — відповів ґраф Сандорф спокійно.

Лиш три голови, бо ґраф Сандорф старав ся зараз по тім представити Сарканього, яко чоловіка невинного, котрий вступив до дому Володислава Затмара яко молодий книговодець, котрого прислав був банкир Сіляс Торонталь.

Сарканій мусів потвердити зізнане ґрафа Сандорфа. Він не знав нічого о якімсь заговорі. Для него була то може найбільша несподївана новина, що в тім спокійнім помешканю при Акведотто лагодив ся заговір против безпечности держави. Він лиш для того не протестував спершу против арештованя, бо не знав зовсім, о що розходить ся.

Анї ґрафови Сандорфови, анї йому не було трудно пояснити справи під сим взглядом, а видко що й суд вже був рішив ся, бо на внесене прокуратора відступлено від обжалованя против Сарканього.

Около другої [illegible] по полудни скінчила ся розправа і [illegible] по нарадї трибуналу оголошено вирок.

Ґрафа Матїя Сандорфа, ґрафа Володислава Затмара і професора Стефана Баторого засуджено за головну зраду проти держави на кару смерти. Засуджені мали бути розстрілені на подвірю кр[illegible], а вирок мав бути виконаний до сор[illegible] години.

Сарканього увільнено від [illegible] він мав ще пересидїти у вязници, до[illegible] буде

виготовлений спис арештантів, а то мало стати ся аж по страченю засуджених.

Тим самим вироком сконфісковано всім тром засудженим і їх посілостп. Опісля відведено Сандорфа, Затмара і Баторого знову до вязниці.

Саркаиього завели до келії, що була в глубині подовгасто-круглих сіний на другім поверсї башнї. Графа Сандорфа і його обох приятелів замкнено на послїдні години їх житя в досить обширній кели на тім поверсї, але аж на самім кінци найдовшої оси тої еліпси, яку творив коритар. Тепер вже не замикано їх окремо; аж до часу страченя могли вони бути разом.

Та ласка була для них потїхою; вони аж зрадїли, коли побачились самі і могли тепер висказати собі свобідно, що їм лежало на серци. Перед судом виступали вони мужественно, але тепер настала в них зміна; коли побачились самі, кинулись один другому на шию і взаїмно обняли ся.

— Мої приятелї — відозвав ся ґраф Сандорф — то я став ся причиною вашої смерти; але чей не потребую просити вас, що би ви менї простили, бо то розходило ся о независимість Угорщини. Наша справа була справедлива. Боронити її було обовязком. Буде й чесно, коли віддамо жите за ню!

— Матїю, — відозвав ся на то Стефан Баторий, — противно, ми тобі дякуємо за то,

що ти взяв собі нас за союзників в сім патріотичнім ділі, що було задачею цілого твого житя.

— Ми останемось так само й при смерти твоїми товаришами — додав Затмар холоднокровно.

Відтак замовкли на хвильку і всі три стали оглядати понуру келію, в котрій мали прожити послідні години свого житя. Вузке вікно, запущене в грубих мурах башні може чотири або пять стіп в горі понад помостом, освітляло її лиш слабо. В келії були три зелізні ліжка, кілька стільців, стіл та кілька поличок прибитих до стіни, на котрих стояли деякі потрібні до ужитку річи.

Підчас коли Володислав Затмар і Стефан Баторий сіли та думали, ходив ґраф Сандорф по келії то сюди, то туди.

Володислав Затмар, що був самісенький на світі і котрого не вязала родина, не потребував розважати. Не було нікого, хто би по нім заплакав, хиба лиш один Борик, його старий слуга. Инакше було зі Стефаном Баторим. Смерть постигла би не лиш його самого. Він же мав жінку і дитину, для котрих його судьба була би тяжким ударом. Ті дорогі йому особи могли від того й смерти пожити. А хоч би його й пережили, яка-ж ждала їх судьба! Яка-ж будучність чекала його жінку, що не мала ніякого маєтку, та ще й лишила ся з осьмилітним хлопцем! А хоч би

він і мав якийсь маєток, то чи по сім вироку, котрий разом з його смертію наказував і конфіскату всего майна, був би ще по нім лишив ся?

Графови Сандорфови станула живо перед очима вся його минувшість. Йому прийшла на гадку його померша жінка і ледви дволітна його дитина, котру він лишив зовсім на опіку і виховане свому управителеви. Він же був той, що ще й своїх приятелів віддав на поталу. Розважав тепер, чи то він добре зробив, чи не поступив дальше, як йому наказував обовязок супротив вітчини, коли тепер кара стрітила не лиш його самого, але ще й людий невинних.

— Ні, ні! Я сповнив лиш свій обовязок — повтаряв він собі заєдно. — Вітчина передо всім, передо всім!

О 5 годині вечером увійшов до келії сторож і поставив засудженим обід на стіл, а відтак вийшов, не відозвавшись анї словом. Матій Сандорф хотів би був довідати ся, де він знаходить ся, в якій кріпости його замкнено. Але коли вже президент суду окружного не хотів відповісти на то питанє, то тим менше можна було сподівати ся, що відповість на то сторож, котрий мусів точно держати ся приписів.

Засуджені майже й не рушали принесеної їм страви. Дальші години дня зійшли їм на тім, що обговорювали всілякі справи і

потїшали ся тим, що ворохобня, котру вони підготовляли, колись таки вибухне. Відтак по кілька разів звертали в бесїдї на то, що дїяло ся підчас розправи.

— Тепер бодай знаємо, за що нас арештовано, та що поліція довідалась о всїм через ту карточку, і все викрила.

— Без сумнїву, що через ту карточку — відповів ґраф Сандорф — але в чиї руки дістала ся вона насамперед і хто міг зробити з неї відпис?

— Але як можна її було відчитати без решітки? — додав Стефан Баторий.

— Хтось мусів нам її викрасти, хоч би навіть лиш на хвильку — сказав на то ґраф Сандорф.

— Викрасти! Та хто-ж би її викрав? — відозвав ся на то Володислав Затмар. Того дня, коли нас арештовано, була вона ще в бюрку в моїй комнатї, де її знайшов відтак урядник.

То була для них загадка. Мусїли наконець конче здогадати ся, що хтось переловив голуба і відвязав йому карточку, та відписав її, що відтак викрито дім, де був той, до котрого вона була писана. Але що можна було відчитати карточку без потрібного до неї приладу, того не могли поняти.

— А все-ж таки — відозвав ся ґраф Сандорф знову — не можна було відчитати карточки инакше, лиш за помочию решітки.

Вона то навела поліцію на сліди заговору і на ній оперло ся ціле обжаловане.

— По тім, що стало ся, вже то все одно, як то було — сказав Стефан Баторий.

— Противно, — сказав на то ґраф Сандорф — то річ дуже важна. А може нас хто зрадив! А коли є який зрадник... годі знати...

Ґраф Сандорф притих. Йому насунув ся нараз на гадку Сарканій; але він не хотів о тім навіть і думати, та длятого не сказав свого здогаду і своїм товаришам.

Матій Сандорф і оба його приятелі розмовляли ще дальше о тім невиясненім для них доси арештованю і засуді, аж наконець запала й ніч.

На другий день рано пробудив їх з твердого сну сторож, що увійшов був до келії. Розпочав ся їх передпослідний день. В двайцять і чотири години опісля мали їх відтак стратити.

Стефан Баторий спитав того чоловіка, чи не позволили би йому ще раз видіти ся з своєю родиною.

Сторож відповів, що він не одержав в сім взгляді ніякого розпорядженя, що має робити. Впрочім видко було, що правительство не конче позволить засудженим сеї послідної потіхи, бо цілу справу держано аж до самого засуду в тайні і навіть не сказано, як називає ся та кріпость, що була призначена на вязницю для злочинців.

— А може би ми могли бодай написати

листи до родини і чей вони її дійдуть? — спитав ґраф Сандорф.

— Я вам принесу папір, перо і чорнило — відповів сторож — та підойму ся подати ваші листи самому ґубернаторови.

— Дякуємо вам, приятелю, за вашу ласку — сказав на то ґраф Сандорф — бодай робите, що можете. Ми вже вам за то...

— Менї стане і вашої подяки, панове — відповів сторож, кожрий вже не міг утаїти свого жалю.

Добрий сей чоловічисько поприносив їм, що було потреба і засуджені списували цілий час свою послїдну волю. Ґраф Сандорф, яко дбалий батько, давав ради своїй донечцї, що мала тепер лишитись круглою сиріткою на світї; Стефан Баторий пращав ся з повною любовію яко муж і батько з своєю жінкою і сином, а ґраф Затмар написав лиш тілько, що може написати добрий пан свому старому слузї.

Але хоч і як вони були заняті своєю роботою, то все таки що хвиля надслухували, скоро лиш найменший шелест понїс ся по подвірю башнї. Нераз здавало ся їм, що ось-ось отворять ся двері від їх келії і вони побачать ся, один з своєю жінкою та з синком, другий з своєю донечкою. Була би для них бодай послїдна потїха. А може то було й лїпше, що видано так строгий заказ, бодай не було би тої розриваючої серце розлуки.

Двері не отвирались. Не було й сумніву, що анї жінка Баторого та його син, анї управитель Ляндек, котрому ґраф Сандорф віддав під опіку свою донечку, не знали, де поділи ся вязні по їх арештованю; так само не міг знати й Борик, що все ще сидів в арешті в Триєсті. Годі й було припускати, щоби вони всі знали, як судьба стрітила проводирів заговору. Видко, що так було вже призначено, щоби засуджені не побачились з своєю ріднею перед виконанєм вироку.

Оттак проминули їм перші години дня. Ґраф Сандорф розговорював з своїми приятелями, то знов кождий сидів тихесенько та думав. В таких хвилях ставала їм дуже живо перед очима ціла минувшість. В таких хвилях чоловік навіть забуває, що то вже все минуло, йому здає ся, що все тепер діє ся. Чи то вже чоловік перечуває ту вічність, яка має ся перед ним отворити, чи то та незміримість всего на світї, котру чоловік називає безконечностию? Хто то може знати!

Підчас коли Стефан Баторий і Володислав Затмар лиш роздумували самі над собою не сходила Матїєви Сандорфови лиш одна гадка з голови. Він був того певний, що хтось їх зрадив. Але для такого чоловіка, як він, умирати не пімстившись на зрадику, хто би то й не був, значило подвійно умирати. Хто би то міг бути той, що переловив карточку, перечитав її і дав, а може і продав поліції, котра відтак на підставі тої

карточки викрила заговірників і арештувала їх?... Ся загадочна справа мучила ґрафа Сандорфа так дуже, що він мало що аж не дістав горячки від того.

Підчас коли його приятелї писали, або сиділи та роздумували, ходив він попід стїни келії як той лев, що його замкнули у клїтку.

Аж на конець якесь дивне з'явище, котре однакож можна було зовсїм пояснити правилами акустики¹), мало йому вияснити тайну, котрої провідати він вже не мав надії.

Коли він так ходив попід стїни і пристав в тім кутї, де сходила ся середна стїна зі стїною від коритаря, здавало ся йому, що чує тут саме коло дверий якийсь шепіт, ніби такий, як коли-б хтось розмавляв. Зразу він на то не зважав. Але нараз почув він тут, що хтось вимовив таки його власне імя і він став тепер вже добре підслухувати.

Видко, що тут проявлялось таке саме з'явище, яке буває нераз по церквах, що мають елепсоідальне (подовгасто кругле) склепіннє. Звук голосу переходить вздовж муру аж на другий конець еліпси не задержуючись нігде по серединї. Таке з'явище стрічає ся в

¹) Акустикою називає ся наука о голосї.

крипті[1]) Пантеону[2]) в Парижи, у внутрі бані в церкві св. Петра в Римі, таке саме і в так званій „звінкій ґалерії” в церкві св. Павла в Лондоні. Серед даних условій можна якесь слово, виговорене хоч би й дуже слабо і тихо на однім кінци такого склепіня почути зовсім добре на другім його кінці.

Не було ніякого сумніву, що то розговорювали двох або й кількох чоловіків десь чи на коритари чи може в якійсь келії, що була аж на другім його кінци та що тут, саме коло дверий келії, в котрій сидій Матій Сандорф, було то огнище еліпси, в котрім збігали ся звуки голосу і передавали зовсім докладно виговорені десь подальше слова.

Він дав знак своїм товаришам, а ті підійшли до него. Всї слухали тепер з цїлою увагою. До їх уший доходили виразно слова якоїсь розмови, хоч би лиш дуже трошки віддаляли від того місця, котрого положене викликувало се дивне з’явище. Вони зачули в поодиноких відступах слїдуючу розмову:

---

[1]) Крипта (грецке слово) означало первістно гробницю або місце під престолом в церкві, де спочивали мощі якого святого. Замість тих гробниць будовано пізнійше каплиці під церквами, котрі називано також криптами.

[2]) Пантеон (грецьке слово) означало первістно поганську святиню присвячену всім богам. З римського пантеону зроблено церкву присвячену всім святим. Париський пантеон був первістно церквою св. Ґеновефи, а тепер є то публичний будинок, де хоронять заслужених мужів французьких.

„Завтра по страченю, пустять вас на волю"...

— — — — — — — — — —

„Маєтність ґрафа Сандорфа розділять відтак на дві рівні части"...

— — — — — — — — — —

„Без моєї помочи може би ви й не могли були відчитати карточки"...

— — — — — — — — — —

„А коли-б я її не був голубови відвязав, то вона би не була ніколи дістала ся у ваші руки"...

— — — — — — — — — —

„На всякий случай не може нас ніхто підозрівати, що то поліція від нас довідала ся"...

— — — — — — — — — —

„А хоч би засуджені тепер щось і підозрівали"...

— — — — — — — — — —

„До них не допустять нікого, анї родини, анї приятелів"...

— До побаченя завтра, Сарканїй...

— До звиданя, Сілясе Торонталю...

Голоси нїби віддаляли ся від себе, а незадовго дало ся почути, як би хтось замкнув двері.

— Отже то Сарканїй і Сіляс Торонталь! — сказав тогди ґраф Сандорф.

Він аж поблїд і дивив ся на своїх приятелів. На хвильку як би корч його вхопив, що аж серце перестало бити ся. Очи йому як

би огнем засвітили ся, шия почервоніла, а голова як би межи плечі запала: все то вказувало, що його взяла була вже крайна лють.

— Отже то вони, ті падлюки! — відозвав ся він мало що не криком.

Але зараз і стямив ся, розглянув ся докола і став борзо ходити по келії.

— Треба втікати! — сказав він, мусимо таки втікати!

І той чоловік, що ще перед кількома хвилями готов був відважно заглянути смерти в очи, що навіть не думав ратувати свого житя, той сам чоловік не думав тепер о нічім, лиш щоби жити, щоби пімстити ся на зрадниках, щоби покарати Торонталя і Сарканього.

— Нема що, мусимо пімстити ся! — відозвали ся тепер також Стефан Баторий і Володислав Затмар.

— Пімстити ся? Ні! Зробимо собі лиш справедливість.

Цілий характер ґрафа Сандорфа проявив ся в отсих словах.

Пізінська башня.

Пізінська кріпость належить до найдивогляднійших будівель середновічної, кріпостної архітектури. Вона представляє ся своїм февдальним виглядом дуже живописно. Її довгим склепленим комнатам не стає лиш

лицарів та в острокаблукових вікнах пань замкових в довгих, вишиваних сукнях і в мережаних чіпцях на голові; не стає лучників на верцках зубчастих мурів і при отворах до стріляня на її ґалєріях; нема лиш зводжених мостів при її вилазах. Камінний будинок стоїть ще доси ненарушений, але на ґубернаторі в австрійськім уніформі, на вояках в новочасних мундурах, на сторожах і воротарах ні сліду давної по половині жовтої, по половині червоної ноші; вони якось дуже не годять ся до сих пишних останків з минувших віків.

З башні сеї кріпости постановив був ґраф Сандорф втікати в послідних годинах перед своїм страченєм. Нерозважна гадка, бо вязні не знали навіть, як виглядає вежа, в котрій вони сиділи, а до того не знали ще й краю, через котрий мусіли перебирати ся по своїй втечи.

Може то й добре було, що вони нічого не знали. Коли-б так були знали, то може були би налякали ся трудности, ба, просто неможливости такого діла. Не длятого, щоби може через Істрию було трудно втікачам перебрати ся, бо вони могли би куда небудь за кілька годин дістати ся, де би схотіли, над море. Не длятого, що може вулиці в місті Пізині були строго стережені, так, що можна було бояти ся, що їх кождої хвилї зловлять. Але втеча із сеї кріпости, а особливо з тої її башні, в котрій була вязниця, уважала ся

таки зовсїм неможливою. Навіть нікому не прийшло би то було на гадку.

А положенє пізінської башнї і її вигляд зверха були ось які: Вежа та стоїть по тій сторонї горба, котрою місто тут нараз кінчить ся. Коли перехилити ся через забороло на сій терасї, то видко широку і глубоку пропасть, котрої стрімкі стїни, зарослі всїляким буряном та хабузєм, спадають простїсенько в долину. Нїчо не перериває їх гладкої площі. Не видко нїяких ступенів, котрими можна би по нїй злїзти, нема за що імити ся, анї о що оперти ся. Видко лиш денеде гладкі біляві смуги в місцях, де косо полупані скали. Словом, маємо перед собою пропасть, котра потягає до себе око, придержує його, але з котрої вже не видобуде ся, хто там раз дістане ся.

Повисше тої пропасти підоймає ся одна з бічних стїн вежі; денеде в нїй є вікна, котрими заходить світло до кель на поодиноких поверхах. Коли-б який арештант вихилив ся через котре із сих вікон, то певно зі страху відскочив би зараз назад, наколи-б не дістав нагло завороту голови та не повалив ся у пропасть. А де-ж би він там дістав ся, коли-б упав? Або забивби ся на смерть, упавши на сам спід у пропасть, або пірвала би його бистриця, котрої струя є страшно рвуча по зливах в горах.

Ту пропасть називають там Буко. В н... збирає ся підчас повени вода потока, що на-

зиває ся Фоіба. Потік той пливе крізь якусь печеру, що зробила ся поволи в скалах, і в ню впадає він з такою силою як яка велика ріка. Куди-ж він пливе попід місто? Ніхто не знає. Де випливає з неї? Також ніхто не знає. Взагалї ніхто не знає, як та не[illegible] чи радше канал, за довга і за широка [illegible] куди вона тягне ся. Хто знає, чи там в ній [illegible] роз- бивае ся вода об сотки вистаючих [illegible] та цілий лїс стовпів, що двигають на со[illegible] ціле місто і його кріпость. Коли одного ра[illegible] вода в потоці була не конче велика, але й не за- мала, то пустились були туди відважні с[illegible]- дителї печер на легкім човенци і хотіли ви- слідити, куди пливе Фоіба сею печерою; а[illegible] незадовго стала печера так низька, що вони не могли вже ніяк плисти дальше і мус[illegible] вертати ся. Не довідались, як в[illegible]ляда[illegible] підземна ріка. Може бути, що вона ще[illegible] десь в якімсь місци під землею, котрог[illegible] видко, а котре лежить понизше уровеня А[illegible]- рійського моря.

От така тота пропасть Буко, а граф Сан- дорф навіть і не знав, що там є така про- пасть. Позаяк можна було втікати лиш вік- ном, що виходити над ту пропасть, то ся втеча значила так само нехибну смерть, як і смерть через розстріленє.

Володислав Затмар і Стефан Баторий чекали лиш, коли настане хвиля ділання; во- ни були готові, коли потреба, лишити ся і станути своїм пожертвованєм ґрафови Сан-

дорфови в пригоді, але так само мали відвагу іти за ним, скоро би тим не перешкодили йому втікати.

— Будемо разом втікати — відозвав ся Матій Сандорф — але розлучимо ся, скоро видобудемо ся на світ.

В місті вибила осьма година. Засудженим на смерть лишало ся ще лиш дванайцять годин житя. Стала вже ніч западати; здавало ся, що буде темна. Почали насувати ся густі, чорні хмари і збивали ся так, що здавало ся як би вже мали повиснути в однім місци. Парний, душний воздух був переповнений електричностію і надходила сильна ґуча. Ще лиш перелітали блискавки з тих мракових мас, що були уставлені мов ті аккумулятори[1]), але не задовго загуркотів глухий гук громів по горах, що окружають Пізино.

Серед таких обставин було би якраз добре втікати, коли-б не та пропасть в споді, о котрій втікачі зовсім нічого не знали. Серед темної ночи не було її видко, серед гуркоту грому не було чути, що там в споді діє ся.

Ґраф Сандорф зміркував вже був спершу, що не можна куда инде втікати, хиба лиш вікном. Виважити міцні, дубові двері,

---

[1]) Аккумулятори або збирачі, є то прилади, котрі збирають в себе силу електричну, а відтак, коли потреба, можуть її віддати з себе назад. Аккумуляторів уживаєсь до порушуваня возів, човнів, машин фабричних і т. д.

оббиті зелїзною бляхою, була річ неможлива. А до того ще й було чути, як ходив по камінних плитах на коритари вояк, що стояв на вартї. Але хоч би й удало ся втечи двермп, то можна було заблудити в кріпости і не видобути ся з неї. Та як відтак ще й дістати ся через то заборело, той мур, що окружав кріпость, і через той зводжений міст, котрого певно добре стерегли вояки? З тої сторони, де була пропасть, певно не стояв нїхто на вартї, але за то вона стерегла башнї лїпше, як би й цїлий ряд вояків.

Ґраф Сандорф став отже оглядати вікно, чи не можна би ним вилїзти. Вікно було може три і пів стопи високе, а дві стопи широке: З середини було воно заложене впоперек грубим зелїзним дручком, запущеним в стїни. З надворку перед вікном не було деревляної скринї, що то отверта лиш з гори, куди світло заходить до вікна; її тут і не було потреба, бо вікно було в такім місци, що з него не можна було виглянути на пропасть. Треба було лиш вирвати ту поперечку у вікнї, а можна було легко вилїзти вікном. Але як відтак спустити ся по гладкім мурі в долину? Драбинкою із шнурів? Коли не було ніяких. Може ужити простирал до того? Та коли бо й тих не було: вони мали лиш грубі вовняні коци розстелені на сінниках, а сінники лежали на зелїзних ліжках, прикованих до стїни. Було би таки неможливо втїкати вікном, як би не то, що граф Сандорф

доглянув на стіні з надвору грубий дріт, по котрім можна було спустити ся на долину.

А той дріт то був від громозвода, уставленого на самім вершку даху на вежи і сходив в долину аж у пропасть.

— Видите той дріт — відозвав ся ґраф Сандорф до своїх приятелів — мусимо по нїм спускати ся.

— Відвага вже у нас знайде ся — сказав на то Володислав Затмар — але чи стане сили до того?

— Та що з того, як не стане? — відповів йому Стефан Баторий. — Коли нам сил не стане, то згинемо кілька годин скорше.

— Не потребуєте гинути, Стефане — сказав на то ґраф Сандорф. Послухайте лиш, та й ви Володиславе, що вам скажу. Коли би так був шнур, то ми би його привязали десь коло вікна і спустили ся ним на долину, хиба-ж може не так? Ну, добре; а той дріт значить більше, як шнур, бо він не буде гойдати ся на всї сторони. Та річ певна, що він як і всї кондуктори від громозводів прикріплений до муру зелїзними гаками. Кілько там тих гаків, тілько разів будемо могли на них і спочити, спираючись на них ногами. Не потребуємо також бояти ся, що нам голова закрутить ся, бо то чорна ніч і не будемо видїти, що висимо так високо у воздусї. Отсим вікном при трохи холоднїй воли та відвазї, можемо видобути ся на волю. Але може бути, що й житя позбавимо ся. Але хоч

і мала надія, щоби ми щасливо видобули ся, то все таки то щось значить супроти того, що завтра рано, коли нас лиш побудять сторожі, чекає нас вже нехибна смерть.

— То втікаймо! — відозвав ся Володимир Затмар.

— А де-ж той дріт може кінчити ся? — спитав Стефан Баторий.

— Може бути, що в якійсь керниці, але на всякий случай по за башнею, а більше нам не треба. Я лиш то одно знаю і виджу, що на кінци того дрота жде нас свобода.

Граф Сандорф таки добре казав, що той дріт є причіплений зелізними гаками до муру; вони були дійсно вбиті в стіну в певних відступах від себе. По них можна було досить вигідно спускати ся в долину, як по щеблях драбини. Але того вони не знали, що той дріт звисав почавши від вершка скали, на котрій стояла башня, зовсім свобідно і сходив аж у воду Фоіби, котра під ту пору була значно прибула від послідної зливи. Там, де вони сподівали ся станути на твердій земли, там було плесо, котрого вода з шумом і гуком впадала до печери Буко. А чи було би то їх відстрашило від втечі, коли-б вони були то знали? Ні, певно що ні!

— Смерть чи сяк, чи так! — сказав Матій Сандорф — згинемо, але насамперед будемо все робити, що лиш можна, щоби ратувати ся від смерти.

Передовсім треба було зробити собі до-

рогу через вікно. Треба було виважити зелізний дручок, що стояв на заваді. Але чи то можна було зробити без зелізної ваги, без кліщів та без всяких знарядів? А вязні не мали навіть ножа.

— Все инше чей не прийде трудно — сказав Матій Сандорф — але се мабуть не дасть ся зробити. Берім ся до діла!

Сказавши то, підоймив ся ґраф Сандорф аж до вікна; вхопив одною рукою за зелізний дручок і зміркував, що удасть ся його виважити може і без великого труду.

Зелізний дручок держав ся дійсно досить слабо в мурі. Камінь, що його придержував, ставив лиш слабий опір. Видко, що дріт від громозводу, заким його направлено, мусів бути в лихім стані і не проводив добре електичности. Зелізний дручок у вікні притягав тогди електричну іскру і вона била тогди об мур, а звістно яка то, так сказати би, безмежна сила електричної іскри. З тої причини був мур попуканий в тих місцях, в котрих були запущені кінці дручка, а камінь був так вже покришени. як коли-б його подіравили міліони електричних іскор.

Стефан Баторий оглянув вікно і зараз пояснив, длячого дручок і штаби лиш слабо держать ся та чому мур коло них так кришить ся. Але тут не розходило ся о наукові поясненя, лиш о скоре ділане, бо кожда хвиля була дорога. Коли-б удало ся видовбати каміне, в котрих поперечка і штаби були за-

пущені, і тим способом їх звідтам видобути, то може було би можна виважити й ціле вікно та кинути його в долину. Від гуку громів, що били один по другім, не було би чути, як воно упаде на землю.

— Та чей голими пальцями не видовбаємо каміня — відозвав ся Володимир Затмар.

— Певно що ні — сказав на то ґраф Сандорф. — Нам треба конче якогось желїза, якогось вістря.

Щось такого було би здало ся, бо хоч і як мур кришив ся на тих місцях, то все-таки можна було поломити собі нігтї та поздирати собі пальцї аж до крови, заким можна би зрушити камінє. Треба було мати конче хоч би якийсь цьвях, коли мало ся щось вдїяти.

Ґраф Сандорф став розглядати ся при слабім світлї, що добувало ся поможи двері а одвірки, по келїї. Сував рукою по стїнах, чи не знайде де вбитого якого цьвяха, але не міг нїчого знайти. Відтак прийшло йому на гадку, чи не далось би відломити ногу від зелїзного ліжка, прикованого до стїни. Всї три взяли ся до роботи, але незадовго перешкодив їх роботї Стефан Баторий, відозвавшись тихим голосом до своїх товаришів. Скоба на однїй із тих штаб, що на перехрест творила дно ліжка, попустила і треба було лиш повернути нею кілька разів то на право, то на ліво, щоби її відорвати. Во-

ни зробили то в одній хвили і граф Сандорф мав тепер пять цалів довгий і на цаль широкий знаряд, котрий на однім кінци обвив хусточкою, щоби можна його ліпше держати в руці; вернув відтак до вікна і став довбати в тім місци, де була знапущена поперечка.

Розуміє ся, що та робота не могла вести ся тихо. На щасте так гриміло, що не було чути, як він довбає. Коли переставало гриміти, то й ґраф Сандорф переставав довбати, коли-ж стало знов гриміти, то він брав ся з тим більшою силою до роботи. Стефан Баторий і Володислав Затмар стояли під дверми та підслухували, щоби йому дати зараз знак, скоро лиш варта підійде до дверий.

Нараз відозвав ся Володислав Затмар: „Пс!" і довбаня вже не було чути.

— Що там такого — спитав Стефан Баторий.

— Слухайте! — відповів Затмар.

Він підсунув своє ухо піл місце еліпсоідального склепіня і знов той голос, що виявив був засудженим тайну зради. Підслухуючі могли почути в коротких перервах ось такі реченя:

„Завтра... пустять... на волю..."

— — — — — — — — — —

— „Так... спис вязнів... готовий... і.."

— — — — — — — — — —

„По страченю... відтак зійду ся з моїм товаришем Ціроном на Сицилії, де він має мене ждати..."

„Ви би так довго не сиділи... в башни..."

— — — — — — — — — —

То розмавляв очевидно Сарканій з котримсь із сторожів. Сарканій згадав ще про якогось Ціроне, котрий видко, належав також до спілки в сім ділї; Матій Сандорф запамятав собі добре то імя.

На нещасте вязнї не дочули послїдного слова, котре було би їм дуже придало ся. Під конець послїдного реченя вдарив страшенний грім, а коли іскра електрична збігала по громозводї в долину, перескочили частинки з неї і на ту скобку, яку держав ґраф Сандорф в руцї. Як би не то, що та скобка була завита на однім кінци в шовкову хусточку, то була би іскра електрична на місци його убила.

Отже підчас того удару грому не дочули вони, як називає ся та башня, в котрій їх замкнули. Коли-б були довідали ся, як називає ся та кріпость, були би знали, через котрий край прийде ся їм втїкати, та чи будуть добрі вигляди на втечу, котру розпочали серед так трудних обставин.

Ґраф Сандорф розпочав знову свою роботу. Видовбав був вже три діри, на стілько, що зелїзні дручки можна було вигідно витягати; почав довбати ще четверту, а блискавки безустанно присвічували йому при сїй роботї.

Около пів до одинайцятої години все вже було готове. Вікно можна було висунути

отвором; треба було лиш добре його потиснути, щоби воно упало поза мур на долину. Так і стало ся, скоро Володислав Затмар почув, що вояк на варті в сінех поступив ся дальше від дверий. Вікно полетіло на другу сторону і щезло.

Як раз в сій хвили було на дворі досить тихо. Ґраф Сандорф слухав уважно, коли се тяжке вікно упаде на землю і якого наробить лоскоту, але не міг нічого почути.

— Видко, що вежа мусить стояти на високій скалї понад долиною — відозвав ся Стефан Баторий.

— А що-ж нам вадить висота? — сказав на то ґраф Сандорф. Прецї дріт від громозводу мусить десь доходити до землї, бо инакше не мав би він нїякого значіня. Спустимо ся і ми по нїм аж до землї, та не потребуємо побоювати ся, що попадаємо.

Взагалї був то не злий здогад, але в сїм случаю показував ся він о стільки хибний, що конець дрота сходив у плесо Фоїби.

Вікно стояло отвором і надійшла хвиля втечі.

— Послухайте-ж приятелї, як маємо робити — відозвав ся ґраф Сандорф. — Я з вас наймолодший і менї видить ся, найдужчий. Я буду насамперед спускати ся по дротї від громозвода. Коли-б щось стояло на перешкодї, а чого годї тепер предвидїти, і я би не міг спустити ся аж до землї, то може ще стане менї на стілько сил, що вилїзу зно-

ву до вікна. В дві мінути пізнійше, полізеш ти за мною, Стефане, а в дві мінути по нім, ви, Володиславе. Коли станемо всі три при споді башні, то відтак порадимо ся, що дальше робити.

— Послухаємо тебе Матію — сказав на то Стефан Баторий. — Будемо робити, що скажеш, підемо, куди нас поведеш, але не хочемо, щоби ти сам лишень виставляв себе на всю небезпечність...

— Наше житє не тілько варте, що ваше, Матію, — додав ґраф Затмар.

— В виду того, що маємо сповнити діло справедливости, воно дуже богато варте — відповів ґраф Сандорф — а хоч би лиш один з нас лишив ся при житю, то він буде тим, що доврешить то діло справедливости. Обниміть же мене, приятелі!

Всі три мужі обняли ся сердечно і здавало ся, як би вони по тім обнятю набрали ще більшої відваги

Підчас коли Володислав Затмар станув під дверми келії, поліз ґраф Сандорф у вікно. За хвилю висів він вже над пропастию. Обняв ся колінами кріпко дрота від громозводу, ловив ся раз-по-раз руками за него і спускав ся в долину, а ногами шукав гаків, на котрих на хвилинку міг спочити.

Буря лютила ся страшенно. Дощу не було, але дув страшенний вітер. Блискавки перелітали одні за другими. Проміне їх бігало зикзаковатими лініями, доокола башні,

котра стоячи високо сама одна, притягала їх до себе. Кінчик громозвода світив ся білим світлом, яке розпалив був на нім ток електричний в виді китички з проміня, а дручок під ним хитав ся від вітру на всі боки.

Можна уявити собі, яка то була небезпечність держати ся проводу, по котрім біг безустанно ток електричний аж до води в Буко. Коли-б той громозвід був в добрім стані, то не було би великого страху, щоби грім міг убити, бо зелїзо і взагалї металь може далеко лекше і скорше переводити електричність, як людське тїло, і дріт мусїв би хоронити від смерти того смілого, що лїз по нім. Але скоро би кінчик громозвода був лиш трошка притуплений, скоро би десь дріт був прірваний, або коли-б десь настала якась перешкода його здібности до переводу, то могло би й так стати ся, що оба токи електричні, позитивний і неґативний, злучили би ся разом, хоч би й не заблисла блискавка, отже лиш в наслїдок нагромадженої електричности в лихім громозводї, і тогди вона могла би убити[1]).

Ґраф Сандорф знав добре, на яку він виставив ся небезпечність. Але охота до житя додавала йому відваги. Він спускав ся поволи дальше, хоч електричні токи окружали

---

[1]) Коли в 1753 р. Рішман перервав в дротї громозводу ток електричний, то хоч стояв віддалік від него, перескочила з дрота іскра електрична, так завелика, як кулак, і убила його на місци.

його зі всїх сторін. А ногами все шукав гаків і спочивав на хвильку. Коли відтак заблисла знов блискавка, глянув він в долину, але надармо старав ся добачити, як то ще за глубоко.

Коли Матїй Сандорф вчинив ся може на яких шістдесять стіп понизше вікна, почув під собою якусь кріпку опору. То був примурок, що виставав на кілька цалів поза мур від фундаментів. Дріт тут ще не кінчив ся, ішов ще дальше в долину, але звідси вже — чого однакож втїкач не міг знати — не був прикріплений гаками, лиш або прилягав до скали, і сунув ся по ній, або звисав свобідно у воздусї, коли де припирав до каміня, вистаючого із скали.

Ґраф Сандорф станув тут, щоби віддихнути. Ногами спер ся на примурку, а руками держав ся дрота. Догадував ся, що був вже при сподї вежі, але не міг зміркувати, в якій висотї стоїт вона понад долиною в сподї.

— Мусить ще бути дуже глибоко — подумав собі.

Великі птахи, вистрашені разячим світлом блискавок, лїтали попри него, але замість підоймати ся в гору, спускали ся десь в долину. З того догадав ся він, що під ним мусить бути якась пропасть.

В сїй хвили почув ся в горі коло дрота якийсь шум. При скоро проминаючім світлї блискавки доглянув Матїй Сандорф, що по мурі суне ся щось чорного.

То був Стефан Баторий, котрий тепер спустив ся також з вікна; він вхопив ся так само дрота і сунув ся по нім в долину до ґрафа Сандорфа. Той чекав вже на него оперши сь добре о примурок. Там мав Стефан Баторий трохи постояти, а його товариш мав тимчасом спускати ся дальше.

За кілька хвиль стояли вже оба побіч себе опершись на примурку. Скоро прогудів послідний грім, могли вже оба порозуміти ся з собою.

— А де-ж Володислав? — спитав Сандорф.

— За мінуту буде вже тут — відповів Стефан Баторий.

— Може там на горі стало ся щось недоброго?

— Де-ж там, нічого не стало ся.

— Ну, добре! Я уступлю ся Володиславови, а ти, Стефане, будеш чекати, аж він спустить ся до тебе.

— Нехай і так буде.

В одній хвили обняла їх величезна блискавка. Електричність, що бігла по дроті, розійшла ся і по них так, що їм здавало ся, що вже їх розірве.

— Матїю, Матїю! — крикнув Стефан Баторий, бо вже зі страху не міг видержати.

— Лиш трохи холодної крови! Я спускаю ся, а ви відтак за мною! — відповів ґраф Сандорф.

Вже вхопив ся був за дріт і хотів спу-

скати ся аж до найблизшого гака, та зачекати там на свого товариша, коли нараз з гори, з башні роздав ся голос трівоги. Видко, що він ніс ся з вікна від келії. Опісля почув він виразно слова:

— Ратуйте ся!

То був голос Володислава Затмара. Ріпночасно заблис з муру яскравий огонь і роздав ся острий ляскіт без гомону. То не була блискавка, що засвітила у темноті, то не був лоскіт від грому, що ніс ся по воздусі. То був вистріл з карабіна, видко на осліп, десь з якогось отвору до стріляня в башни. Чи то стрілив хтось на знак сторожам, чи може за втікачами, все одно — але втечу викрито.

Вояк, що стояв на варті в сінех, почув дїйстно якийсь підозрілий шелест, дав знати і з пятьма чи шістьма сторожами війшов до келії. Розуміє ся, що зараз побачили, що нема десь двох вязнів. По вікні було зараз пізнати, де вони поділи ся. Володислав Затмар, заким ще його здержали, перехилив ся борзо через вікно і остеріг своїх приятелів.

— Нещасний! — відозвав ся Стефан Баторий. — Чи маємо його покинути, Матію, чи маємо розстати ся з ним?

Роздав ся другий вистріл, а рівночасно і загриміло.

— Господь Бог нехай має його в своїй опіці! — відповів граф Сандорф. — Мусимо втікати, хоч би лиш для того, щоби пімстити ся за него. Втікаймо, Стефане, втікаймо!

Був вже найвисший час, бо на долішнім поверсї отворили ся другі вікна і роздалось знов кілька вистрілів. Було також чути, як там голосно розмавляли. Може втїкаючим заступили сторожі дорогу, підходячи до них сподом башнї, може й котрого з них поцїлила якась куля пущена за ними з других сторін башнї.

— Втїкаймо! — крикнув Матій Сандорф ще раз і став чим скорше спускати ся по дротї в долину, а Стефан Баторий пустив ся відтак за ним.

Они побачили тепер, що дріт не був тут прибитий, і понизше примурка звисав свобідно в долину: не було вже гаків, на котрих можна би було оперти ся і відпочити. Дріт гойдав ся на всї боки і різав їм руки; они держались стиснувши його колїнами і спускали ся дальше, а кулї, пущені за ними, лиш свистали раз-в-раз коло них.

Таким способом спустили ся в однїй мінутї може на яких вісїмдесять стіп в долину; їм здавало ся, як коли-б та пропасть, в котру гнали, дна не мала. Вже чути було, як шуміла розбурхана вода. Аж тепер стало їм ясно, що дріт сходив очевидно в якусь рвучу воду. Та що було дїяти? Були би може пробували вертати назад в гору, але вже не мали сил до того, хоч би лиш підлїзти до примурка під башнею. А що чи сяк, чи так, смерть їх ждала, то волїли вже таки згинути

тут у тій пропасти.

Як раз тепер роздав ся страшенний удар грому і посипались електричні іскри. А хоч грім не ударив в сам кінчик громозводу на вершку башні, то все-ж таки напружене електричности було так сильне, що цілий дріт аж білий став, так розпалив ся, зовсім так як то розпалюєсь платиновий дротик від електричної батерії.

Стефан Баторий аж крикнув від болю і пустив ся дрота. Матій Сандорф видів, як він летів попри него з розложеними руками в долину. Але й йому попік дріт руки, та й він мусів пустити ся і упав з висоти може яких шість сяжнів в плесо Фоіби, в отверте горло печери Буко.

Плесо Фоіби.

Була одинайцята година в ночи. З густих і чорних хмар пустив ся дощ як з коновки, а разом з дощем став падати грубий град та лопотів по воді і скалах. З отворів башні перестали вже стріляти. Та й по що марнувати порох надармо? Коли хто дістанесь у Фоібу, то воно вже не випустить його живцем, коли взагалі ще випустить.

Ледви що ґраф Сандорф пірнув у воду, як вже якась непоборима сила тотягнула його в печеру Буко. Ще перед хвилею було в пропасти від сильного світла електричного так ясно, що аж за очи ловило, а тепер стало зовсім темно. Вже не чути було, як

били громи, лиш вода шуміла. Незнана доси нікому печера не пускала до середини анї ніякого голосу, анї світла.

— Ратуй! — роздав ся голос. То відозвав ся Стефан Баторий. Від холодної води він отямив ся, але не міг удержати ся верх води і був би пішов під спід, коли-б не вхопила його була сильна рука як-раз в хвили, коли він вже поринав.

— Я тут, Стефане, не бій ся нічого!

Ґраф Сандорф держав його одною рукою, а другою старав ся плисти підсунувшись близше до свого товариша. Їх положене стало дуже прикре. Стефан Баторий ледви ще міг рушати ногами, і руками, так сильно поразила його була електричність. Поранені руки у водї не дуже болїли, але не міг ними рушити. Коли-б ґраф Сандорф був його пустив хоч би лиш на хвильку, то Стефан Баторий був би зараз пішов під воду, а Сандорф мав і так досить з себе, щоби самому ратувати ся. До того ще й новий клопіт, бо не знав, куди його вода несе; не знав, в котру сторону краю вона пливе, чи просто до моря, чи десь до якоїсь ріки. А хоч би Матій Сандорф і знав був, що та бистриця то Фоіба, то все-таки не було би йому нічо прийшло з того, бо ніхто не знав, куди пливе та бистриця. На воду пускано заткані фляшки, але вони не випливали нїгде на якусь ріку на істрийськім півострові — може де розбивали ся, а може вода заносила їх десь

в якусь розколину в землї.

Вода несла втікачів дуже скоро і для того було їм тим лекше удержатись верх неї. Стефан Баторий став вже був зовсїм без памяти, а Сандорф держав ще в своїх руках лиш мертве тїло. Він мусїв тепер за двох робити, а вже чув, що і його сили опускають. Вода могла дуже легко кинути ним де об вистаючу скалу. А була ще більша небезпечність: він міг дуже легко дістати ся де в який із тих вирів, що творять ся там, де вода відбиваючись нагло від скали вижолоблює плесо і крутить ся по нїм. Може яких двайцять разів заносила вода ґрафа Сандорфа і його товариша на таке плесо і крутила ними довкола; аж коли вир проривав ся, добували ся вони з него.

Так бороли ся вони пів години і що мінути, що секунди грозила їм смерть. У Матія Сандорфа брала ся звідкись надприродна сила. Майже рад був з того, що Баторий був зімлїв. Коли-б він так був почув в собі той інстинкт, що заставляє чоловіка ратувати своє житє, був би кидав ся; треба би було з ним дуже намучитись, щоби дати йому раду. Ґраф Сандорф мусїв би був або його пустити, або були би оба потонули.

Але недовго мало так бути. Матія Сандорфа почали сили таки на добре вже опускати. Нераз пішов таки з головою під воду, а все таки старав ся удержати Стефана

над водою. Ба, вже й духу в нїм не стало. Пішов під воду і вже здавало ся йому, що топить ся; добував вже послїдних сил, щоби удержатись на водї. Кілька разів мусїв навіть пустити свого товариша, котрого голова зараз пішла під воду; але за кождий раз він ще його схопив, а то все дїялось серед струї, котра місцями в дуже вузонькім руслї страшно гудїла і розбивала ся об скали.

Незадовго зміркував ґраф Сандорф, що таки прийшлось вже йому погибати. Тїло Стефана Баторого вирвало ся йому таки зовсїм з рук. Добув ще послїдних сил і хотїв його вхопити, але вже не міг його знайти і сам пішов під воду, а за ним лиш зашуміли запінені филї бистрицї.

Нараз ударило його щось дуже сильно в плечі. Він витягнув інстинктовно руку. Його пальцї імили ся за якесь коріне, що звисало у воду. То було коріне від якогось пня, що його вода наднесла. Матій Сандорф вхопив ся пня з цїлої сили і видобув ся знову на верх води. Коли так держав ся одною рукою за пень, шукав другою за своїм товаришем.

За хвильку вхопив Стефана Баторого за руку і по довгих заходах удало ся йому витягнути його на пень та положити побіч себе. Бодай на якийсь час була надія, що не утоплять ся,але судьба їх була звязана з тим деревом, що його бистриця занесла в печеру.

Граф Сандорф аж став був на хвильку без памяти від превеликої утоми, але скоро знову опамятав ся, старав ся передовсім примістити Стефана Баторого на пни так, щоби він не зсунув ся; він ще й сам підсунув ся під него так, що міг його підперти, коли-б того було потреба. Тепер міг він вже глянути трохи навперід себе. Коли-б хоч тропки де було показало ся світла, то він би був міг його добачити і придивитись станови води в долішнім її бігу. Але не було ані сліду, щоби десь кінчив ся сей підземний канал.

Положене втікачів було тепер значно ліпше. Пень був може яких дванайцять стіп довгий, а його коріне ставило зараз опір, скоро лиш де показала ся якась нагла перешкода. Мимо того, що дно бистриці було дуже нерівне, то всеж-таки могло воно видержати кождий удар, а пень плив з водою так само скоро, як і вода, може яких три милї на годину.

Матій Сандорф відзискав був знову всю свою холоднокровність. Старав ся длятого привести знову до житя свого товариша, котрого голова спочивала йому на колїнах. Він переконав ся, що серце в нїм все ще било ся; нахилив ся йому над уста, щоби впустити йому до легких трохи воздуха. Може бути, що то були лиш перші ознаки смерти і вони ще не викликали невилїчимого розстрою в його тїлї.

Стефан Баторий зараз по тім трохи пе-

рушив ся; наконець і відозвав ся:

„Жінко моя!... Сину мій!... Матію!"

В сих словах пробивало ся все, що його вязало з житєм.

— Чуєш мене, Стефане? Чуєш мене? — спитав ґраф Сандорф, котрий аж мусів кричати, щоби серед того реготу води в печері можна було почути його слова.

— Ми вже далеко від неї. Там будуть думати що ми оттут в сій печері вже давно потопили ся, та ніхто й не подумає о тім, щоби нас здоганяти. Куди нас отся бистриця і не понесе, чи десь до моря, чи до якої ріки, а все-таки ми дістанемось туди живцем. Не трать лиш відваги, Стефане! Я не дам тобі загинути! Зпічни ще собі та набери сили, котрої тобі незадовго буде треба. За кілька годин виратуємо ся! Вийдемо на волю!

— А Володислав? — прошептав Баторий.

Матій Сандорф не сказав на то нічого.

— А башня Матію?

— Чую, чую!... Говори, говори!... Дай руку!

— Вже не така велика небезпечність, Стефане, відповів ґраф Сандорф. Нас несе вже дерево. Куди? — не знаю, але вже його не пустимо ся.

Та й що-ж міг на то сказати? Володиславови Затмарови не дали вже втечи; йому ще лиш удало ся крикнути до них через вікно

і остеречи їх. Тепер, коли його вже певно добре стерегли, не могли його приятелі нічого вдіяти для него.

Але Стефан Баторий спустив знову голову в долину; ще не мав в собі тої сили волї, котра могла би перемочи його хвилеву одеревілість. Але за то Матий Сандорф пильнував його, навіть готов був пуститись дерева, скоро би воно де спинило ся на якій перепкоді, котрої серед темноти годї було оминути.

Було може около другої години рано, коли вода стала вже плисти поволійше, а з нею плило так саме вже й дерево поволи. Печера очевидно ширшала, а вода, що вже ширше розпливала ся межи стїнами, плила спокійнійше. З того можна було також здогадувати ся, що вже недалеко до виходу спід підземної печери.

Але коли так стїни розходили ся, то за то спускало ся склепіне печери очевидно чим раз низше. Граф Сандорф міг, коли підніс руку в гору, відломлювати кусники лупків, що виставали із скали понад його головою. Від часу до часу чув він також, як щось шелестїло, як би терло ся об скалу горою; то було коріне пня, котрий обернув ся і зачіпав ним об склепіне. Вслїдок того вода кидала пнем, він відбивав ся і плив поволійше. Вода вхопила його відтак з заду і стала ним так вертїти, що втікачів аж страх взяв, щоби

не поспадали з него.

Коли вже й та небезпечність, котра кілька разів показувала ся, проминула, то остала ся ще инша, котрої наслідки Сандорф також добре розважив. А та небезпечність могла бути в тім, що стеля печери готова би ще стати так низькою, що аж досягала би до води. Вже й тепер була вона так низька, що він мусів схиляти ся за кождий раз, коли піднесеною рукою досягав звисаючої скали. Ану-ж прийде ся ще поринати у воду? Та ще й тогди він би видержав, але що мав зробити зі своїм товаришем, котрого піднирав плечем? А коли-б до того ще той канал на довший простір знизив ся, чи можна би тогди вийти живцем з него? Ні, аж тогди прийшлось би йому загинути, хоч доси удало ся йому уйти щасливо тілько всіляких родів смерти.

Хоч і як Матій Сандорф був енерґічний, а таки брав вже його великий страх, бо видів, що надходить послідна хвиля. Коріне пня терло ся чим раз сильнійше об скали печери, а хвилями ішло так під воду, що розбурхані филї таки зовсім його заливали.

— Вихід із сеї печери мусить таки вже десь недалеко бути — сказав Матій Сандорф сам до себе і роззирав ся на всі боки, чи не побачить де світла. Мусїло вже бути так пізно, що на дворі чей зачинала пітьма поволи розступати ся. А може й блискавки освітлювали то місце, що по другім боцї Бука?

Але в сім случаю зайшло би світло певно й до каналу, котрим вже Фоіба ледви що могла перепливати.

Коли бо анї слїду того всего! Вся однакова та пітьма, вода все ще так само шуміла, все так само чорнїли ся ще її филї.

Нараз дав ся почути сильний удар! Дерево зачепило переднім кінцем об скалу, що звисала із стелї аж в саму воду, ним ударило так сильно, що воно аж перевернуло ся, але Сандорф таки не пустив ся його. Одною рукою, як той, що вже потапає, вхопив ся його за корінь а другою захопив ще якраз в пору Баторого, коли вода вже його несла. Відтак пустив ся разом з ним під воду, що розбивала ся об склепинє. Все то діяло ся може мінуту, а Сандорфови здавало ся, що вже прийшло ся йому загибати. Майже несвідомо запер дух в собі, щоби задержати бодай ту дрібку воздуха, що ще була в його груди. У воді нараз здавало ся йому, хоч він мав замкнені очи, як би показало ся якесь сильне світло. То як раз заблисло, а зараз потім роздав ся сильний гуркіт грому.

Прецї раз світло!

Фоіба таки направду виплила з підземного каналу і плила вже дальше отвертим місцем. Куди гнала ся її вода, до котрого моря, то ще годї було знати, що все ще значило або житє або смерть.

Дерево вигринуло знов на верх води. Матій Сандорф все ще держав Стефана Ба-

торого, а сам сів собі позад него.

Опісля розглянув ся доокола себе. Якась чорна маса піднимала ся поза ним над бистрицею. То була величозна скала Буко, котрою кінчила ся нечера, а з котрої виливала Фоіба. На дворі вже свитало, а на небі було видко так слабий відблеск світла, як ті небесні мраковини, котрих ледви що можна добачити серед погідної, зимової ночи. Від часу до часу освітляли долішну часть овиду ясні блискавки, але гук грому ставав вже чим раз слабший. Туча віддаляла ся або розходила ся поволи, зужиткувавши всю електричну матерію, яка призбирала ся була у воздусі.

Матій Сандорф не без страху оглядав ся то на право, то на ліво. Вже міг добачити, що ріка плила поміж двома стрімкими стїнами, але все ще гнала дуже скоро. То все ще була та сама рвуча вода, але бодай простір над ними розходив ся і не було вже того склепіня, що спускало ся в долину і грозило їм кождої хвилї тим, що розібють собі голови об него. Але не було ніякого хоч би й стрімкого берега, на котрім би могли станути; не було навіть горба, на котрий би можна вийти. Дві високі а стрімкі і скалисті стїни замикали Фоібу; вона плила все ще вузким каналом з простовисними стїнами по боках, котрі вода гладко вимила, лиш що з гори не було стелї з каміня.

Коли Стефан Баторий послїдний раз пі-

шов був під воду, то від того знову якось прийшов до памяти і став рукою шукати за Сандорфом. Той схилив ся і шепнув йому: йому: — Ми вже виратували ся!

Не вже-ж міг він то таки направду сказати? Вони нїби то вже виратували ся, а то він навіть не знав, куди пливе та ріка, яким краєм перепливає, анї коли буде можна пустити ся того пня. Але у него була така сильна воля, що він вихопив ся на пень і тричи крикнув:

— Виратували ся! Виратували ся! Виратували ся!

Хто-ж то мав його почути, що він так викрикує? На тих стрімких скалах, де зовсім не було урожайної землї, а котрі складали ся лиш з самих верстов лупка і кременя, де не міг навіть ніякий корчик рости, не було певно анї живого духа. Та й в сторонах, що по за тими скалистими берегами, ледви чи скортїло би кого там перебувати. Є то дуже сумний той кусень землї, по котрім пливе Фоіба, замкнена ґранїтовими стїнами, як би в каналї. Анї один потік не впадає там до неї; анї одного птаха не видко там, щоби лїтав понад нею, навіть риба не важить ся пуститись в її воду. Деколи лиш виставало з неї величезне камінє, котрого сухі верпики вказували на то, що вода в нїй прибула лиш в наслїдок послїдних злив. В звичайній порі була вода у Фоібі, як в кождім гірськім потоцї.

Вже не було чого побоювати ся, щоби десь пень ударив об такий камінь. Він сам їх виминав і плив рівно з похватом води, що його несла. Але й задля того самого було трудно вирвати його з того похвату, або зменшити його скорість, щоби причалити до берега, в місци, котре було би догідне, щоби там десь вийти на беріг.

Серед таких обставин минула година і ані разу не було потреба подумати о тім, щоби ратувати ся від грозячої небезпечности. На далекім овиді пролітали ще послідні блискавки, а туча давала знати о собі ще лиш глухим гуркотом грому, що відбивав ся у високім валі хмар, котрі довгою смугою тягнули ся сподом овиду. Вже провиднювало ся чим раз ліпше і по нічній тучи показувало ся ясне небо. Стефан Баторий спочивав, похилившись на плече Сандорфа, котрий і за себе і за него сторожив.

Тепер роздав ся здалека якийсь гук, що ніс ся як би десь з полудневого заходу.

— Що то може бути? — подумав собі ґраф Сандорф. — Може то вистріл з пушки? То може дають знак, щоби порт отвирати. В такім случаю мусимо бути вже десь недалеко побережа. Щоби то був за порт? Може Триєст? Ні, бо тут, де має сходити сонце, то всхід. То може Поля, що лежить на самім полудни Істриї. Але тогди...

Роздав ся другий раз гук, а відтак ще й третий.

— Чи то може не з пушок стріляють?— став собі розвабати Матій Сандорф. А може то скорше дають знак кораблям на широкім мори, що порт замикають. Хто знає, чи то не стоїть в якій звязи з нашою втечою.

Таки міг того побоювати ся. Власти певно ужили всяких способів, щоби зловити втікачів знову, а могли припускати що вони передовсім будуть втікати на побереже.

— Господи Боже ратуй нас! — подумав собі Сандорф. — Ти ще лиш один можеш нас виратувати!

Стрімкі береги по обох боках Фоіби ставали чим раз низші і почали відходити від себе, але все ще не було видко краю поза ними. Високі горби окружали овид, а через то видко було лиш на кілька сот кроків довкола і годі було зміркувати, що то за сторони.

Широке, але все ще пусте русло бистриці було причиною, що похват води був тут вже слабший. Кілька пнів, що вода десь в горі вирвала була з корінем, плили тут вже поволійше. Поранок червневий був дуже холодний. Втікачі мокрі, цілі, аж дрожали від студени. Був вже найвисший час, щоби десь вишукати собі якусь криївку і обсушити ся троха на сонци.

Було вже около пятої години рано, коли поза горбами показали ся низькі береги і видко було понад ними рівні царини. Фоіба впадала тепер, певно на доброї пів милї ши-

роким руслом в якусь лягуну[1]), а то значило по-то саме що й море. В глубині на заході показали ся поодинокі чайки, з котрих деякі були привязані, а другі при легкім вітрі, що дув від сторони краю, лагодили вже вітрила і вибирали ся на море. По тих чайках можна було пізнати, що та лягуна, то лиш глубоко входячий в край лиман. Море було отже недалеко і було порадно, як найскорше до него дістати ся. Сховати ся у котрогось з тамошних рибаків було би небезпечно. Такий рибак, довідавшись о втечи, був би ще готов дати знати жандармам, котрі під ту пору певно вже слідили по цілім краю.

Матій Сандорф не знав тепер, що робити аж нараз пень, на котрім вони сиділи, зачепив корінем в якийсь паль під водою і так замотав ся, що аж станув і підсунув ся до бер[illegible] й човен, що його привяжуть.

І[illegible]ф вийшов осторожно на беріг: хотів насамперед розглянути ся, чи їх

[1]) Лягунами називаемо ті місця коло морського побережа, де є не конче великі а мілкі заливи. Коли вода морська наносить перед такі заливи каміне та пісок і тут їх лишае ся, то робить з них довгі лави що вистають понад воду, а рівночасно впадають до такого заливу і ріки, що також наносять землю, то в заливі творить ся богато більших і менших островів і то називаемо лягунами. Коли яка лава, усипана морем сполучить ся з краем і творить тогди довгий, а дуже вузький півостров, то називаемо його язиком. Найславнійші лягуни є ті, на котрих лежить місто Венеція, в котрім замість вулиць [illegible]

хто не видить. Як далеко глянув оком, не видів нікого, ані ніякого селянина, ані рибака, всюди лиш багна.

А все-ж таки може на яких двіста кроків від них лежав на земли чоловік, що з того місця міг втікачів добре доглянути.

Ґраф Сандорф, що уважав ся зовсім безпечним, вернув ся назад і зліз з берега в долину; звів свого товариша з пня та положив його на піску, не знаючи ані, де він опинив ся, ані куди йому тепер брати ся.

А по правді сказавши, то тота широка вода, в котру впадає Фоіба, то ані море, ані лягуна, лиш справдішний лиман, т. є. широке устє ріки до моря. Той лиман називають каналом Леме, котрий на західнім побережу істрийського півострова, межи містами Ровіньо і Озера, стоїть маленьким проливом в звязи з Адрійським морем. Але о тім ніхто не знав, що вода Фоіби, прибувши по великих зливах, гнала тепер через печеру Буко аж в отсей лиман.

Кілька кроків дальше стояла колиба якогось стрільця. Матій Сандорф і Стефан Баторий сховали ся до неї, там скинули з себе мокру одіж і розложили її на сонце та чекали, аж висхне. Рибацькі чайки випливали тимчасом з каналу Леме і як далеко було глянути оком, не було нічого, лиш пустий край.

Тепер підоймив ся той чоловік, що лежав на земли і все видів, та підійшов під ко-

либу, щоби ще ліпше всему придивити ся, а відтак пустив ся на полудне і щез десь нараз в якімсь ярі.

В три години пізнійше могли вже Матій Сандорф і його товариш убрати ся знову в суху свою одіж. Треба було іти дальше.

— Годі нам сидіти тут дальше в отсій колибі — відозвав ся Стефан Баторий.

— А чи чуєш в собі силу, що зможеш іти дальше — спитав його Матій Сандорф.

— Я такий голоден, що ледви на ногах держу ся.

— Мусимо якось старати ся, щоби дістати ся аж на саме побереже. Там може роздобудемо дещо їсти а може і дістанемо ся на якийсь корабель. Ідім, Стефане!

Вони вийшли з колиби очевидно більше зголоднілі, як помучені.

Ґраф Сандорф хотів пустити ся здовж полудневого берега каналу Леме і тим способом дістати ся до моря. В сих сторонах не проживає ніхто, але ними перепливало богато потоків, що широкими устями впадали до каналу. Від їх води була тут вся земля лиш пустим болотом, по котрім годі було перейти. Вони мусіли взяти ся длятого на скіс в полудневім напрямі, а по підоймаючім ся чим раз висше сонци можна було легко брати ся в ту сторону. Так ішли вони дві години і не стрітили ані одної людської оселі та й не могли заспокоїти голоду, котрий їх вже мучив.

Відтак прийшли на менше сухі поля. Показав ся гостинець, що ішов від сходу на захід; при нім стояв і стовп мильовий але на нім не було виписано, що то за сторона, котрою ґраф Сандорф і Стефан Баторий ішли тепер на осліп. Кілька рядів морвових дерев, а відтак і поле, засіяне просом, дали їм нагоду не так заспокоїти свій голод, як трохи себе задурити. То просо, що його гризли, і ті ягоди морвові покріпили їх бодай на стілько, що вони не помліли би з голоду, заким би дійшли аж до моря.

Але що тут на сих полях видко вже було роботу людської руки, то можна було сподївати ся, що десь недалеко будуть також і люди.

Так зробило ся полудне. На гостинци показало ся пять чи шість люда. Матій Сандорф мав розум, коли не хотів, щоби його хтось видів. На щастє побачив він може на яких пятьдесять кроків дальше на ліво якийсь розвалений хутір. Заким ще міг хто їх добачити, забігли вони оба до тих розвалин і сховали ся там в якімсь темнім льосї, що виглядав ніби на якусь пивницю. Коли-б хтось із переходячих туди людий і зайшов до того хутора, то певно би їх там не викрив, хоч би вони там мусїли і до вечера сидїти.

Люди, що туди переходили, то були селяни і робітники з копалень соли. Декотрі гнали цїлі стада гусий, очевидно на продаж до міста, або до якогось села, що мусїло бу-

ти десь недалеко від каналу Леме. Чоловіки і жінки були убрані так, як носять ся селяни в Істриї; мали на собі всілякі прикраси, намиста на шиї, ковтки, хрестики і т. ин. Робітники з копалень соли були простїйше убрані: мали на плечах лиш мішки, а в руках палиці. Вони ішли до сусідних копалень, може аж до тих великих, що в Станьон або Пірано, в західній стороні краю.

Коли декотрі з них підійшли аж до розваленого хутора, станули там на хвильку, ба далї й посідали собі на порозї. Почали голосно з собою балакати, а навіть досить живо, хоч говорили лиш про звичайні річи, що дотикали їх званя.

Втікачі, що причаїли ся були в кутику слухали. Ану-ж може ті люди знають що о тім, що вони втекли з башнї і будуть о тім говорити. Може з їх бесіди буде можна почути щось такого, з чого ґраф Сандорф міг би догадати ся, в котрій сторонї Істриї він і його товариш знаходять ся. Але не могли нічого такого підслухати; люди розмавляли лиш о найзвичайнїйших річах.

— З того, що селяни не згадують ще нічого про нашу втечу — відозвав ся Матій Сандорф — видко, що вона ще не дійшла до їх відомости.

— Був би то доказ — відповів Стефан Баторий, — що ми вже десь далеко від кріпости. Та й не диво, коли зважить ся ту скорість, з якою несла нас вода попід землю

більше як яких шість годин.

— Та й не може бути инакше — сказав на то ґраф Сандорф.

Але в дві години опісля чули вони, як робітники з копалень соли, що ішли попри хутір, розповідали собі щось о якімсь відділї жандармів, котрий стрітили під містом. Під яким містом? — вони того не казали. Коли втїкачі то почули, не мали вже тепер спокою. Скоро жандарми нишпорять вже по краю, то певно їх вислали за ними.

— А мимо того слїдять за нами — відозвав ся Стефан Баторий — хоч ми втекли серед обставин, з котрих можна би скорше догадувати ся, що ми погибли.

— Вони би хиба аж тогди повірили, що ми померли, коли-б знайшли наші трупи — сказав на то Матїй Сандорф.

Не було таки сумнїву, що полїція вже рушала ся і слїдила за втїкачами. Вони постановили отже пересидїти в розваленім хуторі аж до ночі. А хоч і як їх голод мучив, не важили ся рушитись з відтам. Та й добре зробили.

Около пятої години сполудня роздав ся на гостинци тупіт коний; то громадка їздців доїзджала до хутора.

Ґраф Сандорф, що вилїз був рачки аж до воріт обійстя, вернув чим скорше назад до свого товариша і затягнув його в найтемнїйший кутик льоху. Там зарили ся вони в купі листя і сидїли тихенько.

Гостинцем надїхало шість жандармів під проводом вахмайстра та їхали десь на всхід. Граф Сандорф не без страху подумав собі, чи не схотять вони станути коло хутора. Коли-б їм захотїло ся перешукати обійсте, то певно знайшли би там втїкачів.

Вахмайстер таки на правду казав тут станути своїм людям. Він сам і двох жандармів злїзли з коний, а другі лишили ся на конях. Сим послїднім приказав він поїхати по полях над каналом Леме, а відтак вертати назад до хутора, де буде чекати на них аж до семої години.

Чотирьох жандармів поїхало дальше. Вахмайстер і оба жандарми привязали свої конї до поломаних штахет, що окружали цїле обійсте. Відтак посїдали собі на дворі і стали балакати. Втїкачі могли з своєї криївки все чути, що вони говорили.

— Нинї вечером вернемо до міста, де дістанемо розказ до нічної служби. — відповів вахмайстер, коли його поспитав один із жандармів. — Телеґраф може приніс щось нового з Триесту.

Отже тото місто, то не Триест; ґраф Сандорф запамятав то собі добре.

— А хиба-ж не може і так бути — сказав другий жандарм, — що коли ми тут шукаємо за втїкачами, то вони вже втекли на тамту сторону над Кварнейський залив?

— Та й то може бути — відозвав ся на

то другий жандарм, — бо остаточно можуть там бути безпечнійші, як тут.

— А хоч би і так зробили — сказав тогди вахмайстер — то й там їх знайдуть, бо вздовж цілого побережа, від одного кінця до другого, стоїть варта.

От і друга важна річ, котру треба було собі добре запамятати: граф Сандорф і його приятель були, видко, на західнім побережу Істриї, значить ся, над берегами Адрійського моря, а не на березї заливу з тамтого боку півострова, що тягне ся аж до Фіюми[1]) і глубоко в край.

— Менї видить ся — почав вахмайстер знову говорити — що будуть також шукати і в салїнах в Парінї та Каподістриї[2]). Там можна дуже легко сховати ся, а вїдтак захопити де яку чайку та переплисти нею по Адрійськім морі до Рімінї або Венецїї.

— От лїпше би були зробили, коли-б були сидїли в арештї — вїдозвав ся на то один із жаднармів з фільозофічним спокоєм.

---

[1]) Фіюме, по славянськи Река, лежить над затокою рецкою, котра є частиною Кварнеського заливу, що всуває ся в глибину краю межи побережем Істриї а Хорватиї.

[2]) Пірано і Каподістрия, міста на північнім побережу Істриї над триестинським заливом. Каподістрия або Капо д'Істрия, по словенськи Копер, по хорватськи Копер, було в давних часах столицею Істриї і звідси його латинська назва Caput Istriae, з чого зробила ся повисша італїйська назва. Тут є великі салїни, в котрих виробляють сіль з морської води.

— Таки й так — докинув другий жандарм —бо скорше, чи пізнійше, то все-таки їх зловлять, коли не винесе вода з Бука їх трупів. А се було би ліпше, бо все би відразу скінчило ся і нам би не потреба волочити ся по краю в таку спеку.

— А хто знає, чи не прийшов вже їм конець? — відозвав ся на то вахмайстер. — Може Фоіба вже давно їх потопила; ті арештанти, втікаючи з башні в Пізіні, не могли вибрати собі гіршої дороги до своєї втечі, як ту, котрою пустили ся, коли ще й вода прибула.

Отже то той потік, що ніс ґрафа Сандорфа і Стефана Баторого, називає ся Фоіба. Отже то їх завезли були до пізінської кріпости, там їх замкнули і засудили на смерть. Там були би їх і розстріляли. А вони як-раз утекли із башні тої кріпости! Ґраф Сандорф знав дуже добре місто Пізіно; отже довідав ся чого йому було потреба, і не мусів вже тепер навздогадь втікати півостровом, коли взагалі можна було втікати.

Більше вже не балакали жандарми нічого, але з отсих кількох слів довідались втікачі все, чого було їм потреба; не знали ще лиш, як називає ся то місто над Адрійським морем, що недалеко каналу Леме.

Тимчасом вахмайстер встав і перейшов ся по обійстю виглядаючи своїх людий. Два або може три рази зайшов він і до розваленої хати, та розглядав ся по комнатах, але

лиш от так собі, бо не підозрівав нічого. Приступив навіть до дверий від льоху і був би певно викрив тут втікачів, коли-б не та темнота, яка тут була. Зайшов навіть до середини і шаблею рушив купу листя, але на щасте не діткнув ся нею того, що сидів там укритий. Якого страху наїли ся ґраф Сандорф і Стефан Баторий, в сій хвили, трудно описати. Але вони й готові були до всего, коли-б їх викрито. Були би кинулись на вахмайстра та видерли від него шаблю і були би або його та його обох товаришів убили, або були би дали ся самі їм убити.

Але заким ще до того прийшло, закликали вахмайстра знадвору, і він вийшов з льоху, не добачивши нічого підозрілого. Вислані на розвідки чотири жандарми вернули були до хутора. Мимо того, що уважно всюди шукали, не знайшли ані сліду по втікачах в тій стороні, що межи гостинцем і каналом та побережем. Але не самі вернули. З ними прийшов ще й якийсь чоловік.

Був то Іспанець, що ходив бувало на роботу до сусідних салін. Він вертав як-раз до міста, коли його стрітили жандарми. Коли він їм сказав, що ішов сторонами, положеними межи містом а салінами, постановили вони ставити його перед вахмайстра, щоби той розпитав його. Чоловік той пристав на то.

Вахмайстер спитав його, чи робітники в салінах не виділи яких двох чужих людий?

— Ні, пане вахмайстер — відповів Іспанець; — але я сам видів нині рано, може в годину по тім, коли вийшов з міста, двох людий, ще на самім кінци каналу Леме вийшли були на беріг.

— Двох людий, кажеш? — спитав вахмайстер.

— Двох. Але що тут у нас думали, що страчене відбуло ся нині рано в Пізіно, і для того, що у нас ще не знали нічого о тім, що засуджені повтікали, то я не конче зважав на тих двох чоловіків. Тепер, правда, вже знаю, що треба було мені зробити. Мені би й не дивно було, коли-б тоті оба були втікачами.

Граф Сандорф і Стефан Баторий чули в своїй криївці кождененьке слово з тої розмови, котра була для них так великої ваги. Отже то їх все-таки хтось видів в тій хвили, коли вони вийшли на беріг каналу Леме.

— Як тобі на імя? — спитав вахмайстер.

— Карпена[1]): я зваричем в тутешній салїні.

— А чи ти би пізнав тих обох людий, що ти їх видів нині рано на тім місци?

— Може би й пізнав.

Добре, то вертай до міста; там подаш

---

[1]) Карпена називає ся також гора в Італії на західнім полудни від маленької републики Сан-Маріно.

до протоколу, щось видів, і ставиш ся на поліцію.

— Добре, іду.

— А чи знаєш, що той, хто викриє тих втікачів, дістане пять тисячів ринських нагороди?

— Пять тисячів ринських!

— А той піде до кріміналу, хто би їх укривав.

— Перший раз то від вас чую.

— Іди-ж! — сказав вахмайстер.

Зізнанє Іспанця мало бодай то доброго, що жандарми собі пішли. Вахмайстер казав своїм людям сідати на коні, і хоч то була вже ніч, постановив ще раз об'їхати береги каналу. Карпена пішов тим часом до міста; по дорозі думав лиш о тім, що коли йому пощастить ся викрити втікачів, то дістане так значну нагороду; з маєтностий ґрафа Сандорфа стане ще на заплачене такої дрібниці.

Матій Сандорф і Стефан Баторий сиділи ще довго укриті, і аж опісля вийшли з того темного льоху, в котрім їм так добре було сховати ся. Тепер вони знали, що жандармерія вже за ними пильно слідить, що їх виділи, а може й пізнали, та що їм вже небезпечно перебувати в істрийській провінції. Треба було втікати як найскорше з сего краю і старати ся перебратись до Італії, отже на другий бікАдрійського моря, або через Далмацію та Пограниче військове втікати з австрійської монархії.

В першім напрямі було значно догіднійше, скоро би лиш втікачам удало ся дістатись на якийсь корабель, або підмовити якого рибака з побережа, щоби їх перевів на італійський бік. Воліли отже вибрати сю дорогу.

О ків до осьмої, коли вже досить було темно, вилїзли вони з розваленого хутора та пустились на захід, щоби дістатись над море. Мусїли іти гостинцем, щоби не попасти в багна каналу Леме. Але держатись тої дороги значило іти до міста, що удержує звязь з серединою краю і виставляти ся на найбільшу небезпечність. Певно, що так, але коли бо не було иншого виходу.

Ішли так може годину, аж побачили може на чверть милї перед собою невиразні черти міста, що відбивали ся на темній глубинї. Видко було лиш купу домів, що піднимали ся в гору на величезній, масивній скалї. Та скала виставала високо понад море; під нею тягнула ся пристань, повставша в той спосіб, що вода займила спорий кусень берега.

Матїй Сандорф постановив був не заходити до міста, бо там були би зараз довідали ся, що прийшло якихсь двох чужих людий. Розходило ся о те, щоби обійти мури міста і дістати ся десь над саме море.

Втїкачі так і зробили, але не знали того, що вже від самого початку ішов за ними слїд в слїд здалека той чоловік, що то їх видїв вже над берегом каналу Леме — той сам

Карпена, котрого зізнаня перед вахмайстром від жандармерії вони підслухали. Його кортіло дістати визначену нагороду і він, ідучи домів, сховав ся при дорозі, щоби мати ліпше на оці гостинець; його щастє, а нещастє тамтих, хотіло, що він як-раз впав знову на слід втікачів.

Майже рівночасно був би їм зайшов дорогу відділ поліціянтів, що вийшов був з одної брами міста. Вони мали ще на стілько часу, що взяли ся на бік і пустили ся бігцем попід мури пристани до моря.

Там стояла мала хатчина рибака; у вікнах видко було світло а двері стояли отвором. Коли-б Матій Сандорф і Стефан Баторий не могли сховати ся, коли-б їх тут не приймили, то вони би таки пропали. Але забічи до сеї хати і тут сховати ся значило здавати ся на волю судьби. Та годі було вже довго надумувати ся.

Ґраф Сандорф і його товариш вбігли в двері і станули на порозі. В хаті сидів якийсь чоловік при корабельній лямпі та направляв невід.

— Чоловіче добрий, зробіть ласку та скажіть нам, як називає ся отсе місто!

— Ровіньо.

— А хто господарем в отсій хаті?

— Рибак Андрій Феррато[1]).

[1]) Феррато називає ся також ріг на всхіднім побережу полудневої части острова Сардинії, щ оналежить до Італії.

— А чи Андрій Феррато приймив би нас на ніч?

Андрій Феррато глянув на увійшовших; підійшов до дверий і побачив відділ поліції, котрий як-раз заходив поза ріг муру, від пристани. Він очевидно догадував ся, хто то ті чужі люди, що просять ся на ніч, і зміркував, що вони би пропали, коли-б він їх не пустив до хати.

— Просимо близше! — відповів він.

Але втікачі якось не квапили ся переступити через поріг.

— Слухайте, чоловіче, визначено пять тисячів ринських нагороди тому, хто зловить засуджених, що втекли з башні в Пізіно.

— Я-то знаю.

— Я то знаю.

— А кримінал для того, хто би їх приймив у хату.

— Я то знаю.

— Можете нас зловити...

— Я вже вам казав: заходіть близше — відповів рибак.

Сказавши то замкнув Андрій Феррато двері як-раз в тій хвили, коли вже поліція переходила попри його хату.

Хата рибака Феррата.

Андрій Феррато був Корсиканцем, родом з Санта Мацца[1]), малого порту в окрузі

[1]) Або: Санта Манца; там є затока Санта Манца.

Сартене, що лежить поза вистаючою частию полудневого рога на острові Корсика. Сей порт, як і порт міста Бастиї та Порто-Векіо — то одинокі порти на східнім побережу острова, котрі попроривала вода многі тисячі літ тому назад, а тепер, підмиваючи їх безустанно, надала їм більше правильний вид; филї позмулювали роги, повиповняли заливи, розширили малі затоки та позносили прірви.

Там в Санта Мацца, на тім вузкім мори, що межи Корсикою а італїянським півостровом, часом також посеред підводних скал в проливі[1]) меже Боніфачіо а Сардинією, шукав Андрій Феррато свого прожитку тим, що ловив собі рибу.

Двайцять літ тому назад оженив ся він був з молодою дівчиною з Сартени. В два роки пізнійше привела вона йому на світ донечку, котрій дали на хрестї імя Марія. Риболовство, то гіркий заробок, особливо же, коли хтось понад то займає ся виловлюванем кораблїв. Щоби добувати з води коралї[2])

[1]) Проливом називаємо вузку часть моря, що межи двома землями н. пр. двома островами сполучує з собою два широкі моря. Такий пролив є межи островами Корсикою, що належить до Францiї, а Сардинією, що належить до Італії; пролив сей називає ся від міста і малої кріпости на Корсиці, Боніфачіо, — проливом Боніфачія.

[2]) Коралї ростуть на днї моря виключно лиш в морях Середземнім і Адрійськім. Є то маленькі звірятка, що ростуть на підводних скалах, як малі деревця. Пень-

треба шукати за підводними лавами на споді моря в найнебезпечнійших місцях проливу. Але Андрій Феррато був чоловік відважний і сильний та не любив дармувати, а при тім і знав добре обходити ся з неводом та волоком. Йому вело ся несогірше.. Його жінка, також рухлива і оглядна, вела йому в Санта Мацца мале господарство так порядно, як він того лиш собі бажав. Обоє були досить образовані, бо уміли читати і писати, а то щось значило, коли зважить ся, що на тих 260,000 людий, які жиють на Корсиці, є 150,000, отже більша половина, таких, що не уміють зовсім ні читати, ні писати.

Крім того був Андрій Феррато — може й длятого, що був чоловіком письменним — отвертий в своїх поглядах і своїх чувствах, а тим наробив собі в своїм окрузі деяких ворогів. Округ сей, положений на самім полудневім кінчику острова, далеко від осідків властий правительственних та судейських, для всего, що не італїянське або не корсиканське[2]), дуже неприступний; аж нові поколїня можуть тут довести до якоїсь зміни в поглядах і відносинах.

ки і галузки тих деревець є з рогової маси та вапна і мають червону краску; лиш ті, що лежали довго в намулї, бувають чорні.

[2]) Корсика належить до Франції але людність її є переважно італїйська, котра не любить Французів, головно же тих, що родом не з Корсики.

Отже як сказано і родина Ферратів мала своїх більше або менше явних ворогів. У Корсиканців від ворогованя до ненависти не далеко, а від ненависти до злочину ще близше. Деякі обставини довели скоро до отвертого роздору. Одного дня не стало вже Ферратови терпцю і він так був улютив ся, що убив одного таки великого падлюку, котрий йому нераз відгрожував ся. Мусів отже втікати.

Але він не був з тих, що то втікають в корсиканські ліси і дебри та жиють в безустанній борбі з поліцією та товаришами і приятелями погибшого і доводять до тих безконечних наслідків мести крови, котра остаточно найбільше дається в знаки їх родині. Він постановив був вивандрувати з острова і покинув тихцем Корсику та переніс ся на сардинське побереже. Його жінка продала все, що мала, відступила другим, попродала меблї, чайку та сіти і пішла за ним з донькою. Він постановив був не вертати вже в рідні сторони.

Убийство, якого допустив ся Андрій Феррато, хоч по правді сказавши, стало ся лиш в справедливій обороні себе самого, лежало йому важко на совісти, гризло його дуже. Ті забобонні повірки, які він виссав з матерньої груди, заставляли його спокутувати то убийство. Він думав, що аж тоді збуде ся того гріха, коли уратує житє комусь з нараженєм свого власного житя на небезпеч-

ність. Готов був таки зробити так, скоро би лиш прийшла нагода до того.

Але Андрій Феррато, покинувши Корсику, перебув лиш короткий час на Сардинії, бо там могли би були його пізнати. і відшукати Він був відважний і енерґічний та певно не побоював ся сам о себе. але йому ходило о його родину, котра від того, що там мстить ся родина на родині, була би мусіла богато терпіти. Він вижидав догідної пори, щоби можна вибрати ся не стягнувши на себе підозріня і виїхав відтак до Італії. В Анконі лучила ся йому нагода перепести ся через Адрійське море до Істриї. Він скористав отже з тої нагоди.

Оттакі були обставини, що привели сего Корсиканця до малого порту в Ровіньо. Від сімнайцяти літ займав ся він знову рибовловством та й знову вело ся йому несогірше. В девять літ по його приїзді народив ся йому син, на імя Люіджі, але померла мати, що привела його на світ.

Відколи Андрій Феррато повдовів, жив лиш з донькою і сином. Марії було тепер вісімнайцять літ і вона була хлопцеви, що розпочав був осьмий рік, другою матірю. Коли-б не великий жаль по страті своєї вірної подруги, то ровінський рибак був би так щасливий, як лиш може бути той, що працює і знає, що совістно сповняє свої обовязки. Його всі в місті любили, він був для кождого учинний і кождому добре порадив.

Знаємо вже, що зовсім справедливо уважали його всї за зручного чоловіка в своїм званю. Серед підводних скал, що тягнуть ся далеко вздовж істрийського побережі, не потребував він жалувати за ловлею риб в затоцї Санта Мацца та в проливі Боніфачіо. На сих водах, де такою самою мовою говорять, як і на Корсицї, дав він собі борзо раду. До зарібку, який приносили йому сї богаті в рибу води, причиняли ся ще й доходи з того, що він провадив кораблї від Полї аж до Триєсту, значить ся був лацманом. До його хати заходили нераз бідні люди, а його донька помагала йому після своїх сил, в дїлї добродійности.

Але рибак із Санта Мацца не забував чаго, що сам собі прирік: житє за житє! Коли одному чоловікови житє відобрав, то хотїв за то другому житє уратувати. Коли отже зайшли втїкачі до його хати, то се було причиною, що він, хоч знав, хто вони і на яку небезпечність себе виставляє, відозвав ся до них: „Просимо близше!" та й зараз додав: „Нехай Господь Бог вас стереже!"

Його хата стояла поза містом, може на яких пять сот кроків від муру по тамтім боцї порту на верстві скал, що виставала понад беріг. Недалеко звідтам било об скали берегів море, що безконечною площею десь далеко нібит сходило ся з морем. На полудневий всхід виставав в море слабим поблу-

ком ріг і творив малу пристань ромінську на Адрійськім мори.

Звичайний собі домок, зложений з чотирох комнат, з котрих дві були зпереду, а дві з заду, шопа, покрита ґонтами, де ховав прибори до ловлї риб — от і вся маєтність Андрія Феррата. Його судном була на трийцять стіп довга „балянцеля”, з чотирогранним задом на котрім був великий машт з одним поздовжним вітрилом — до ловленя риб волоком дуже догідна лодка. Коли її не уживано, то затягано її межи скали і наповнювано водою; малим човенцем, котрий витягали на беріг, можна було до неї підплисти. Поза домом було ще півокругле місце, де помежи морвами та оливними деревами і виноградом росла всїлякого рода огородовина. Від сторони потока, широкого може на пять або шість стіп, був ще пліт, що окружав ціле обійсте і творив границю від поля.

Оттака була та скромна, але гостинна домівка, до котрої завело втїкачів провидїнє Боже: оттакий був той гостинний господар, що жертвував власну свободу, піднявшись укрити їх в своїй хатї.

Скоро лиш двері замкнулись ся, розглянулись Матїй Сандорф і Стефан Баторий по команатї, в котрій їх рибак спершу приняв. Була то найбільша комната на цїлу хату, а чистенька в нїй обстава давала доказ, що господиня знає всему лад і красу.

— Перш усего вам би попоїсти — сказав Андрій Феррато.

— Ой коби! Ми вже ледви дихаємо, такі голодні — відповів ґраф Сандорф. Від дванайцяти годин ми нічогісенько й в губах не мали.

— Чуєш, Марія? — відозвав ся рибак.

Марія вмить накрила стіл білою скатертю та внесла трохи вудженини, сушену рибу, хліб та фляшку домородного вина і винограду, а відтак ще й поставила на стіл дві склянки і два тарелї. В комнатї світив ся „велїопе”, то є каганець з оливою і трома ґнотами.

Граф Сандорф і Стефан Баторий присїли ся зараз до стола; вже сил не мали, такі були голодні.

— А ви не сїдаєте? — спитали вони рибака.

— Ми вже вечеряли — відповів Андрій Феррато.

Оба зголоднїлї їли, ба нї, таки набирали повні роти не чекаючи, аж їх будуть просити, та змітали всї страви одна по другій, котрі їм подано з щирим серцем. Але хоч і їли, то всетаки не спускали з ока рибака, його доньки та сина, що сидїли в кутї і дивили ся на них, але анї словом до них не відзивали ся.

Андрієви Ферраови могло бути сорок і два роки; він виглядав поважно а може навіть і сумовито; його обгоріле лице з чорни-

ми, живими очима, проявляло виразисті черти. Одіж мав на собі таку, яку носять рибаки над Адрійським морем, а під нею можна було догадувати ся здоровенного, жиластого тіла.

Марія, що ростом і поставою нагадувала рибакови його покійну жінку, була високого росту, хорошої стати і не так ніжна як красна; очи у неї світили ся, волосє мала бруняве, а личко більше як румяне, нагадуюче її походженє з корсиканської крови. Призвичаєна вже з малку сповняти поважно свої обовязки, проявляла своїми рухами та своєю поставою спокій розважної натури. Все в ній вказувало на енерґію, котрої би їй ніколи не забракло, хоч би вона й не знати в якім знайшла ся положеню. Вже не один з молодих рибаків в тамошних сторонах сватав ся до неї, але їй досї й не в голові було віддати ся. Жила цілим житєм лиш для свого батька та для братчика, котрого дуже любила.

Люїджі (Людвик) знов був сміливий хлопчина, уважний і охочий до роботи та навик вже був до житя на мори. Він ходив бувало з Андрієм Ферратом на рибу, або нераз таки простоволосий їздив з ним серед бурі та вихрів, коли треба було проводити кораблї. Можна було сподївати ся, що він виросте на сильного, здоровенного і відважного та смілого мущину, котрий не злякає ся ніяких бур та невигод. Він любив свого

батька, а без сестрички таки й не міг жити.

Граф Сандорф приглядав ся добре тим троічко людинам, сполученим з собою так щирою любовю. Вже не сумнївав ся, що знайшов ся серед чесних людий, перед котрими міг звірити ся.

Коли вони повечеряли, встав Андрій Феррато і підійшов до ґрафа.

— Лягайте спати, панове! — сказав він спокійно. — Ніхто й не догадуе ся, що ви тут ночуєте. Завтра розважимо, що дальше робити.

— Ні, Андрію! — відповів Матій Сандорф. — Ми вже покріпили ся і прийшли знову трохи до сил; підемо звідси, бо коли будемо у вас перебувати, то буде для вас і для вашої родини дуже небезпечно.

— Таки підемо собі — додав Стефан Баторий. — Нехай Господь Бог заплатить вам сторицею за то, що ви для нас зробили.

— Ні, таки конче лягайте спати! — відповів рибак. Сего вечера стережуть ціле побереже. Всї порти наказано позамикати. Сеї ночи не дасть ся нічого вдіяти.

— Та нехай вже й так буде, як кажете! — відповів Матій Сандорф.

— Таки так кажу!

— Ще одно вас спитаю ся: Від коли пішла тут чутка, що ми повтікали?

— Від нині рана. Але вас сиділо преці чотирох в пізинській башни, а тут вас тепер

лиш двох. Третого кажуть, мають пустити на волю...

— Сарканього! — крикнув Матій Сандорф, котрого аж лють взяла і не міг вже витримати, коли нагадав ся проклятє імя.

— А четвертого?... — спитаг Стефан Баторий, але не мав вже відваги докінчити реченя.

— Четвертий ще жиє — відповів на то Андрій Феррато. — Страченє його відложили на пізнійше.

— То він ще жиє! — крикнув Стефан Баторий.

— Так, так, — сказав на то Матій Сандорф іронїчно — хоче зачекати, аж нас зловлять, щоби нам було веселійше разом вмирати.

—Маріє, — відозвав ся Андрій — заведи наших гостий задними дверми до хатчини, що від обійстя, але без світла. Не треба, щоби сего вечера виділи там світло у вікнї. Сама лягай також спати, а я та Люіджі ще посидимо.

— Добре, тату, — відозвав ся хлопець.

— Ходіть за мною, панове -- сказала молода дївчина.

Граф Сандорф і його товариш стиснули сердечно руку рибакови. Пішли до тої хатчини і там застали два сінники, випхані добре шумилиною, та раді були, що набідувавшись тілько, будуть могли бодай тепер добре собі спочити.

Андрій Феррато вийшов тимчасом з своїм синком на двір. Хотів роздивити ся, чи не крутить ся хтось коло хати, на березї, або по тамтім боцї потока. Не видів нїкого. Втїкачі могли отже спокійно спочивати аж до самого ранка.

Ніч минула без всякої пригоди. Рибак виходив ще кілька разів з хати, але не видів нїчого підозріного.

На другий день, а то було 18 червня, пішов Андрій Феррато, коли ще його гостї спали, аж до міста та на портові греблї, щоби там дещо провідати Місцями стояли люди громадками та щось собі розповідали. О нїчім так не говорили, як о тих плякатах, що їх досвіта розліплено по містї, з котрими подано до відомости втечу і загрозу та нагороду для тих, що зловили би втїкачів. Люди гуторили, розповідали собі всїлякі новини, та повтаряли всїлякі поголоски без нїякого значіння. Нїхто не говорив о тім, щоби десь видів ґрафа Сандорфа та його товариша коло міста. Але около десятої години, коли вахмайстер вернув з своїми жандармами з нічної партулї, розійшлась чутка, що над берегом каналу Леме виділи якихсь двох чужих людий. Перешукано за ними цїлу околицю аж до міста, але нїгде анї слїду. Годї було знати, де вони поділи ся, куди пішли. А може їм удало ся дістатись аж над море та захопити тут якусь лодку і перебрати ся в якусь иншу сторону Істриї, або може на-

віть аж поза австрійську границю? Все могло бути.

— От, бодай липшать ся тих пять тисячів ринських, що мав їх заплатити скарб державний — сказав хтось.

— Гроші здадуть ся на щось ліпшого, як платити за підні доноси.

— Певно, коби лиш вони утекли!

— Коби утекли? Куди ви взяли ся! Та-ж вони вже давно на другім боці Адрійського моря і вже безпечні.

З оттаких розмов, які заводили між собою селяни, робітники та міщани, постававши купками перед плякатами, виходило, що публичний голос ставав рішучо по стороні засуджених — були за ними бодай славянські та італіянські жителї Істриї. Австрійські урядники не могли отже числити на то, що хтось із тих людий зробить донос. Але вони й не занедбували нічого, щоби втїкачів дістати знову в свої руки. Вся поліція і шкадрона жандармерії уганяла ся від самого досвітка по цілій околици, а межи Ровенем, Пізіном і Триєстом обмінювали ся безустанно депеші.

О одинайцятій годинї вернув Андрій Феррато домів і розповів новини, котрі скорше були добрі, як злі. Граф Сандорф і Стефан Баторий скінчили були як-раз снїдати в тій комнатї, де спали. Тих кілька годин сну, добрий поживок та старанність, з якою

доглядала їх Марія, вернули їм назад їх давну силу.

— Що чувати, приятелю? — спитав ґраф Сандорф, коли увійшов Андрій Феррато і замкнув за собою двері.

— Менї видить ся, що бодай в сїй хвили не маєте чого бояти ся — відповів рибак.

— А що-ж говорять в містї? — спитав Стефан Баторий.

— Та говорять дїйсно о якихсь двох чужинцях, котрих видїли вчера рано, як вони виходили на беріг каналу Лєме... А коли то про вас бесїда... мої панове...

— Таки дїйсно про нас — відповів Стефан Баторий. — Нас видїв якийсь чоловік, робітник із салїн, і дав знати жандармам.

Вони розповіли відтак Андрієви Ферратови все, що дїяло ся в розваленім хуторі тогди, коли вони були там сховали ся.

— А не знаєте, хто то той доносчик? — спитав Андрій, бо конче хотїв знати.

— Ми його не видїли, лиш чули, як він розповідав, — відповів Матїй Сандорф.

— То зле — сказав йому на то Андрій Феррато, — але то річ важна, що згубили слїд за вами; я впрочім думаю, що хочби й було підозрінє, що ви укриваєтесь у мене, то не потреба би вам бояти ся якогось доносу. В Ровіньо та цїлій околиці люди обстають за вами.

— Я так собі й думав — відповів ґраф

[illegible] — бо люди в сих сторонах дуже [illegible] треба числити ся з австрійськими [illegible]ми, котрі певно будуть старати ся [illegible] силами дістати нас в свої руки.

— На ваше заспокоєнє панове — відозвав ся рибак знову — мушу вам сказати що всї загально думають, що ви утекли вже давно поза Адрійське море.

— Дав би то Бог, щоби так стало ся — докинула Марія, що зложила була руки як до молитви.

— Таки так буде, дорога дитино — відповів Матій Сандорф з виразом найглубшого переконаня — чей то Господь Бог ще доможе до того!

— Та й я вам поможу — докинув Андрій Феррато. Я тепер возьму ся до моєї звичайної роботи; люди, бачите, увикли вже до того, щоби нас видїти, як ми направляємо на березї сїти, або зливаємо нашу балянцелю, а то не добре, щоби настала якась зміна. Лиш сидїть в хатї і не показуйте ся! Щоби таки не було н̓якого підозріня, то отворіть ще й вікно, що виходить на обійсте, але самі не ставайте у вікнї. За годину, за дві я назад верну ся.

Андрій Феррато вийшов з сином з хати, а Марія як звичайно, поралась на дворі. Берегом ішли то вертали рибаки. Андрій Феррато задля більшої осторожности хотїв ще з ними побалакати, заким розложить свою сїть на земли.

— Настав дуже догідний східний вітер — відозвав ся один.

— А вжеж — відповів Андрій Феррато — бо оногдашна буря добре прочистила воздух.

— Коби лиш під вечер не хотїла нас стати туча — відозвав ся другий — та щоби ще й бора[1]), не схотїла вмішати ся.

— Тогди був би вітер від берега, а вода поміж скалами була би спокійна.

— Побачимо, що то буде.

— Чи вибираєш ся нинї на рибу, Андрію?

— Може, коли буде погода.

— Коли бо, бачу заказали випливати на море.

— [illegible] лиш великим кораблям, але не [illegible], що не відходять далеко від берега.

— Тим лїпше; кажуть, що з полудня іде тунчик росм; треба мати готові сїти.

— Добре, — сказав на то Андрій Феррато — ще не запізно.

— Хибаж так?

— А вже-ж що нї; коли виїду сеї ночи, то буду ловити бонїтів коло берегів Орзени і Паренца.

— Як хочеш; а ми запустимо неводи

---

[1]) Студенний сильний вітер з північного сходу, котрий часом дуже лютить ся в Істрії та Дальмациї і робить дуже велику шкоду.

коло скал.

Андрій і Люіджі принесли відтак сіти, що лежали під шопою, розстелили їх на піску та сушили на сонци. В дві години опісля вернув рибак знову до хати, а синови наказав прилагодити гаки, котрими ловить ся бонїтів, рибу з темно червоним мясом, що належить до рода тунчиків.

В десять мінут опісля, пакнувши собі ще кілька разів з люльки на порозї, зайшов Андрій Феррато до своїх гостий до компати, а Марія все ще поралась коло хати.

— Пане ґрафе, вітер дує від берега, а менї видить ся, що море сеї ночи неконче буде спокійне. Я гадаю, що то буде найлїпше, коли я вас перевезу і за вами анї слїду не лишить ся. Коли пристанете на то, то лагодьте ся на десяту годину. В ту пору пійдете попід скали аж до самої води, а нїхто вас не побачить. Моїм човном підпливете аж до балянцелї і пустимо ся зараз на море, а на то нїхто не зверне уваги, бо всї знають, що я сеї ночи вибпраю ся на рибу. Коли буде дуже сильний вітер, то попливемо відтак вздовж берега аж поза австрійську границю, минаючи усте Котару.

— А коли не буде сильного вітру, то що думаєте зробити? — спитав ґраф Сандорф.

—Тогди пустимось на широке море і попливемо впоперек Адриї; я би вас тогди

висадив де на беріг коло Ріміні, або де коло устя ріки Паду.

— А чи ваше судно видержить таку далеку дорогу? — спитав ґраф Сандорф.

— Чому би ні? Моя лодка добра, півкрита, а я з сином випробували її вже нераз навіть підчас дуже сильної бурі. Певно, що без якоїсь небезпечности не обійде ся.

— Та й не може бути инакше; ми, що важимо житєм, мусимо й виставляти ся на небезпечність — відповів граф Сандорф. Але що ви, мій друже, важите своїм житєм... коли беру ся вас ратувати.

— То вже моє діло, пане ґрафе, — відповів Андрій: — я сповняю лиш обовязок,

— Та який обовязок?

Андрій Феррато розповів тепер ту пригоду із свого житя, в наслідок котрої мусів покидати Санту Маццу на Корсиці, та що він сим добрим ділом, котрого підоймає ся, хоче лиш направити то зло, якого наробив.

— Благородне-ж у вас серце! — сказав на то ґраф Сандорф, тронутий оповіданем рибака. А відтак говорив дальше:

— Все одно, чи ви нас висадите десь коло Котару, чи на італіянське побереже, то все-таки треба вам буде везти нас довший час і вас довго не буде в Ровіньо, а то може впасти в очи вашим приятелям. Я би не хотів, щоби вас арештовано, коли вернете домів, за то лиш, що ви нам допомогли ви-

добути ся на волю.

— Не бійтесь нічого, пане графе. Я лишаю ся нераз і пять або шість днів на мори, особливо тогди, коли ідуть великі рої риби. В прочім мушу вам ще раз сказати, що то вже моє діло. Як кажу, так і буде, робім так, а не инакше!

Годі було противитись рибакови. Проєкт Андрія був очевидячки найліпший і найлекше можна було його виконати, бо на балянцели — так він бодай казав — не було чого бояти ся на мори. Ніч, здавало ся, буде темна, місяць не світить, а вечером заляже побереже густа мрака. О назначеній годині стрітить ся на пустім побережу що найбільше одного або двох ревізорів, що пильнують границї. Другі рибаки і сусїди Андрія Феррата будуть вже о тій порі, як вони то казали, запускати поза скалами, значить ся, дві або три милї понизше Ровіня, сїти на рибу. А хоч би вони й доглянули балянцелю, то вона буде вже за той час, як її добачать, разом з втїкачами далеко на широкім мори.

— Як же далеко з Роміня в простій лїнії аж до найблизшого порту на італїянськім березї? — спитав Стефан Баторий.

— Може яких пятьдесять миль.

— А як довго треба туди їхати?

— Коли добрий вітер, то може дванайцять годин. Але у вас нема гроший, з вам їх потреба. Возміть отсей черес, в котрім є

триста ринських та опашіть ся ним!

— Мій приятелю!... — відозвав ся ґраф Сандорф і не хотів брати.

— Віддасьте мені пізнійше, — сказав рибак коротко, — коли вже будете безпечні. А тепер заждіть на мене.

Умовивши сь так, вийшов Андрій Феррато і взяв ся до роботи то коло хати, то над берегом. Люіджі приніс, тимчасом на балянцелю поживи на кілька днів, завинувши її обачно в запасове вітрило. Річ була неможлива, щоби могло упасти якесь підозріне, котре було би відвело Андрія Феррата від його наміреня. Він сам був так вже осторожний, що не навідував ся вже більше через цілий час до своїх гостий. Матій Сандорф і Стефан Баторий сиділи в кутику в малій хатчині, котрої вікно заєдно було ще отверте. Рибак вже дасть їм знати, думали вони собі, коли буде того потреба.

Сполудня приходили до Феррата його сусіди щоби побалакати з ним о тім, що на істрийських водах появились рої тунчиків. Андрій Феррато принимав їх в світлици та гостив після звичаю напитком.

Так проминула більша часть дня. Кілька разів зійшла була бесіда і на втікачів. Розійшла ся навіть була чутка, що їх вже зловили над Кварнерським заливом, на противнім побережу Істриї, — але й зараз говорено, що то неправда.

Здавало ся отже, що все піде добре.

Що побереже стерегли по части урядники та ревізори, по части поліція і жандарми, річ була певна; але й не трудно було серед ночи відвернути увагу сих людий від себе. Побереже було замкнено лиш для великих кораблів і тих суден із Середземного моря, що плавають вздовж побережа, а не для рибацьких чайок та людий, що держать ся берега. Балянцеля могла для того розпустити вітрило не стягаючи на себе ніякого підозріня.

Але Андрій Феррато не сподівав ся того гостя, що прийшов до него о осьмій годині вечером. Тої гостини він не так налякав ся, як вона була несподіванка для него, але аж тогди зрозумів, чим вона йому грозить, коли гість собі пішов.

Вибила була як-раз осьма година. Марія лагодила вечеряти і стіл у світлици був вже накритий, коли хтось заковтав двічи до дверий. Андрій Феррато зараз отворив, аж то несподівано станув перед ним Іспанець Карпена.

Той Карпена був Альмайцем, значить ся, родом з Альмації, малого міста в провінції Маляґа. Як Андрій Феррато покинув Корсику, так Карпена покинув був Іспанію, як видить ся, задля якогось поганого злочину, та осів ся в Істриї. Тут був він робітником або зваричем в салїнах та розносив сіль з копалень по краю — заробок гіркий, з котрого мав лиш тілько, що ледви було з чого [redacted]

Був то сильний, молодий мущина, котрому було ледви двайцять і пять літ, присадкуватий, плечистий, з кострубатим, чорним волосєм на голові. Лице в него було як у того буллоґа, з виразом більше звірячим, як людським. Карпена не любив товариства, а що був завистний і мстивий, а до того ще й великий боягуз, то ніхто його не любив. Ніхто не знав, задля чого покинув він свою вітчину. Кілька суперечок з своїми товаришами в салїнах, відгрожуванє ся одному або другому та виходячі з того бійки пустили його ще більше в неславу. Всї уступали ся йому з дороги.

Але Карпена не так зле думав о своїм характері та о своїй особі. Противно. Лиш тим способом дасть ся пояснити, для чого він постановив був зайти до Андрія Феррата — а що він в тім мав, зараз побачимо. Треба признати, що рибак приняв його від самого початку не конче дружно, а то показує ся достаточно із слїдуючої розмови, яка завела ся між ними, а в котрій Карпена виявив, чого йому властиво забагло ся.

Ледви що Карпена увійшов у хату, як Андрій Феррато станув перед него і спитав:

— Ви за чим до мене?

— Я ішов попри хату, а що побачив ще світло, то й заковтав до дверий.

— Та чого?

— Щоби навідатись до вас, сусїде.

— Хиба може не знаєте, що менї таких

гостий, як ви не потреба?

— Та воно то ніби так, але нині може буде инакше.

Андрій Феррато не зрозумів того і не міг здогадати ся, що мають значити ті загадочні слова Карпени. Він таки аж дрожав з гніву на цілім тілї, а його противник добре то добачив.

Карпена замкнув двері за собою.

— Маю з вами дещо поговорити — відозвав ся він знову.

— Ні; межи нами нема ніякої бесіди.

— Ей же?... Коли бо менї треба конче поговорити з вами... і то потайки — додав він тихшим голосом.

— То ходіть! — відповів рибак, що мав свою причину не відправляти нині нікого.

Зайшли отже до сусїдної, малої комнатки, котру лиш стїна відділяла від тої хатчини, де були Матїй Сандорф і Стефан Баторий. Вікно із сеї комнатки виходило на вулицю, а з тамтої на обійстє. Коли вже були сам-на-сам, спитав рибак:

— Отже чого хочете від мене?

— Сусїде — відозвав ся Карпена — говорю до вас, як до доброго приятеля.

— Ніби до чого тота ваша бесїда?

— Та бачите про вашу доньку.

— Анї слова більше!

— Та хоч послухайте! Ви знаєте, що я люблю Марію і хотїв би дуже з нею одружити ся.

От чого забаглось Карпені! Він вже від кількох місяців не давав спокою молодій дівчині, але мабуть не так її любив, як мав в тім інтерес. Андрій Феррато, як на звичайного рибака, був собі чоловіком зажиточним, а навіть богатим супротив Іспанця, котрий нічого не мав. Карпені забагло ся отже стати зятем Андрія, а сей знов був тому рішучо противний, бо Карпена йому ніяк не подобав ся.

— Чуєте, Карпено — відозвав ся Андрій Феррато холодно —ви вже раз питали доньку, а вона сказала вам, що ні: ви питали відтак мене, а я сказав вам що ні; приходите тепер ще раз з тим самим ділом, а я вам знову кажу, що ні, і то вже послідний раз.

Іспанець лиш завірив ся на то, очи йому засвітили ся нараз, губи аж задрожали і він спитав:

— Чи то ваше крайне слово?

— Крайне, коли більше не будете питати, — відповів рибак — а спитаєте знову, то так само вам скажу.

— Спитаю ще раз, — відповів Карпена — скоро Марія того захоче.

— Марія! — відозвав ся Андрій Феррато. — Ви чейже знаєте добре, що моя донька вас анї не любить, анї не поважає.

— Може змінить ся, коли я поговорю з нею.

— Коли поговорите?

— Аби-сте знали, Феррато, хочу по-

говорити з нею.

— Та коли?

— Таки зараз!... Чули-сте!... Мушу таки ще сего вечера поговорити з нею.

— Я на то не позволю.

— Зважте, що робите, коли не позваляєте — відозвав ся Карпена на голос — Стрівайте!

— Як стрівати?

— Пімщу ся.

— То мсти ся, коли хочеш! — відповів Андрій Феррато, котрий вже був улютив ся. — Я тебе не бою ся. А тепер виноси ся, бо викину тебе за двері.

Іспанцеви аж очи кровю набігли. Мало не кинув ся на рибака, але відтак надумав ся, обернув ся, і вийшов з хати не сказавши анї слова.

Ледви що він вийшов, як відчинились двері від сусїдної хатчини, де сиділи втїкачі. Граф Сандорф, що чув кожде слово, показав ся в дверех, підійшов до рибака і сказав йому тихцем:

— Отсе той сам, що нас зрадив вахмайстрови від жандармерії. Він знає нас. Він нас видів, коли ми виходили на беріг каналу Леме. Він ішов за нами аж до Ровіня. Він видко знає, що ми у вас укриваємо ся. Втїкаймо зараз, бо пропадемо... і ви з нами!

Послїдні змаганя в послїдній борбі.

Андрій Феррато мовчав. Не знав, що

на то сказати ґрафови Сандорфови. В нім закипіла його корсиканська кров. Позабув на втікачів, для котрих доси тілько заходив ся. У него на гадці був ще лиш Іспанець, йому стояв лиш Карпена перед очима.

— А то падлюка, а то падлюка! — відозвав ся він наконець. — Він таки об сім знає. Має нас в своїх кігтях. Мені треба було того здогадати ся!

Матій Сандорф і Стефан Баторий не без трівоги спогладали на рибака. Чекали, що він на то скаже, що постановить. Не можна було тратити ані хвильки, коли мало ся щось робити. Може бути, що донос був вже й зроблений.

— Пане ґрафе — відозвав ся Андрій Феррато по довшій хвили, — поліція може кождої хвилі впасти до моєї хати. Воно таки так! Той падлюка мусить знати, або бодай здогадує ся, що ви тут у мене. Хотів зробити зі мною інтерес. В заплату за мовчане хотів, щоби йому дістала ся моя донька. Він вас згубить, щоби помстити ся на мені. Коли прийде поліція, то вже годі буде сховати ся, і вас виїслідять. Нема иншої ради лиш втікати.

— Правду кажете, Феррато, — сказав на то Матій Сандорф — але заким ще розстанемо ся, позвольте, що вам подякую за все, що ви зробили для нас та ще й хотіли зробити...

— Що я хотів зробити, той зроблю —

відповів Андрій Феррато торжественно.

— Не пристанемо на то — відозвав ся Стефан Баторий.

— Таки не пристанемо — докинув Матій Сандорф. Ви й так вже досить маєте з себе. Коли нас тут знайдуть, то вас жде кримінал. Ходім Стефане, не руйнуймо чоловіка, не доводім його до нещастя. Втікаймо самі!

Андрій Феррато вхопив Сандорфа за руку.

— Та куди-ж підете? Власти сторожуть строго цілий край. Поліція та жандарми волочать ся по нім день і ніч. Нема ані одного місця на березі, звідки би ви могли пуститись кораблем, нема ані одної безпечної стежки, котрою би ви могли спокійно перебрати ся за границю. Без мене погинете, а не втечете.

— Послухайте мого тата, панове — відозвала ся і Марія. — Що буде, то буде, а він сповняє лиш свій обовязок, коли хоче вас ратувати.

— Славно, моя донечко, я таки дійсно лиш сповняю свій обовязок. Твій братчик нехай жде нас коло човна. Ніч темна, а заким нас хто підгляне, будемо вже на мори. Обійми-ж мене, моя донечко, обійми мене, і зараз підемо.

Граф Сандорф і його товариш все ще не хотіли приняти такого пожертвовання. Втікати з хати, щоби не зашкодити рибакови, то

добре! Але перевозити ся під його проводом, щоби він за то дістав ся опісля до криміналу, то ні!

— Ходім, — відозвав ся Матій Сандорф до Стефана Баторого. Коли раз вийдемо з хати, то лиш для нас обох буде вже небезпечно.

Вони пустились до вікна у сьоїй комнатці, щоби звідтам перескочити через пліт і дістати ся або над море, або в середину краю. В сій хвили вбіг і Люіджі до хати.

— Поліція! — крикнув він.

— Бувайте здорові! — сказав Матій і скочив через вікно, а Баторий і собі за ним.

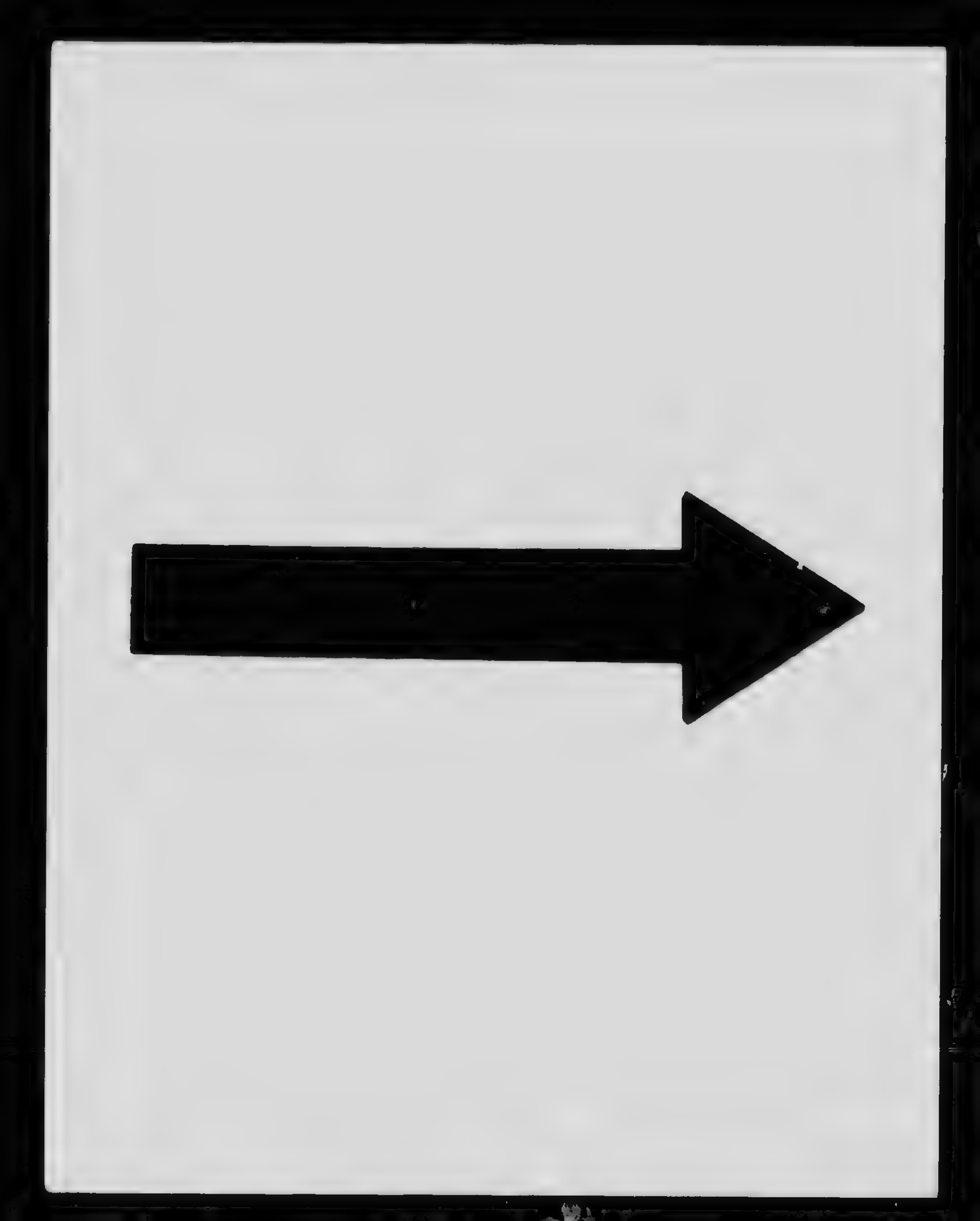
В тій самій хвилї увійшов до хати відділ поліциянтів. Їх вів Карпена.

— Падлюко! — сказав до него Андрій Феррато.

— То моя відповідь на твою відмову — відповів Іспанець.

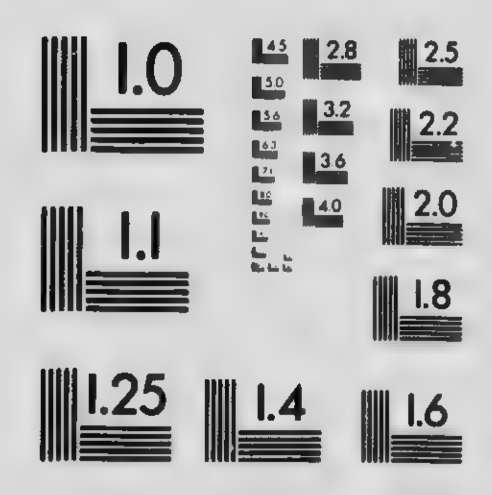
Рибака зловили і звязали. В одній хвилї обсадила поліція всї комнати в хатї і перешукала їх. Вікно, що виходило на обійсте, стояло отвором; не що иншого, лиш втікачі мусїли туди повискакувати. Поліція пустилась за ними в погоню.

Вони добігли тимчасом до плота, що був по сїм боцї потока. Матій Сандорф перескочив через него одним скоком і брав ся помагати Стефанови Баторому, коли нараз може пятьдесять кроків поза ними роздав ся вистріл.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

Куля поцілила Стефана Баторого; правда, що лиш в плече і обезсилила лиш руку, але він вже не міг так скоро втікати, як його товариш.

— Втїкай, Матїю, втїкай! — крикнув він.

— Нї, Стефане, нї. Згинемо разом — сказав Сандорф і хотів вже взяти свого раненого товариша на руки.

— Втїкай Матїю! — сказав ще раз Стефан Баторий — лиши ся хоч ти при житю, щоби було кому відплатити ся зрадникам по справедливости.

Сї послїднї слова були для ґрафа Сандорфа як би приказом. Він остав ся ще лиш сам один, щоби довершити дїла за трох. Семигородський вельможа, заговірник з Триесту, товариш Стефана Баторого і Володислава Затмара, мав ще воскреснути яко хранитель справедливости.

Тимчасом поліція добігла до плота і кинулась на зраненого. О волос, а й ґраф Сандорф був би дістав ся в її руки, але він сказав ще лиш до свого товариша: „Пращай Стефане!” — перескочив ще раз і побіг берегом долї водою. За ним стрілили ще пять чи шість разів, але анї одна куля не поцілила втїкача, котрий тепер завернув в бік і пустив ся до моря.

Поліціянти гнали ся за ним. Серед темноти не могли вони його видїти і розбігли ся на всї сторони, щоби не пустити його в гли-

бину краю та й заступити дорогу до міста і до того рога, котрим від півночи кінчить ся ровінська затока. Прийшов ще й відділ жандармерії на поміч, та став так заходити, що ґрафови Сандорфови остав ся лиш вихід до побережа. Що-ж міг він там почати між скалами? Коби ще де яка лодка, котрою можна би поплисти на море. Але бо й не було часу за нею шукати, а навіть заким би її відчепив то вже й від сходу замкнули йому дорогу. По вистрілах з карабінів зміркував він, що його взяли вже в середину зі всїх боків. Можна було утїкати ще лиш до моря, а хоч би там прийшло ся і утопитись, то все лїпше, як бути страченим в пізінській кріпости.

Граф Сандорф пустив ся отже до берега. Кількома скоками добіг до перших галявок, що лишило по собі море в піску по припливі. Чув вже, що поліціянти його здоганяють, а кулї лиш свищуть доокола него.

Коло Ровіня, як і всюди на істрийськім побережу, є межи берегом а широким морем повно скал званих лавами або рафами. Помежи тими рафами є калабанї або галяни, з котрих деякі і на кілька стіп глубокі, а в других сягає вода ледви по кістки. Ще лиш помежи отсими скалами була для Матїя Сандорфа вільна дорога. А хоч він і знав, що там його смерть чекає, то таки пустив ся туди. Постановив собі не дати ся живцем зловити; хиба лиш його трупа витягнуть з моря.

Та небезпечна погоня по ховзькім ка-

міню, поміж сутниками та ціпкою халугою[1]) і помежи галявами, в котрі можна було що крок упасти тревала може пів години. Доси держав ся втікач досить далеко, але тепер не чув вже твердої землї під ногами. Добіг аж до найдальшої рафи. Двох чи трох поліціянтів було ще лиш на десять кроків від него, а другі лишились були по заду. Ґраф Сандорф оглянув ся. Крикнув в послїдне, як би прощав ся з житєм, і кинув ся в море, як-раз в хвили, коли за ним посипав ся град куль.

Поліціянти, що добігли аж до тої рафи, виділи ще, як чорніла ся на водї голова втїкача, що плив на широке море. Нова сальва, а кулї стали бити у воду доокола Матїя Сандорфа. Може й не одна поцілила його, бо голова потонула у водї і вже більше не показала ся на верх.

Аж до рана стерегла поліція тих скал та побережа від рога на півночи затоки, аж поза ровіньску кріпость. Але надармо; не було й знаку, щоб афови Сандорфови удало ся де знову ви и на беріг. Не що инного, лиш утопив ся, коли не убила його яка куля. Перешукано відтак ще ціле побереже аж на дві милї далеко, але не знайдено і трупа. Але що вітер віяв від берега, то мабуть тїло поплило десь на полудневий захід з водою на широке море.

Ґраф Сандорф, угорський вельможа,

---

[1]) Бурян морський.

спочив отже у вогкій могилї на Адрійськім мори.

Коли найдокладнїйше слїдство не виказало нїчого, то австрійське правительство було змушене припускати, що він вже погиб. Але тепер ще мусїла й рука справедливости зробити своє.

Стефана Баторого, котрого — як вже знаємо — зловили, привезли ще тої самої ночи під ескортою до пізінської башнї, де він перебув ще кілька годин разом з Володиславом Затмаром.

Страченє назначено на другий день, на 30 червня.

Стефан Баторий був би певно в послїднїй хвили свого житя побачив ся ще раз з своєю жінкою і з дитиною, Володислав Затмар був би певно розпращав ся в послїдне з своїм слугою, бо дали були позволенє родинї і знакомим бачити ся з засудженими на смерть у вязницї. Але жінка Баторого з сином, а так само і Борик котрого випустили з арешту, виїхали були з Триєсту. Позаяк не знали, куди повезено арештованих, то поїхали шукати за ними на Угорщину і до Австрії, а відтак не мали вже часу приїхати до них, коли їх засуджено.

Стефан Баторий не мав навіть тої потїхи, щоби бодай послїдний раз побачити жінку і сина. Не міг сказати їм, як називають ся тї зрадники, котрим тепер вже й Матій Сандорф не міг відплатити ся.

Стефана Баторого і Володислава Затмара вивели по полудни о 5 годині на подвіре кріпости і там після права воєнного розстріляли. Вони згинули, як мужі, що потерпіли смерть за свою вітчину.

Сіляс Торонталь і Сарканій могли тепер вже думати собі, що будуть мати спокій. О їх тайній зраді, за котру заплачено половиною майна Матія Сандорфа, не знав дійсно ніхто, крім них обох і триєстинського ґубернатора. Другу половину Сандорфового майна задержано з цісарської ласки для спадкоємниці ґрафа аж до її вісїмнайцятого року.

Сіляс Торонталь і Сарканій, котрих совість не гризла, могли тепер в спокою уживати того богацтва, якого нажили поганою зрадою.

Та й третий зрадник, здаєсь, не мав чого бояти ся: Іспанцеви Карпенї виплачено пять тисячів ринських за то, що він викрив втїкачів.

Але підчас коли банкир і його спільник позадиравши голови в гору ходили собі по Триєстї, бо о їх тайнї нїхто не знав, то Карпена мусів піти кудись — хто знає, куди — світами, бо в Ровіньо всї його зненавиділи, всї ним погорджали. Йому було про то байдуже. Не мав чого бояти ся, хоч би навіть і мести Андрія Феррата, бо рибака всадили до арешту, зробили йому процес, а відтак засудили на цїле житє до криміналу за то, що приймив втїкачів на ніч і позволив їм

крити ся в своїй хаті. Марія лишила ся тепер сама на господарстві з своїм братчиком, котрому забрано на завсїгди того, що його живив, а котрого ждала тепер лиш біда і нужда.

А всего того наробили три підлі характери, що лиш наносїли ся на чуже добро, не маючи в собі навіть ані крихти якоїсь ненависти до своїх жертв — з виїмком хиба може одного Карпени: один длятого, щоби поправити свої інтереси, що йому були попутали ся і якось зле вели ся, другий, щоби розбогатїти.

Чи-ж та злоба людська мала лишити ся безкарною на світї, де ще завсїгди показала справедливість Божа? Чи не мав вже нїхто знайти ся, хтоби пімстив ся за Матїя Сандорфа, Стефана Баторого і Володислава Затмара, тих трох мужів, що любили свою вітчину, та за Андрія Феррата, того благородного чоловіка хоч низького роду?

Лиш будучність могла на то відповісти...

КОНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИ.

ЧАСТЬ ДРУГА.

Паскаде і Матіфу.

В пятнайцять літ по тих подіях, що стали ся початком до слідуючої історії, дня 21 мая 1882 р. був ярмарок в Дубровнику, однім із найзначнійших міст в дальматинській провінції.

Дальматія є лиш вузеньким краєм, всуненим зручно межи північну часть динарських Альп та Герцеговину і Адрійське море. Там ще як раз тілько місця, що може поміститися досить густо осівша людність, зложена з яких 400.000 до 500.000 душ.

Дальматійці, то люди красної породи, свідомі себе мимо того, що земля їх пуста і неурожайна: горді, хоч переходили всілякі зміни політичні; упорні супротив Австрії, до котрої прилучено їх договором з Кампо Форміо в 1815 році, а на послідок чесні, як рідко який нарід. О їх краю можна сказати то, що сказав Іріярт[1]): що то „край без дверий і замків".

---

[1]) Кароль Еміль Іріярт, французький писатель, що

Дальматія розпадає ся на чотири округи, а ті ділять ся знов на повіти[2]). Округи ті то: задарський, сплїтський, котарський і дубровницький[3]). Задар є столицею краю і осїдком намістника. Тут збирає ся також сойм крайовий, котрого деякі члени належать також до палати послів у Відни.

Від шіснайцятого століття часи дуже змінили ся. Тогди ще розносили „ускоки", турецькі втікачі, пострах по сїм мори, бо вели війну як з Турками, так і з Християнами, з султаном і венецькою републикою. Ускоків нинї вже нема, остались ще лиш слїди, по них в Країнї[4]). Адрійське море є нинї так само безпечне, як котра небудь иньша часть величавого і поетичного Середземного моря.

Дубровник, або радше мала дубровницька держава, був довгий час републикою, ще перед Венецією, значить ся, ще від девятого століття. Аж в 1808 р. прилучено його декретом Наполеона I. до королївства Ілїрийського і зроблено з него князївство для

писав про Боснию і Герцеговину та про береги Адрійського моря і Чорногору.

[2]) Є то давний поділ; тепер ділять Дальматію на 13 повітів.

[3]) Назва взята від міст: Хадару (Зара) Сплїту (Спалято), Котару (Каттаро) і Дубровника, (Рагуса).

[4]) Ускоками називають ся нинї гори межи ріками Гуркою і Савою на границї Країни і Хорватії.

маршалка Мармота[1]). Вже в девятім століттю мали дубровницькі мореплавці, що їздили по всіх морях Леванти[2]), виключне право вести торговлю з поганами, право надане їм апостольським престолом, а Дубровник набрав був тогди великого значіня межи републиками полудневої Европи. Але Дубровник відзначав ся ще й иншими благородними прикметами: повагою своїх учених, славою своїх писателів[3]), вкусом своїх артистів, а від того дісталась йому почетна назва славянських Атен.

Для заморської торговлї треба порту з добрим для якорів дном і глубокою водою, де могли би ставати навіть і великі кораблї, а такого порту Дубровник не має. Залив є вузкий, окружений скалами і в рівній висоті з водою; там можуть приставати лиш малі судна побережні та рибацькі лодки.

На щастє є якої пів милї від Дубровника на північ, по однім боці заливу Омбра-Фумера знаменитий порт, котрий може бути догідний навіть і для найбільших кораблів. То порт Гравоса, або по славянськи Груж,

---

[1]) Мармон був одним із найздібнїйших французьких ґенералів за Наполєона I; він боронив Дубровник в роках 1807 до 1809 від Росіян і Чорногорців і за то став був титул. дубровницького князя.

[2]) Левантою називають ся східні побережа Середземного моря, — побережа Малої Азиї, Сирії та Єгипту.

[3]) Найславнїйший з них хорватський поет Іван Ґундулїч, що помер там в 1638 р.

може найліпший вздовж цілого дальматійського побережа. Там вода навіть для воєнних кораблїв досить глубока. В порті є досить місця для сухих доків[1]) і верфт; там можуть заходити навіть пароходи пакункові, котрі з часом запанують по всїх морях.

Внаслїдок сеї сприяючої обставини зробив ся з гостинця, що веде з Дубровника до Ґружа, справлїшний бульвар: по обох боках ростуть красні дерева і стоять хороші дірки. Люди, котрих тут жиє 16.000 до 17,000 люблять дуже ходити сею дорогою.

Згаданого дня, около четвертої години сполудня, можна було видїти, що мешканцї Дубровника, бо то був красний весняний день, ішли великими громадами до Ґружа.

На сїм передмістю — коли можна так назвати село Ґруж, що лежить під самим Дубровником — був празник, а притім відбували ся там всїлякі забави, стояли буди чужих крамів, заводив ся танець і грали музики під голим небом: акробати і всїлякі штукарі показували свої штуки, а крики, музика та співи на вулицях несли ся далеко аж на греблї порту.

---

[1]) Доками („док", слово анґлїйське) називають ся водні будівлї для кораблїв в портах. Сухий док є то забудоване місце з водою, до котрого корабель може заплисти; док замикає ся відтак, вода випускає ся з него, а корабель лишає ся на сухім місци і тогди можна його н. пр. направляти. Верфтами знов називають ся місця, де будують ся кораблї.

Чужий чоловік мав сего дня добру нагоду приглянути ся всїляким типам славяньскої раси, перемішаної з циганами. Але на сей празник зійшли ся не лиш ті волокити, щоби користати з цікавости гостий, але прибули також селяни та люди з гір.

Жінок (було) дуже богато, панї з міста, селянки з околиць, рибачки з побережа. По одїжи одних видко було, що вони готові були заводити у себе найновійшу моду західної Европи; на других зміняла ся ноша після того, як з яких сторін була котра з них: білі сорочки, з вишиваними рукавами і пазухами, цьвітисті спідниці, та пояси, понашивані множеством срібних лелїток — справдїшна мозаіка, в котрій міняли ся краски, як у перськім коврі — білі чипці на волосю з у-[illegible]тками всїлякої краски, „окронґа” закрита вельоном, що як „пускул” звисає на плечі зі східного турбана та чоботи і опанки, або ходаки привязані до ніг ликом. На довершенє сего строю мали ще деякі і дорогоцїнні річи на собі, як: нараменники, золоті ковтки, намиста з дукачами, пацьорки та всїляку всячину. Навіть і у селян можна було добачити сї дорогоцїнности, а вони також любують ся в тих яскравих вишивках, що украшають боками їх одїж.

Але споміжи всеї дубровницької ноші впадала найбільше в очи ноша послугачів, що там мають не аби яке значінє. Здавало ся, що то справдїшні люди зі сходу, ті дви-

ґарі в турбанах, камізельках та широких турецьких шараварах і у виступцях на ногах. Вони би не повстидали ся, колиб так появили ся хоч би й в Ґалаті або на площи Топчане в Констинтанополи.

Настала була вже дуже велика веселість. В будах та на вулицях і на греблях було повно людий. А було там можна ще щось і такого побачити, що вабило до себе богато цікавих: мали ще спускати на воду „трабокольо", особливпого рода судно, яке можна видїти лиш на Адрійськім мори; є то корабель, що має два машти і два великі вітрила.

Спускано на воду мало відбути ся о шестій годинї вечером, і спід трабоколя виймили були вже всї підпори; треба ще лиш було витягнути гальму, щоби судно зсунуло ся в море. А поки що забавляли людий своїм таланом та своєю зручностію прохожі музиканти, акробати та всїлякі штукарі.

А треба признати, що найбільше були людям до вподоби тотї музики. Межи тими знов найбільше громий збирали гуслярі. До своєї гуслї співали вони глухим голосом народні пісні, котрих годить ся таки трохи послухати. Гусля то ніби малий бас з цукатим денцем, а верхняк у неї із шкіри. Від видовбаної ручки іде через той верхняк кілька струн, на котрих грає ся другою, грубою струною привязаною до каблука, ніби смичком. А співакам, що співають до гуслї, певно

не забракне співанок, бо вони пливуть їм таки самі з голови та їх грудий.

Один з таких співаків — якийсь парубок з жовтим лицем та чорним волосєм — що держав гуслю межи колінами, приспівував ось таку пісню:

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Хоч стоїш ще все на боці,
Грань вже світить в її оці,
Вже тебе палить!
Щось мов тягне до циганки
Вже не чуєш і співанки
Так тебе палить!

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Переспівавши тих кілька ладків, пішов співак помежи людий, наставляючи їм свою гуслю, щоби вони йому скинули по пару крейцарів, Але мабуть не богато призбирав, бо вернув знову на своє місце і додаючи собі охоти та поморгуючи, заспівав ще от сих кілька ладків:

Чорним оком як ще моргне,
То за серце таки торгне,
Вже його вкраде!
Пролунає вже співанка,
Вже пропаде і циганка,
Та і серце твоє!

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Якийсь старший чоловік, котрому могло бути яких 50 або 55 літ, слухав рівнодушно співу цигана; видко, не конче був чутливий на ту поетичну приману, бо його мошонка ще ані разу доси не отворила ся. Правда, що то й не циганка була, що його відозвала ся до него:
манила, співом, та моргала до него, лиш звичайний собі хлопчисько, довгий як друк, що удавав циганку. Він вже хотів відходити, не давши співакови і крейцара, коли молода дївчина, що ходила з ним, задержала його і
— Тату, прошу вас, дайте ще отсему чоловікови. Я не маю гроший при собі.

Гусляр дістав чотири чи пять крейцарів, котрих був би певно не дістав, коли-б не тота дївчина. Її батько був богатий і зовсїм не скупив, а коли хотів відійти, то не длятого, лиш мабуть тому, що він був з тих людий, котрі не мають серця для людської ну-

жди. Обоє пішли відтак дальше дивити ся на другі крикливі забави, а гусляр зайшов тимчасом до шинку, щоби там чим скорше проміняти зароблені гроші на горівку. Казав дати собі правдивої „сливовиці”, гоненої із сливок, та полокав нею раз по раз висохле від співу горло циганське.

Не всї „працюючі” під голим небом співаки та линвоскоки мали однакове щастє до публики. До тих, котрих майже всї рівнодушно поминали належали два акробати[1]), котрі на дармо старали ся з підвисшеня в своїй будї звабити людий до себе.

Поза тим підвисшенем звисало досить драntиве, яркими красками замальоване полотно; були там намальовані всїлякі в найчуднїйших поставах звірята, як: льви, шакалї, гієни, тиґри, змиї і таке инше: всї ті звірята скакали, ставали дуба і перевертали ся посеред найнеможливійших околиць. За тою занавісою була мала арена[2]), окружена старим, згрібним полотном, а в нїм було тілько дїр, що люди мимо волї ставали і дивили ся на него, очевидно зі стратою для акробатів, бо до буди не хотїло ся нікому заходити.

---

[1]) Акробат (слово грецьке), означає чоловіка, що ходить на пальцях, або лїзе в гору; акробат по нашому зве ся „линвохода” від того, що ходить по линві.

[2]) Ареною зве ся місце, де відбувають ся представленя, боротьби, їзда кіньми н. пр. в цирку і т. д.

З переду буди був прибитий на криво вгнанім в землю дручку кусень простої тертиці, на котрій були виписані вуглем а дуже грубими буквами отсих пять слів:

Пескаде і Матіфу

французькі акробати.

З поверхновного вигляду, а безперечно що й під зглядом моральним, були оба ті мущини так не однакові, як лиш може бути двох людий. Зійшли ся спершу мабуть для того, що були однакового походженя, а відтак і для того, щоби волочити ся по світї та провести „борбу о житє". Оба були родом з Провансії[1]).

Чому вони придбали собі такі чудачні імена? Мабуть чи не для того, що так їх прозивали в далекій їх вітчинї? А може вони взяли ті імена від назв звісних обох ґеоґрафічних місць — Кап[2]) Матіфу і клин Пескаде? Мабуть так і було; оба імена були прибрані і мали вказувати в чужині, на їх велику силу, подібно як імя Атляс[3]).

---

[1]) Так називає ся полуднево-східна часть Франції, зрідки приходить найліпша т. зв. провансальська олива, що її висилають головно з міста Ес (Aix).

[2]) Кап значить то саме, що „ріг", „клин" або „пригірок".

[3]) Божок у старих Греків, котрий після їх віри двигав на своїх плечах небо і землю, був отже великим силачем.

Кап Матіфу — то величезний і високий горб, що висуває ся клином у море на північновсхіднім кінци широкої пристані коло Альжіру[1]); він ніби кпить собі з лютого моря і для того справедливо кажуть:

Його незрушима маса вже і час втомила.

Таке саме враженє робив і силач Матіфу; він був ніби другим Алькідом, другим Портосом, щасливим соперником Ондрейля та Николи Креста і других славних борбників, що є окрасою арен полудневої Франції.

Той велит — а треба би його видіти, щоби тому повірити — був майже на сяжень високий, мав величезну голову і відповідні до неї плечі, груди як міх ковальський, ноги як ковбани, руки як корби при парових машинах, а пальці як ножиці, котрими бляху крають. От тут показала людська сила все, що може, а преці ніхто би не повірив, коли-б йому сказати, що тому велитови було ледви двайцять і два роки.

Велит той, чоловік середних здібностий мав добре серце, був лагідного характеру і вдоволяв ся чим Бог дав. Він не знав, що то ненависть і гнів. Не був би нікому щось злого зробив, хоч би лиш за макове зерно. Навіть бояв ся комусь руку стиснути, щоби її не роздавити.

По нічім не можна би було здогадувати

---

[1]) Місто в Африці, над морем, столиця краю Альжирії або Альжіру, французької кольонії в Африці.

ся, що в нім сидить тигр, хоч він мав силу того звіра. Був послушний на кожде слово, на кождий знак свого товариша, слухав його як син батька, як би він справді немов на сміх був велит-сином сего маленького весельчака.

На другім боці альжірського заливу, на самім західнім кінци, на против рога Матіфу лежить довгий, тоненький, а каменистий клин землї, що називає ся Пескаде і сягає далеко в море. Від того клина взяв собі імя другий акробат і назвав ся також Пескаде. Був то малий сухірлявий молодець, котрому було ледви двайцять літ; він важив на фунти може четвертину того, що тамтой на кіля, але за то був гнучкий, жвавий, розважний і дотепний та веселий в щастю і нещастю. Був то свого рода фільозоф, вдумчивий і практичний — правдива малпа, лиш не такий злосливий як вона — а був би й до смерти не розлучив ся з своїм потяжким і грубошкірим товаришем, котрого тягнув за собою у всїх пригодах і невигодах артистичного житя.

Оба були з фаху акробатами і їздили по ярмарках. Матіфу, або Кап Матіфу — як його звичайно звали — був силачем, показував проби своєї сили, згинав ліктем штаби зеліза, підносив витягненою рукою найтяжших людий споміжи своїх зрітелів, а своїм молодшим товаришем підкидав, та бавив ся так, як звичайні люди пилкою. Пескаде або

Поент Пескаде — так звали його звичайно — удавав других людий, співав, вироблям дурниці і все забавив публику своєю веселостию; не мале здивоване викликував також своїми штуками, що основують ся на рівновазі, а вже нічо так не дивувало людий, як його штука з картами, бо нераз зумів затуманити зручним обчисленем або використанем якоїсь нагоди навіть найбільше підозріваючих людий.

— Я вже зробив іспит зрілости — говорить він бувало.

Але чому, спитаєте мене може — так само розпочинав бесіду нераз і Поент Пескаде — чому того дня оба ті бідаки мусіли в Груджу дивити ся, як другі забирали гроші а їм не хотіло нічого капнути, хоч і як їм треба було гр на? Годі зрозуміти.

Їх мова — мішанина провансальської з італїяньською — була достаточна до того, щоби їх розуміли дальматинські го тї. Родичів своїх вони не знали, бо були справдішними дітьми хвилї, от і помагали собі, як могли, а відколи покинули провансалські сторони, ходили по всїх ярмарках. Не кождого дня було що поснїдати, але за то бодай могли завсїгди повечеряти, а то їм вистало, бо — як бувало говорив Поент Пескаде — не треба ждати неможливих річий.

Але хоч сей славний молодець і нинї не жадав нічого надзвичайного, то старав ся всїма силами зібрати коло своєї буди бодай

кільканайцять людий в надії, що преці з них хтось зайде подивити ся на їх штуки. Коли бо якось анї його промови, анї лихі дотепи, анї його міни, від котрих були би розсміялись навіть ті святі, що стоять десь там в кутах в церкві, навіть його пацяча борідка, дотрою заедно потрясав та клапав по червонім кафтанї, та всїлякі викрутаси не могли притягнути публики.

А до того ще були оба вже від кількох місяців посеред славянського населеня.

Покинувши Провансию, переїхали вони — можна би сказати, один на другім — через морські Альти Льомбардії, в сторони міст Міляна і Венеції. Кап Матіфу славив ся тут своєю силою, а Поент Пескаде своєю зручностію. З Триесту дістали ся вони через Істрию на дальматиньске побереже до Задару, Спліта і Дубровника. Ліпше їм вело ся, коли ішли туди, як коли-б хотіли назад тою дорогою вертати. Де вже раз були, там, бачите, вже й пережили ся; але не прийшли перший раз, там їх штука була щось нового і приносила їм все таки якийсь дохід. Тепер побачили нараз, що їх об'їздка, котра і так не була ніколи світлою, готова ще сумно закінчити ся. Бідаки раді вже були — лиш не знали, як — дістати ся назад до своєї вітчини, до Провансії і вже більше не пускати ся в світ. Коли бо їм вчепила ся до ніг колода, нужда, бачите, а з такою колодою трудно було вертати назад кількасот миль.

Але будучність будучностію, а теперішність має своє право, иншими словами, не знали, чи буде за що повечеряти. В касі, — коли так можна назвати кінчик хусточки від носа, в котрій Поент Пескаде завязував звичайно все майно їх обох — не було ані крейцара. Надармо він трудив ся на підвисшеню перед будою, надармо викрикував, що голос ніс ся аж по цілій площи. Надармо Кап Матіфу показував свої муск..ли, від котрих розходили ся жили, як галузки блющу, по рапавім шиї. Ніхто немав якось охоти зайти до полотняної буди.

— А то прокляті тверді голови з тих Дальматинців — відозвав ся нараз Поент Пескаде.

— Як то камінє — відозвав ся Кап Матіфу й собі.

— Коли ще сего вечера маємо зробити собі празник, то прийде ся мабуть таки добре намучитись. Треба хиба виносити ся звідси, Капе Матіфу.

— Та куди?

— Який ти зараз цікавий — відповів Поент Пескаде.

— Ну, скажи, куди?

— А що би ти сказав на такий край, де що дня можна напевно раз попоїсти?

— А як той край називає ся. Поент Пескаде?

— О, той край дуже. дуже далеко звід-

си... а навіть ще дальше, як дуже далеко, Капе Матіфу.

— На кінци землї.

— Земля преці не має кінця, — став Поент Пескаде научати. Коли-б земля мала конець, то не була би кругла, а коли-б не була кругла, то не могла би обертати ся, а коли-б не обертала ся, тоби стояла, а коли би відтак стояла...

— То що-ж би було? — спитав Кап Матіфу.

— То упала би на сонце скорше, як би менї удало ся украсти де якого кролика.

— А відтак що би було?

— Відтак стало би ся то, що буває, коли незручному жонґлерови[1]) стрітять ся дві кулї у воздусї. Лус! Все лежить ся і паде, публика зачинає свистати і домагає ся, щоби їй вертати гроші; треба віддати і розуміє ся, нема вже того дня за що повечеряти.

— Отже коли земля впаде на сонце, то ми не будемо вже вечеряти? — спитав Кап Матіфу.

І він призадумав ся над тим, які би то сумні наслїдки потягнула за собою ся обставина. Сїв собі в кутику, заложив руки та кивав головою як хінська паґода[2]) і вже

---

[1]) Жонглєр (слово французьке) означало первістно ярмарочного музику; жонглєрами називають тепер всїх тих, що зручностію забавляють людий.

[2]) Паґодами називають ся будгайські святинї, збу-

більше не відзивав ся, не чув і не видів нічого. Ті пусті гадки закрутили йому зовсїм голову. Йому здавало ся, як коли-б летів кудись високо, дуже високо... чим раз вище і вище, ще вище, як дуже високо. Нараз як би його щось пустило і він упав... в своє власне порожне черево. То ним так кинуло, як часом кидає чоловіком, коли він має вже задрімати. Він схопив ся із стільця, на котрім сидів, та мало що не упав з підвисшеня.

— А тобі що, Капе Матіфу? — крикнув Поєнт Пескаде і вхопив свого товариша за руку та лиш з великим трудом потягнув його назад.

— Менї... менї... що менї?

— Та же тобі... а не кому иншому.

— Мушу з тобою щось поговорити — сказав Матіфу і ледви процїдив ті слова крізь зуби.

— Говори мій добрий Капе і не бій ся, що хтось тебе підслухає.

Кап Матіфу сїв собі на підвисшеню і вхопив свого товариша, але так легенько, як коли-б бояв ся, щоби не поломив йому часом костий.

довані звичайно в видї хреста і з дуже високими банями, а в Европі називають пагодами також божків будгайських, зроблених з глини або дерева, що кивають головами або завертають очима, а котрих привозять до нас з Хін або Індій.

Спускане трабаколя на воду.

— Отже не веде ся? — спитав Кап Матіфу.

— Що не веде ся? — відповів Поент Пескаде.

— Та вже-ж не що, лиш наше діло.

— Певно, що могло би вести ся ліпше, але й могло би вс ти ся ще гірше.

— Пескаде?

— Матіфу?

— Не гнівай ся на мене, коли тобі щось скажу.

— Певно, що буду гніватп ся, коли собі на то заслугуєш, щоби з тобою сварити ся.

— Отже... прийде ся тобі мене покидати.

— Що я чую, я тебе маю покидати? Лишити тебе самого? — спитав Поент Пескаде.

— Та лишити!

— Говори-ж дальше, мій Геркулесе! А то цікава річ!

— Оттак видиш... я переконаний, що тобі би ліпше вело ся, коли-б ти був сам один... Я тобі на заваді, а коли-б мене не було, то ти би вже скорше дав собі якось раду...

— Скажи-но мені Капе Матіфу — спитав Поент Пескаде дуже статочно — чи ти сильний?

— А вже-ж, що сильний.

— Та й великий?

— Ну, та так!

— Отже видиш, який ти сильчий і великий, а такий дурний, бо инакше не можу собі того пояснити, що тепер набалакав.

— А чомуж я дурний, Поенте Пескаде?

— Я тебе маю покинути, ти мій голубчику солоденький? Я лише питаю ся тебе, ким би ти перекидав так як пилкою з одної руки на другу, коли-б тобі мене не стало?

— Ким?

— Хто би тобі скакав по голові?

— Та я не кажу...

— Або хто би перевертав ся у воздусі межи твоїми руками?

— Лихо би мене взяло, то бо й так... — відозвав ся на то Кап Матіфу, котрий вже не знав, що на ті питаня казати.

— Та ще й перед публикою, що плескає в долоні, коли случайно знайде ся яка.

— Ба, публика! — замуркотів Кап Матіфу.

— Отже мовчи · – відозвав ся Пескаде знову. — Не думайм › тепер о нічім, лиш о тім, що будемо на вечеру їсти.

— Я не голоден!

— Коли бо ти, Капе Катіфу, все таки голоден і ще раз голоден — відповів Поент Пескаде та зловив його обіруч за голову і отврив йому його величезне кусало, що могло би було дуже добре о· ійти ся без зуба мудрости, бо й так було в нім трийцять і два здорових зубів.

— Я пізнаю по твоїх зубах, тих, що під очима, а котрі такі довгі, як кли у булдоґа. Я тобі кажу, що ти таки голоден і скоро заробимо хоч би лиш пів ринського, хоч би навіть лиш чверть ринського, то дістанеш їсти.

— Але ти, маленький Пескаде?

— Я? Я й маковим зерном поживлю ся. Мені не потреба сили, але тобі, мій сину... Послухай моєї ради. Чим більше будеш їсти, тим більше будеш мати сили, а чим більше будеш мати сили, тим більше будуть на тебе люди ззирати ся!

— На мене ззирати ся?... Ба!

— А я стану ще більше худий, коли буду мало їсти, а чим більше буду худий, тим більше будуть люди на мене ззирати ся. Хиба може не так?

— Певно що так, — відповів Кап Матіфу, бовван якого нема на світі. — Отже я мушу їсти в своїм власнім інтересі, Поснте Пескаде.

— Таки так, як кажеш, мій ти грубенький любчику, а в моїм інтересі є, щоби не їсти.

— А припустім, що нам стане гроший лиш для одного?...

— То собі возьмеш.

— А коли стане для двох?

— То так само возьмеш для себе. Таже ти преці за двох станеш.

—Стану і за чотирох, за шістьох, за

десятьох! — крикнув Геркулєс, котрому би дійсно і десять людий не удержало дручка.

Всї силачі цїлого світа, старого і нового, не виймаючи й Капа Матіфу, люблять перехвалювати ся, але то таки була правда, що його доси не міг нїхто побороти. Люди розповідали собі на доказ його безмірної сили ось такі два випадки.

Одного вечера в Нім[1]) зломив ся був в деревлянім цирку бальок,, що піддержував цїлий дах. Коли затріщало, то вся публика страшенно налякала ся, бо спадаючий дах був би всїх убив, або богато людий було би подушило ся, утїкаючи з цирку на двір. Але Кап Матіфу станув зараз в пригодї, підпер бальок в тій хвили, коли вже й другі бальки стали попускати, та держав все доти при купі, доки аж всї люди не вийшли з цирку. Відтак і він сам вискочив на двір а за ним дах зараз завалив ся.

Сей випадок показує, яку він мав силу в плечах; другий дає доказ сили його мускулів. Одного дня зґедзив ся був бугай на рівнинах Камарґи[2]), розломив огорожу, в котрій був запертий, і вибіг та покалїчив кількоро людий, а коли-б так не був надійшов Кап Матіфу, то був би наробив ще більшого нещастя. Кап Матіфу, станув собі проти бу-

---

[1]) Місто в полудневій Франції.

[2]) Камарґою звуть ся мочароваті рівнини межи устями ріки Рони в полудневій Франції.

гая і розпер ся добре ногами та чекає. В тій хвилї, коли розлючений звір, спустивши голову в долину, кинув ся на него, зловив він його за роги, скрутив ними і перевернув бугая на землю так, що той лежав горі ногами. Так держав він бугая доти, доки аж той не успокоїв ся і відтак не міг вже нікому нїчого зробити.

Можна би навести ще й богато инших примірів його сили та відваги, та вже сих двох вистане. Але Кап Матіфу готов був так само і всюди пожертвувати своє житє, де треба було подати комусь якусь поміч. Словом, був то чоловік як сильний так і щирий та доброго серця. Отже треба було конче, як то вже Поент Пескаде кілька разів казав, щоби Кап Матіфу їв і не стратив своєї сили. Поент Пескаде волїв длятого і сам не їсти, лиш щоби Матіфу не голодував. Але того вечера якось не заносило ся на то, щоби було за що попоїсти.

— Буде пусто — сказав Поент Пескаде, а щоби розвеселити свого товариша почав знову запрошувати людий та робити з себе сміх. Ходив по підвисшеню потрясав ся натягав ся або знов ходив на руках, бо вже йому надоїло було стояти на ногах та й запримітив, що не так чує голод, коли йому голова звисає в долину. Промавляв трохи по провансальськи, трохи по славянськи, до людий, що то звичайно люблять слухати,

коли де який клавн[1]) плете несотворені річи та робить з себе сміх.

— Лиш зайдіть достойні панство! — викрикував Поент Пескаде. — Заплатите аж тогди, коли будете виходити, лиш крейцар від особи!

Але коли люди хотять звідкись виходити, то мусять насамперед туди зайти. Пятеро чи шестеро людий станули собі було, що правда, перед помальованим полотном, але якось нікому не хотіло ся заходити до буди.

Пескаде показував тоненьким прутиком на звірята, що були намазані на полотні. У него не було, що правда, менажерії, але він хотів лиш сказати, що ті звірята живуть дійсно десь там в Африці та Індії, та що Кап Матіфу мав би їх на одно сніданє, коли-б де вони влізли йому на дорогу. Кап Матіфу бив знов від часу до часу у великий бубен, від котрого ніс ся голос як від якої пушки, коли стрілити з неї.

— Ось, мої панство, гиєна, родом з пригірка Доброї Надії; хитрий і кровожадний звір, перескакує через мури на кладовища та вигрібає[2]) трупи з гробів і їсть їх!

[1]) Клавн (слово англійське) значить то саме, що „придуркуватий"; клавнами називають циркових артистів, що удають придуркуватих.

[2]) Ярмаркові артисти, та властителі переїздних менажерій плетуть звичайно несотворені річи о всіляких звірятах, подібно, як Пескаде в сїй повісти. Неправдою є н. пр., що гієна вигрібає трупів (хиба, що вони були

— А ось — показуючи на жовтаву воду з синими цвітами — молодий і цікавий носоріг; йому лише що пятнайцять місяців! Він вигодував ся на Суматрі. Коли його везли, то він своїм страшним рогом на носї перебив корабель і мало що не затопив його.

Відтак вдарив прутиком по полотнї, де на зеленавім місци був намальований людський кістяк, та відозвав ся:

— А то, мої панство, то страшний лев з гір Атлясу! Він жиє в самій середині Сагари на горячім піску пустинї. Коли велика спека, то він ховає ся в нору, а коли знайде кілька капель води, то зараз купає ся. Для того то й називають його нумідийським львом.

Але всї ті його труди і заходи нїчого не помагали. Поент Пескаде надармо майже вже викричав собі груди. На дармо і Кап Матіфу бив у бубен. Кількох Дальматинцїв, сильних гірняків, станули наконець перед велитом Матіфу і почали йому приглядати ся очима знатоків. Поент Пескаде скористав зараз з нагоди і почав їх запрошувати, щоби вони поборoли ся з Капом.

— Заходїть, мої панове, заходїть! Є добра нагода! Користайте з неї! Велика боротьба попід сили! Боротьба на долонї! Аж

би лиш легко присипані піском, а не закопані в землю. А вже зовсїм не годна вона перескакувати через мури, так само, як не годен носоріг зробити діри своїм рогом в кораблі).

плечима треба досягнути ся! Кап Матіфу обіцює кождого кинути до землї, хто схоче з ним побороти ся. Хто його поборе, дістане в нагороду правдиві бавовняні пеленки! Просимо, панове, зайдіть — додав Поент Пескаде і звернув ся до одного із трох здоровенних парубчаків, а той лиш вдивив ся на него.

Але ті три парубки якось не мали охоти пробувати своєї сили з велитом. Поент Пескаде сказав, тогди, що коли вони боять ся то він сам буде з велитом бороти ся. Спробує ся зручність з силою!

— Заходїть, панове! Заходїть! Просимо близше! — повтаряв бідний Пескаде заєдно так, що вже аж духу йому не ставало. — Побачите тут, чого-сте ще нїколи не виділи! Поент Пескаде буде бороти ся з Капом Матіфу. Оба близнюки з Провансиї! Таки направду, оба близнюки... хоч і в неоднаковім віцї і не від одної матери!... Ну, або може ми не подібні до себе? Особливо же я!

Якийсь молодий мущина станув перед будою і слухав аж до кінця всїх тих нїсенїтниць, що той наплїв. Був то молодий мущина, більше як середного росту, котрому що найбільше могло бути двайцять і два лїт. Його трохи утомлені від працї але приємні черти лиця, його поважний вигляд, казали здогадувать ся, що то мислячий чоловік, котрого може біда учила розуму. По його великих, чорних очах, по підстриженій бородї,

по виразистих під тоненьким вусиком устах, що, видко, мало коли усміхали ся, можна було розпізнати в нім і на тисяч кроків чоловіка з Угорщини, в котрого жилах переважає мадярська кров. Він був одітий простенько, але модно, хоч не після найновійшої моди. По його поставі не можна було сумнівати ся, що в сім молодци дозрів вже мущина.

Він слухав, як сказано, безхосенних нісенітниць Поент Пескада. З жалем дивив ся на то, що той виробляє з себе на підвисшеню перед будою. Очевидно мусів колись і сам богато натерпіти ся, коли не міг дивити ся на чужу нужду.

— То два Французи — подумав він собі — бідаки, що ще нинї нїчого не заробили.

І зараз прийшло йому на гадку, зробити власною особою платячу публику. Тоті гроші, що він їх мав заплатити за вступ, не мали бути впрочім нїчим иншим, лиш укритим дарунком, милостинею — а їх мабуть було дуже їм потреба. Він пустив ся отже до дверий, значить ся, до того кусня полотна, що треба було піднести, щоби зайти до буди.

— Будьте ласкаві, пане, зайдіть близше — сказав Поент Пескаде — представлене зараз розпочинає ся.

— Та бо я тут, як бачу, сам один — запримітив молодий мущина щирим голосом.

— Мій пане — відповів Поент Пескаде гордо — правдиві артисти не дивлять ся

на то, кілько публики, але яка вона.

— То позвольте-ж... — відозвав ся молодий мущина і витягнув свою мошонку.

Виймив з неї два ринські і положив на цинову тарілку, що стояла в кутику на підвисшеню.

„Благородне і щире серце" — подумав собі Поент Пескаде, а обернувшись відтак до свого товариша кликнув до него:

— Ходім боротп ся, Капе Матіфу, ходім боротп ся! Нехай отсей пан побачить щось за свої гроші.

Саме тогди, коли сей одинокий гість французької і провансальської арени мав зайти до середини, він кудись побіг. Побачив як-раз ту молоду дівчину з її батьком, що чверть години перед тим стояла коло гусляра. Отсей молодий мущина і та молода дівчина мали, видко, однакові гадки, бо вона дала милостиню циганови, а він знов дав акробатам. Але мабуть не та згідність в гадках заставила молодця покинути акробатів і лишити гроші, заплачені за своє місце, та побічи за дівчиною в тім напрямі, де вона посеред товпи щезла йому з очий.

— Паноньку!... Паноньку! — кликав за ним Поент Пескаде. — А гроші! Та-ж ми їх ще собі не заробили! А то що знов!... Куди він так і пігнав ся... Вже й щез?... Чуєте паноньку!

Надармо шукав він своєї „публики". Десь йому втекла. Глянув відтак на Капа

Матіфу, котрий так само, як і він, стояв здивований, лиш рот роззявив.

— І то як-раз, коли ми хотіли розпочинати! — промовив наконець велит. Нема щастя!

— То зачинаймо мимо того! — відповів Поент Пескаде і зійшов по східцях до арени.

Оттаким способом, показуючи свої штуки перед порожними лавками — котрих, мимоходом сказавши, також не було — хотіли вони бодай заробити собі гроші.

Як-раз в отсю пору роздав ся на греблях порту пустий крик. Всї бігли в ту сторону, як до моря, а з кілька сот грудий роздав ся один голос:

„Трабокольо!... Трабокольо!"

Надійшла була хвиля, коли мале судно мали пускати на воду. Така подія розбуджує завсїгди цікавість публики і притягає її. Цїла площа і греблї, ще перед хвилею повні людий, зробились порожні і все побігло до верфти, з котрої мали спускати судно.

Поент Пескаде і Матіфу зміркували, що під сю пору певно нїхто до них не зайде. А що їх брала охота відшукати того одинокого чоловіка, котрий мало що вже не зайшов до їх буди, пішли й собі, не замкнувши навіть буди. Та й на що її замикати? Пішли отже також до верфти.

А верфта була поза ґружівським портом на самім кінчику клина, де беріг спадистий

і вкритий піною розбиваючих ся об него филь.

Поент Пескаде і Кап Матіфу, розпихаючи людий ліктями, дістали ся аж до найпершого ряду. Такої глоти, як тут, не дожили вони навіть на своїх бенефісових представленях.

Від трабоколя відоймали вже були з його боків всї підпори і він готовий вже був сунути ся на воду. Якор висїв вже, де повинен; треба його було лиш спустити, коли судно сподом всуне ся у воду, а тогди воно спинилось би і не поплилоби за далеко. Трабоколю був значений лиш на пятьдесять тон[1]), а всеж-таки виглядав на досить значну масу, від котрої треба було добре забезпечитись і стеречи ся. На позадній палубі станули два робітники верфтові саме коло позадного машту, на котрім повівала дальматинська хоругов, а два другі стояли на переді, щоби зараз спустити якор, коли буде потреба.

Як звичайно при спусканю кораблїв на воду, був і трабокольо обернений задною частию наперед: він держав ся на вимащенім милом помості ще лиш тим, що під него була підложена гальма. Треба було лиш виймити ту гальму, а корабель був би тогди су-

---

[1]) Тона або бочка, вага, значить 1000 кільоґрамів. Кождий корабель мусить бути значений яку вагу може двигнути.

нув ся з гори на долину силою своєї ваготи. Зо шість робітників підбивало ще довбеньками підсунені з переду ще перед тим під судно кльоци, щоби воно передовсїм підняло ся і могло опісля тим певнїйше і правильнїйше сунути ся у море. Всї з напруженою цікавостию дивили ся на ту роботу і настала була загальна тишина.

В сїй хвили появив ся па закруті пригірка, що засланяє ґружівський порт від полудня яхт[1]) прогульковий. Був то корабель на 350 тон. Він хотїв переплисти попри пригірок, на котрім була верфта, щоби відтак легко заплисти до порту. А що вітер дув з північного сходу, то пер на него з боку так, що він потребував лиш плисти з вітром, щоби зайти до пристани. Не минуло і десять мінут, як корабель мусїв звивати вітрила і підходив так скоро, що ріс таки в очах. Щоби заїхати як-раз у сам вхід до порту, мусїв той корабель плисти попри верфту, з котрої мав спускати ся трабокольо. Його мали тогди пустити, коли-б той яхт поминув дорогу, котрою мав поплисти спущений трабокольо. Колиб так зійшли ся оба кораблї і вдарили об себе, то певно не було би обійшло ся без великого нещастя на яхтї.

---

[1]) Яхт — слово німецького походжен значить „лови", — невеликий і легкий корабель, призначений первістно до ловів і уживаний найбільше в Данії, Німеччинї і Анґлії.

Робітники перестали вже підбивати клоци довбиньками під судно, а той чоловік, що мав витягнути гальму спід судна, дістав наказ, щоби ще зачекав. Розходило ся ще о кілька мінут.

Яхт очевидячки підходив чим раз близше. Вже було видно, що на нім лагодять ся спускати якор. Всїх очи звернули ся тепер на то пишне судно, котрого білі вітрила виглядали від падаючого на них косо проміня сонця, як би золоті. Його моряки в левантійській ноші, з червоними фесами на голові, кермували кораблем, а капітан стояв на своїм місци з заду коло керманича і видавав приказі спокійним голосом. Яхт станув тепер як раз против верфти.

Нараз поніс ся загальний крик переструху. Трабокольо почав сунути ся. З якоїсь незнаної причини попустила гальма і корабель рушив як-раз в тій хвили, коли яхт був обернений до него боком.

Кораблї мусїли тепер конче ударити один об другого. Не було анї часу, анї способу, щоби до того не допустити. На крик людий на березї крикнула і собі перепуджена залога на яхтї.

Капітан, що задержав свою холоднокровність, велїв навертати кораблем, але мимо того була річ майже неможлива, щоби яхт міг ще виминути або навернути передом в ту сторону, в котру сунув ся трабокольо і тим способом бодай ослабити удар.

Трабокольо сунув ся вздовж руштованя. Су що сунуло ся і терло сподом так, що аж виходив білий дим спід него, а задна часть хилила ся вже у воду.

Нараз вискочив якийсь чоловік наперед. Він вхопив за линву, що звисала з корабля з боку. Але надармо запирав ся він ногами об землю і тягнув линву до себе, не зважаючи навіть на то, що вона готова потягнути його за собою: не здержить вже корабля. На щастє була недалеко на тім місци стара пушка, вгнана в землю, що служила замість паля до привязуваня суден. В одний хвили обмотав він линву довкола тої пушки, а відтак коли линва розвивала ся поволи, той чоловік все ще її придержував, не зважаючи на то, що вона готова ще й його вхопити і роздушити. Так держав він її з надлюдською силою може яких десять секунд.

Линва урвала ся. Але тих десять секунд вистало. Трабоколю спустив ся на филї затоки і потонув та виплив знову на верх аж далеко на широкім мори. Перелетів попри яхт може на стопу далеко від него і гнав дальше, аж якор його зачепив в споді об землю та витягнув ся ланц від него і корабель станув.

Яхт був уратований.

Тим чоловіком, котрому ніхто не міг прийти на поміч, бо все стало ся несподівано і в миг ока, був Кап Матіфу.

— Добре, дуже добре! — крикнув Поент

Пескаде; він побіг за товаришем, а той обняв його, але не на то, щоби ним підкидати, як звиковь, лиш щоби його обнимати як то він любив обнимати, так що мало костий йому не поломав.

Тепер же підняли ся оклики признаня зі всїх сторін. Вся товпа тиснула ся до того Геркулеса, котрий був так само скромний, як і той силач у староданих Греків, та не мiг того добре зрозуміти, чого тут люди так дуже одушевляє ся.

В пять мінут опісля запустиг яхт свій якор в порті; елеґантна лодка підвезла його властителя до берега.

Був то мущина високого росту, котрому було пятьдесять лїт; волосе його було вже сиве, а борода шпаковата, підстрижена після звичаю на сході. Бистрі, великі і темні очи, якось дуже рухливі, оживляли його трохи опалене лице, котрого правильні черти можна було назвати ще красними. Але що зараз з самого початку впадало в очи то була та благородність, ба якась гордість, що пробивала ся в цїлій його поставі. Його моряцька одїж, темносині шаравари, такий самий кафтан з жовтими ґузиками, чорний пояс, що під кафтаном оперізував блюзу, його легкий брунатний капелюх з полотна — все то було йому дуже до лиця і видко було що він чоловік добре збудований, по котрім ще старости не слїдно.

Скоро той чоловік, по котрім можна було

догадувати ся, що він енерґічний і дуже ве-ликий богач, вийшов на беріг, пустив ся просто до акробатів, котрих обступили були люди та їх величали.

Всї з великою почестию розступали ся чужинцеви.

Коли підійшов до Капа Матіфу, не витягнув може зараз мошонки, щоби виймити з неї якусь значну заплату, але подав силачеви руку та сказав до него по італійськи:

— Дякую вам, приятелю за то, що ви зробили!

Капови Матіфу аж якось соромно стало від того, що йому віддають без потреби честь за таку дрібницю.

— Бо то таки красно було, таки величаво, Капе Матіфу — почав Поент Пескаде славословити свого товариша на всю губу.

— Ви Французи? — спитав чужинець.

— Ще більше як Французи, бо ми Французи з полудневої Франції.

Чужинцеви, коли споглянув на них, очевидно жаль їх зробило ся. Їх нужда за надто пробивала ся їм з лиця; то було зараз по них пізнати. Перед ним стояли очевидно два бідні артисти, з котрих один лише що зробив йому прислугу з нараженем власного житя, бо коли-б трабокольо був вдарив в яхт, то певно не було-би обійшло ся без великого нещастя.

— Зайдїть до мене на корабель! — сказав він до них.

— А коли би, мій князю? — спитав Поент Пескаде і поклонив ся, як лиш умів найкрасше.

— Завтра в полудне, о першій годині.

— Отже о першій годині — відповів Поент Пескаде, а Кап Матіфу кивнув на то лиш головою, ніби на знак, що годить ся на то.

Підчас сеї розмови товпа людий не відступала героя сеї події. Була би його таки на руках занесла, скоро-б лиш його великий тягар не був відстрашив найсміливійших і найдущих. Поент Пескаде, що не пропускав ніколи ніякої нагоди, задумав скористати з сего прихильного настрою публики. Коли чужинець, давши ще дружний знак рукою, пішов, по гребли, відозвав ся він своїм пискливим голосом:

— Мої панство! Боротьба Капа Матіфу з Поентом Пескаде! Просимо лиш близше, мої панове, просимо близше. Платить ся зараз по скінченю представленя... а хто хоче, то може й наперед заплатити.

Сим разом послухала його запросин значна часть публики, таке множество, якого вони ще доси не дожили. Місця доокола арени було за мало! Многі гості мусіли відходити! Многим треба було гроші назад вертати!

По кількох кроках в сторону, як на греблю, стрітив ся чужинець з молодою дівчи-

ною і її батьком, котрі виділи все то, що стало ся.

Молодий мущина, що пустив ся був за ними, держав ся трохи віддалік; старий панок відклонив ся був йому дуже з горда, а чужинець добре то добачив. Побачивши того панка, він аж задрожав, як би ним щось кинуло, а очи його засвітились, як іскри.

Тимчасом батько молодої дівчини приступив до него і промовив:

— Чи то ви, пане, завдяки відвазї того акробата уйшли великого нещастя?

— Я, мій пане — відповів чужинець, котрого голос, чи случайно, чи ні, дрожав від якогось непоборимого зворушеня.

Звернувшись відтак до того, що його питав, спитав ся і собі:

— Позвольте, мій пане, спитати, з ким маю хвилево честь говорити?

— Сіляс Торонталь, з Дубровника — відповів колишний банкир з Триєсту. А чи вільно менї спитати, хто є властителем того яхту прогулькового?

— Доктор Антекірт — відповів чужинець.

Опісля розійшли ся оба ті панове, попращавшись звичайно, підчас коли з арени чути було, як там публика плеще в долонї і кличе „Славно!" французьким акробатам.

Сего вечера їв вже Кап Матіфу не за себе, а за чотирох, та й ще лишило ся для о-

дного, а його малий товариш, Поент Пескаде, був тим дуже вдоволений.

Доктор Антекірт.

Є люди, котрих слава розходить ся дуже скоро на всї сторони світа, як та чутка, що її передають собі люди.

До таких людий належав і доктор Антекірт, що як-раз прибув до порту в Груджу. Підчас його приїзду стала ся пригода, що була би звернула увагу і на найзвичайнїйшого подорожного. А він зовсїм не належав до звичайних подорожних.

Від кількох вже літ оповідали собі люди в благодатних краях Сходу про доктора Антекірта аж до суеського каналу, в Африцї від Суеса аж по границї Тунїсу, над Червоним морем, та в арабських сторонах згадувано заєдно його імя яко того чоловіка, що знає ся дуже в науках природничих, казали, що він ґностик[1]), що талеб[2]), що чує як трава росте. В біблійних часах були би назвали його Епіфаном[3]). В краях над Евфратом були би сказали, що він потомок старих маґів[4]).

---

[1]) Чоловік, що має таку силу, що все знає, все може розуміти. В другім столїтю по Христї називали себе ґностиками александрійські фільозофи.

[2]) Учений.

[3]) Зявище, дух, що появляє ся в видї живого чоловіка.

[4]) Маґами звали ся у стародавних Медів і Персів їх

А що було правдою в його славі, а що ні? Лиш то було неправдою, що йому приписувано якусь надприродну силу, що з него роблено, як із тих стародавних маґів, якогось чарівника. Доктор Антекірт був собі чоловіком, як і кождий инший; правда, що дуже образованим, що чоловіком праведного і чистого духа, чоловіком, котрий мислив дуже точно, видавав певно свій осуд і був якийсь аж дивно бистроумний; всім тим його прикметам приходили якимсь дивним способом завсігди в поміч ще й користні обставини. Так одного разу виратував він був людність одної провінції в глубині Малої Азії від пошести, котру доси всі уважали за заразливу, ліком, який сам придумав. Розуміє ся, що його слава стала вже певною, коли йому удало ся лічене тим ліком.

Але що найбільше ширило його славу, то була тайна, яка окружала його особу. Звідки він взяв ся? Ніхто того не знав Яка була його минувшість? І того так само ніхто не знав. Ніхто не міг сказати, де і серед яких обставин він жив. Всі лиш то знали, що люди в Малій Азії та у східній Африці убожали сего доктора Антекірта, що там уважали його за дуже здібного лікаря, що слава його чудесного лічення дійшла аж до найзнаменит-

---

священослужителї, що приносили божкам жертви та ворожили із звізд, але й були під той час найбільше ученими людьми. Біблія називае їх волхвами.

ших кругів наукових в Европі, та що він так само старанно доглядав найбіднійших людий як і богачів та пашів сих провінцій. За то в західних краях ніхто не видів його, від кількох літ, навіть ніхто не знав, де він проживає.

Але хоч доктор Антекірт сам ще доси не випробував був своєї штуки лікарської в більших містах Европи, то все-ж таки слава о ній понеслась була і туди. Хоч він приїхав був до Дубровника як простий собі подорожний — як богатий турист, що для власної розривки обізджає всілякі сторони Середземного моря — то всеж таки всї лиш о нїм говорили. Всї дивили ся на його корабель, сподїваючись, що й його самого побачать. Пригода, підчас котрої Кап Матіфу не допустив своєю відвагою до нещастя, причинила ся також немало до загального зацікавленя.

Таким яхтом міг би був повеличати ся неодин джентельмен та любитель водної розривки в Америцї, в Анґлії і Франциї. Два його прості як свічки, машти, уставлені майже по серединї корабля, — через що можна було значно розвісити велике вітрило — довгота передного машту з двома передними вітрилами, остро загнений, сам передний кінчик судна і взагалї цїле його ладжене, мусїло надавати йому великої скорости, чи то в погоду, чи в непогоду. Яхт сей міг двигати на собі тристапятьдесять тон, мав широкі

поперечки та ішов досить глубоко, так, що не було обави, щоби він перехилив ся на бік; можна ним було легко кермувати і він ставив досить значний опір вітрам. При сильнім вітрі міг він легко робити на годину тринайцять і пів морської милї.

А так красно, так чистенько було в нім з верха і в середині, що навіть і найвибагливійший мореплавець не міг би був собі щось лїпшого бажати. Палуба, зроблена з канадійського сандалового дерева[1]), була така біла, що аж світила ся, не було на ній навіть і найменшого сучка; стіни з середини були гладенько вигибльовані, капоти[2]) та глипки[3]) були зроблені з теакового дерева[4]), а мідяна окова світила ся на них, як золото. Словом, все на нім було як найкрасше, а цїлий корабель був зверха помальований на чорно; лиш по середині був золотий пас, що ішов від заду корабля до переду в округ него.

А то треба конче знати, як виглядає той

---

[1]) Сандалове дерево є дуже дороге; його біляк (дерево з верхної части пня) є біле, а твердяк або ядрівка (дерево із середини) є рожеве і дуже пахуче; Хінцї роблять длятого з него своїх божків та рожанцї і кадять ним в своїх святинях.

[2]) Вистаючі над глипками круглі ослони.

[3]) Малі круглі віконця.

[4]) Дерево теак або індійський дуб дає дуже добрий матеріял; кораблї з того дерева держать три рази довше як з котрого будь иншого.

яхт зверха і в середині; бо то була плаваюча домівка того загадочного чоловіка, що має бути героєм сеї історії. Того яхту не вільно було нікому оглядати, але оповідач, звісно, має той дар, що видить все другими очима, і може навіть то описувати, чого живими очима не видів.

В кораблп було все уладжене з як найбільшими вигодами. Сальон і кабіни та комната столова були украшені всілякими малюнками і дорогими прикрасами. Тапети, коври і все, що належало до обстави на кораблп, відповідало як найліпше всім вимогам прогулькового яхту. А треба ще й то знати, що не лиш в комнатах капітана і старших офіцирів, але й всюди було все так уладжене, що було і приятне і приносило якийсь пожиток; навіть в тій кабіні, де містили ся всілякі річи, потрібні до домашного обходу на кораблп, було так все устроєно, щоби срібна та порцелянова посудина не псувала ся та не била ся від хитаня ся корабля; так само було також в кухни, де панувала голяндська чистота і в челядни, де висіли сітки, на котрих спала служба корабельна, коли на то прийшов час. Служба та складала ся з двайцяти душ; всї були гарно поубирані на лад мальтанських мореплавців, мали короткі штани, чоботи від води, сорочки в пасочки, брунатні пояси, червоні феси та моряцькі кітлї, на котрих білими буквами бу-

ло вишите імя корабля і його властителя.

Але до котрого порту властиво належав сей яхт? Де він був записаний в книгу корабельну? В котрім краю над Середземним морем перебував він через зиму? Ніхто не знав на то так само нічого сказати, як і о особі доктора. На вершку машту повівала зелена хоругов з червоним хрестом; такої фляґи не було нігде на цілім світі.

Всеж-таки папери корабельні, котрі доктор Антекірт передав властям портовим, заким ще вийшов на беріг, мусіли бути в порядку, бо коли ще опісля власти санітарні зревідували корабель, полишили його залозі зовсім повну свободу.

Імя корабля було виписане малими золотими буквами на самій його середині, але не було сказано, котрий його рідний порт. Корабель називав ся „Саварена."

Оттаке було то судно прогулькове, котре в сій порі стало ся предметом загального подиву в ґружівськім порті. Поент Пескаде і Кап Матіфу, котрих на другий день дожидав вже на кораблі доктор Антекірт, споглядали на него також з великою цікавостію, лиш були ще трохи більше зворушені як мореплавці в порті. Вони оба, що були родом з побережа Провансії, особливо же Поент Пескаде, знали ся добре на тій чудовій будові судна. Ще того самого вечера не мали що ліпшого робити і приглядали ся кораблеви.

— Ах! — відзивав ся Кап Матіфу.

— Ох! казав Поент Пескаде.

— Ну, що, Поенте Пескаде?

— Та й я то кажу, Капе Матіфу!

Отеї короткі слова оклику значили в устах обох сих бідних акробатів більше, як широка бесіда в устах других.

Робота на „Саварені”, яка розпочала ся була, скоро лиш корабель запустив якор, тепер скінчила ся. Вітрила позвивано і вони спочивали на своїх жердях; линви звисали в порядку, кожда на своїм місти, а полотняний дашок був стягнений. Судно стояло в однім кутику порту, а з того можна було здогадувати ся, що воно постоїть тут певно довший час.

Доктор Антекірт не займав ся сего вечера нічим, лиш ходив собі коло Гружа і розглядав ся по його околици. Підчас коли Сіляс Тороnталь з донькою сіли до повоза, що ждав на них на греблі, та поїхали до Дубровника, підчас коли знакомий вже нам молодий мущина, не чекаючи кінця ярмарку, вернув пішки довгою алеєю, ходив доктор Антекірт понад порт і старав ся втихомирити всобі своє зворушенє.

Гружівський порт є один із найбільших вздовж цілого побережа і можна в нім побачити множество суден всіляких народностий. Доктор, вийшовши з міста, пустив ся берегом понад затоку Омбра Фіюме, що тягне ся двайцять миль далеко аж до устя малої ріки Омбри, котрої русло є досить глубоке,

щоби по ній навіть судна, що ідуть глубоко у воді, могли допливати майже під гори, звані Властиця. Около девятої години вернув він знову на греблю і чув при тім, як приїхав великий пароплав пакетовий Льойда, що їздив до Індиї: він казав повезти ся на яхт, зайшов до своєї комнати, де світили ся дві лямпи, і перебув там аж до рана.

То був такий його звичай, а капітан „Саваренн" — чоловік за трийцяти літ, іменем Нарзос — мав приказ не перепикаджати докторови ніколи підчас сих годин його самотної праці.

Та й офіцири і вся залога корабля не знали, більше, як другі люди, хто є той доктор. А всеж-таки були вони йому віддані душею і тілом. Доктор Антекірт не стерпів он був хоч би й найменшого розладу на кораблі, але за то був він добрий для всіх, старав ся о всіх, робив дарунки і не жалував гроший. Ледви чи був би знайшов ся який моряк, котрий би був не хотів, щоби його імя було записане в книжці службовій „Саваренн." Ніколи не потреба було давати якоїсь нагани, ніколи визначувати якусь кару або когось відправляти зі служби. Залога сего яхту то була одна велика родина.

Коли доктор вернув на корабель, пороблено всі приготованя на ніч. Позасвічувано ліхтарні на переді і по заду корабля, розставлено варту і все замовкло.

Доктор Антекірт сів собі на софці, що стояла в однім куті комнати. На столї лежало кілька ґазет, котрі купив йому слуга в Ґруджу. Доктор перечитав їх бігцем; поминав великі статї, бо волїв читати новинки, вісти о кораблях та відомости з товариського житя висших кругів. Аж взяла його дрімота. Около одинайцятої години він розібрав ся без помочи слуги і положив ся спати, але якось довго не міг заснути.

Коли-б так хтось міг був вглянути в його душу і знати що він собі думав, то був би може здивував ся, які гадки ходили йому по голові:

— Хто би то міг бути той молодий мущина, що кланяв ся Сілясеви Торонталеви на гребли в Ґруджу?

На другий день рано около осьмої години вийшов доктор Антекірт на палубу. Здавало ся, що день буде красний. Сонце освічало вже вершки гір, що виднїли ся в глубинї заливу. Тїнь в портї почала щезати і нїби десь втїкала по филях. „Саварена" красувала ся тепер в повнім світлї сонця.

Капітан Нарзос приступив до доктора, щоби вислухати його приказів, які він видав йому кількома словами, привитавшись з ним сердечно.

Пізнїйше відплила лодка з чотирома людьми і причалила до берега, щоби забрати звідтам на корабель Поента Пескаде і

Капа Матіфу, котрі після умови мали там прийти під ту пору.

Був то важний, торжественний день в життю сих кочуючих, чесних молодців, котрих судьба кинула так далеко від їх рідного краю від Провансії, за котрою вони тужили.

Оба чекали вже на березі. Скинули з себе свою акробатську ношу а перебрали ся в иншу, що правда, вже переношену, але чистеньку одіж. Не могли так само як і вчера надивувати ся тому яхтови. Кап Матіфу і Поент Пескаде не лиш що повечеряли, вечером, але вже й поснідали нині. Допустили ся страшенної розтрати, котра поясняє ся тим, що вони мали вчера аж сорок і два риньских доходу. Але не важили ся розпустити всїх гроший. Поент Пескаде був розважний і оглядний; мали жи[illegible] бодай десять днів.

— А то все твоя в тім заслуга, Капе Матіфу!

— Бодай так, Пескаде!

— А вже-ж нічия, лиш твоя, бо ти великий чоловік!

— Добре, добре, нехай і так буде! — відповів велит.

Лодка з корабля „Саварені” причалила до берега. Керманич підняв ся, приложив руку до шапки і сказав, що стоїть до розпорядимости „панів”.

— Панів? — відозвав ся Поент Пескаде. — Яких панів?

— Та до вашої розпорядимости. Доктор Антекірт чекає на вас, панове, на корабли.

— Добре. Отже ми тепер вже „панове" — сказав Поент Пескаде.

Кап Матіфу витріщив ще більше очи і заклопотаний крутив капелюхом в руці.

— Будьте-ж ласкаві, панове, сідайте до лодки! — сказав керманич.

— Ідемо вже, ідемо! — відповів Поент Пескаде, махнувши рукою, як справдішний вже пан.

За хвильку сиділи вже оба на чорній дерзі з червоними берегами, котру розстелено на лавочці, а керманич сів собі позаду ними.

Під вагою велита пішла була лодка глибоко у воду, так, що виставала може лиш на чотири або пять цалів понад воду; треба було задоймити й кінці дерги, щоби не замочили ся. Керманич дав свиставкою знак до відїзду, а чотири весла стали рівночасно гребти воду. Лодка стрілою посунулась до „Саварени".

Обом бідакам зробило ся якось маркотно, аж ніби чогось стало їм лячно. Двом акробатам віддають таку честь! Кап Матіфу навіть не важив ся рушитись. Поент Пескаде мимо того, що аж не знав, що з ним діє ся, не міг таки здержатись від сміху, котрий проявив ся був на його інтелїґентнім лици. Лодка обїхала корабель з заду і причалила до

него з боку, з почетної сторони. Оба приятелї вилїзли відтак на корабель по драбині із шнурів, котрої щеблї аж угинали ся під Капом Матіфу. Їх завели зараз перед доктора Антекірта, що сидів на позадній палубі.

По дружнім привитаню і по деяких церемоніях посідали собі наконець Кап Матіфу і Поент Пескаде на стільці. Доктор споглядав на них через хвилю мовчки. Його холодний погляд і красне лице зробило на них вражіне. А хоч на його лици не видко було усміху, то річ певна, що він в души усміхав ся.

— Мої приятелї, — відозвав ся він по довшій хвили — ви вибавили мене і цїлу мою залогу вчера від великого нещастя. Я хотів вам за то нинї ще раз зложити подяку і длятого запросив вас до себе.

— Пане доктор, — відповів Поент Пескаде, що став вже був знову трохи сміливійший, — ви дуже ласкаві. Нема за що дякувати. Мій товариш зробив лиш то, що на його місци зробив би кождий инший, коби лиш мав таку силу, як він. Або що, може не правда, Капе Матіфу?

Велит кивнув на то головою, нїби на знак, що він такої самої думки.

— Може бути сказав на то доктор — але не у кождого така сила, як у него: ваш товариш міг був наложити своєм житєм і длятого я винен йому подяку.

— Та бо, пане доктор, ви засоромляєте мого товариша — відповів Поент Пескаде — він вже аж почервонів ся; у него богато крови, а то для него небезпечно, коли йому кров вдарить до голови...

— Ну, добре, мої приятелї. я вже виджу, що ви не любите комплїментів, отже й не буду їх вам говорити. Але що кожда прислуга...

— Пане доктор, вибачте, що вам перебиваю, але я тої гадки, що кожде добре дїло має вже само в собі заплату; так бодай стоїть втих книжках, що то пишуть про моральність. Ми вже маємо достаточну заплату.

— Вже маєте? А яку? — спитав доктор, побоюючись, чи може вже хтось його часом не випередив.

— А вже-ж, що маємо. По вчерашнїй надзвичайнїй пробі сили нашого Геркулеса, хотїла публика видїти ще й другі його артистичні здібности. До нашої буди зійшло ся множество людий. Кап Матіфу кинув кількох дужих гірняків та найсильнїйших двигарів з Гружа в пісок і ми мали тому величезний заробок.

— Аж величезний?

— А так... В цїлій нашій обїзції акробатичній ми ще такого величезного зарібку нэ мали.

— Ну, прецї, кількож було того величезного зарібку?

— Сорок і два ринських!

— Не може бути!... Я того не знав — відповів доктор Антекірт, посміхуючись не в злім наміреню. Коби я був сподївав, що ви дасьте представлене, то я був би дуже радо також пішов подивити ся. А всеж-таки позволите, що я вам заплачу за своє місце.

— Нинї вечером, пане доктор, нинї вечером, коли схочете зробити нам честь і подивити ся на наші штуки.

Кап Матіфу склонив ся чемно і лиш рушав плечима, котрі — як казав Поент Пескаде, розповідаючи, що то було можна вечером у них побачити — ще нїколи не доторкнули ся землї.

Доктор Антекірт зміркував, що годї буде наклонити акробатів, щоби вони приняли від него яку заплату грішми. Постановив отже поступати инакше. Але вже й уложив собі був плян ще таки вчерашного дня. Ще того самого вечера розпитував ся він про акробатів і довідав ся, що то люди чеснї, на котрих можна спустити ся.

— Як ви називаєте ся? — спитав він.

— Я лиш знаю, що мене звуть Поентом Пескаде. — пане доктор.

— А вам як на імя?

— Матіфу.

— Кап Матіфу — додав Поент Пескаде, він вимовив з неаби якою гордостию повне імя, що на всїх аренах полудневої Франції мало добру славу.

— Преці то лиш прибрані імена! — запримітив доктор Антекірт.

— Не маємо инших — відповів Поент Пескаде, а коли може й були якісь инші, то вони нам десь погубили ся по дорозї з подертих кишень.

— А... ваші родичі?

— Родичі, пане доктор? Ми такого достатку собі не позволяємо. Колись, коли розбогатїємо, то може і знайдуть ся які, що схотять взяти по нас спадщину.

— Але ви Французи? З котрих сторін?

— З Провансії — відповів Поент Пескаде гордо — отже ми подвійні Французи.

— Ви, Поенте Пескаде, як видко завсїгди веселі!

— Моє зване того вимагає. Погадайте собі, пане доктор, такого весельчака, що стояв би на сценї та пустив уха по собі. За одну годину посипалось би йому більше яблок в голову, як би він міг через цїле своє житє зїсти. Я завсїгди веселий, бо так мусить бути.

— А Кап Матіфу?

— О, Кап Матіфу поважний, статочний, більше сам в собі — сказав Поент Пескаде — і став приплескувати свого товариша, як того коня, котрого хотїв би попестити. Він при своїй роботї мусить бути поважний. Коли хтось підкидує пятьдесяти фунтами, як пилкою, то мусить бути дуже поважний. Коли хто боре ся, то боре ся завсїгди... навіть

з нуждою. А вона таки не кинула ще ним до землї.

Доктор Антекірт слухав з цікавостию бесїди сего лепського чоловіка, що гірко бідував на світї, але мимо того не нарікав на свою долю. Він виміркував по нїм, що хоч в нїм і чесна та щира душа, але й не мало в нїм хитрости, та подумав собі, щоби то могло було бути з такого чоловіка, коли-б судьба не була поскупила йому средств від самого початку житя.

А куди-ж підете звідси? — спитав він дальше.

— Куди нас очи поведуть. Очи то ще таки часами найлїпшим проводирем, і взагалї знають добре дорогу. Лиш в отсїм мабуть біда, що вони нас сим разом за далеко завели від нашої вітчини. Ми повинні були насамперед їх спитати, куди вони нас несуть.

Доктор Антекірт дивив ся через хвильку на них обох а відтак відозвав ся знову:

— Ну, що-ж би для вас зробити?

— Нїчого, пане доктор — відповів Поент Пескаде, — зовсїм нїчого!

— Може маєте охоту вертати назад в рідні сторони до Провансії?

Акробатам аж очи засвітили ся.

— Я би вас аж туди завіз.

— То було би знаменито! — сказав Поент Пескаде, а відтак обернув ся до свого товариша і спитав його:

— А ти що на то, Капе Матіфу, чи ти би хотів вернути?

— Чому би ні... коли-б і ти вертав зі мною.

— Але що ми там будемо робити? З чого будемо там жити?

Кап Матіфу потер ся рукою по чолї, як звичайно, коли настали якісь труднї хвилї в його житю.

— Будемо... будемо... муркотів він щось.

— І ти не знаєш... і я так само не знаю... Але нічого не вадить. Будемо вріднім краю. Чи то буває де таке на світї, пане доктор, щоби такі два бідаки, як ми, мали одну вітчину, щоби такі два пройдисвіти, що не мають навіть родичів, десь породили ся? Я то вже від давна над тим думаю і не можу того ніяк збагнути.

— А може схочете стати у мене на службу? — спитав доктор Антекірт.

На таке несподіване предложенє Поент Пескаде аж схопив ся, а Кап Матіфу лиш видивив ся на него і не знав, чи й собі встати чи нї.

— У вас на службу стати, пане доктор? — промовив наконець Поент Пескаде. Та що вам з нас прийде? Ми нічого більше не знаємо, лиш їздити та показувати свою силу і зручність. Коли вас то може забавляти підчас вашої подорожи, або може у вашім краю то...

— Послухайте, що вам скажу — перебив йому доктор Антекірт; — мені треба відважних, щирих і зручних людий, що помогли би мені перевести мої пляни. Вас нічо не вяже, не тягне до вітчини. Скажіть, пристанете до мене?

— Але коли ви переведете свої пляни... — сказав на то Поент Пескаде.

— То й тогди не потребуете мене покидати, коли вам буде у мене добре — відповів доктор. — Зістанете у мене на корабли. Або от що! Будете учити мою залогу, як робити переверти у воздусі. Коли-ж захочете вернути до своеї вітчини, то й то буде вам вільно, а й тогди будете мати достаточне забезпечене на будучність.

— Пане доктор! — сказав на то Поент Пескаде — ваше предложенє чей не виходить на то, щоби ми у вас дармували? Ми би на то не пристали, щоби вам не здали ся до ніякої роботи!

— Будете мати таку роботу, що будете вдоволені з неї.

— То вже добре знати, пане доктор!

— Що-ж на то скажете?

— Може одно. Нас тут двох перед вами. Кап Матіфу і я. Ми оба з одного краю і були би певно також з одної родини, коли-б ми яку мали. Ми як два рідні брати. Кап Матіфу не міг би жити без Поента Пескаде, а Поент Пескаде без Капа Матіфу. Погадайте собі лиш тих сіамських близнюків; не можна їх

було розділити, бо один без другого був би загинув. Коротко сказавши, ми також Сіямці. Ми дуже любимо ся, пане доктор!

І Поент Пескаде витягнув руку до Капа Матіфу, а той приложив собі її до грудий і пестив ся з нею, як мала дитина.

— О тім нема й бесіди, щоби вас розлучати, мої приятелї; я вже то добре виджу, що ви би ніяк не розлучили ся.

— Коли так. то діло було би вже покінчене, коли-б. .

— Коли-б що?

— Коли-б Кап Матіфу на то пристав.

— Кажи, що пристаєш, Поенте Пескаде, то скажеш вже й за мене.

— Отже добре, то діло вже полагоджене — відповів доктор — а певно не пожалуєте того. Від нинї вже не будете працювати.

— Ого! пане доктор! майте ся на бачности! — відозвав ся Поент Пескаде. — Берете більший тягар на себе, як вам то навіть може здає ся.

— А то чому?

— Бо то вас буде дорого коштувати, особливо той Кап Матіфу. Мій Кап Матіфу їсть споро, а ви чей не схочете, щоби йому у вашій службі сил прибувало.

— Нехай йому про мене і вдвоє прибуде.

— То він вас тогди цїлком зруйнує, пане доктор!

— Мене ніхто в світі не зруйнує, Поенте Пескаде.

— Але бо їсть два, а може й три рази на день...

— А хоч би й пять, шість і сім разів, скоро лиш йому захоче ся — відповів доктор Антекірт сміючись. У мене для кождого стіл накритий.

— Чуєш, Капе? — відозвав ся Поент Пескаде урадований. — Будеш їсти, кілько тобі захоче ся.

— Та й ви також, Поенте Пескаде.

— О, я то лиш як за того воробця. Але чи ми часто, пане доктор, будемо пускати ся на море, коли вільно вас спитати?

— Дуже часто. У мене тепер на всіх кінцях Середземного моря повно роботи. Недужі, котрих я лічу, то майже на всіх побережах. Я виконую практику лікарську на спосіб межинародний. Коли якийсь недужий, що в Танґері[1]) або на Балеарах[2]), зве мене, підчас коли я в Суесі, хиба-ж мені не їхати до него? Як лікар у великім місті бігає з одного передмістя на друге, так їду я з Ґібральтару на грецькі острови, з Адрії до заливу Ліонського, а з Йонського моря[3]) до

[1]) Місто в північній Африці над проливом ґібральтарським, напротив Іспанії.

[2]) Балеарами називають ся три острови в Середземнім мори, належачі до Іспанії і недалеко на сході від неї; найбільший з тих островів Мальорка (столиця: місто Пальма), відтак Менорка і Кабрера (незамешкала,

заливу Габес[4]). У мене є ще й нині, десять разів скорійші судна, як отсей яхт, а ви будете зі мною найчастійше їздити.

— То дуже добре, пане доктор — сказав на то Поент Пескаде затираючи собі руки.

— Але чи ви не боїте ся іти на море? — спитав доктор.

— Ми би бояли ся іти на море? Ми діти Прованції! Ще хлопцями, бувало, пускали ся ми човном по ріці. Де-ж там! Ми не боїмо ся моря, ані морської хороби, бо ми увикли ходити головою в долину а до гори ногами. Коли-б панове і пані, що мають пускати ся на море, лиш два місяці так собі походили, як ми, то не потребували би підчас їзди кораблем так йойкати та стогнати. Просимо панове і пані! Лиш спробуйте і вступіть до нашого товариства!

І Пескаде став так весело викрикувати

повна кіз і кріликів). Недалеко від Балеарів острови Пітиузи (соснові острови): Ібіца і Форментера (пшеничний остров).

[3]) Море Йонське, часть моря Середземного, на захід від грецького побережа, сполучає ся з Адрійським морем проливом отрантським; тут острови звані йонськими: Корфу, Леквас (або Санта Мавра), Ітака, Кефальонія і Занте.

[4]) Габес, місто на східнім побережу Тунісу в Африці, а від него і назва заливу. Одного часу був плян перекопати звідси канал від моря через озера (по арабськи „шот") Джерід, Рарса і Мельрір аж в глубину пустині Сагари і залити ту пустиню водою.

на давний лад, як коли-б то він все ще стояв на підвисшеню перед своєю будою.

— Славно, Поенте Пескаде! — сказав доктор. — Я вже виджу, що ми дуже добре погодимо ся з собою, лиш дивіть ся, щоби ви не стратили своєї веселости. Смійте ся і веселіть ся та співайте, кілько хочете. Будучність може бути так сумна, що ваша веселість тогди придасть ся.

Сказавши то, доктор Антекірт став якось дуже поважним. Пескаде, що добре дивив ся на него, зміркував, що сей чоловік мусів колись в своїм житю зазнати великого горя, а може бути, що й він колись такого горя зазнає. Він відозвав ся для того чим скорше:

— Пане доктор, ми тепер віддаємо ся вам душею і тілом.

— А від нині можете вже розгосподаровати ся в своїх кабінах. Я мабуть лишу ся ще на кілька днів в Груджу і Дубровнику; але то буде добре, коли ви вже тепер привикнете жити на „Саварені”.

— Будемо жити на ній аж до тої хвилї, доки не заведете нас до свого краю — додав Поент Пескаде.

— Я не маю вітчини, а радше сказавши маю лиш таку, яку сам собі сотворив, маю край, що є моїм, а коли схочете, то він буде і ваш.

— Ходім же, Кап Матіфу! — відозвав ся Поент Пескаде — будемо продавати наші

мастки. Лиш не бій ся; ми нікому нічого не винні, то й не замкнуть нас до Іванової хати.

Оба приятелї розпращали ся з доктором Антекіртом та сїли на лодку, котра вже на них чекала, і поплили від греблї під Гружем.

До двох годин списали вже всї свої участки і відпродали одному товаришеви всї дручки, на котрих розпинало ся полотно, коли треба було ставити буду, помальоване полотно та великий і малий бубен — от і цїле їх майно. На то не треба було богато часу, не треба було великого труду, але також і не угинали ся під тягаром тих кілька ринських, якими обібрали ся із тої продажи.

Але Поент Пескаде упер ся був на то, щоби він взяв собі на памятку із свого житя акробатського свій одяг, в якім перебирав ся за весельчака і свою сопілку, а Кап Матїфу, щоби взяв собі свою буду і також одяг сплача. Їм було би жаль розстати ся з тими інструментами та з тими світячими лахами, в котрих нажили собі тілько слави. Сї річи зложили вони на самім сподї одної однїсенької скринки, що скривала всї їх дорогоцїнности, всю одїж, все добро і всї мастки.

Під вечер вернули Поент Пескаде і Кап Матїфу знову на „Саварену.” Велика кабіна в переднїй части корабля вже була для них приготовлена і вигідно уладжена; було в нїй все, „чого треба до писаня” — як сказав веселий Пескаде.

Залога, котру вони випратували від стра-

иншого нещасгя, повитала нових товаришів дуже сердечно. Поеит Пескаде і Кап Матіфу переконали ся зараз, що в виду корабельної кухиї нема чого жалувати за пропавшими кухнями провансальських арен.

— А видиш, Кане Матіфу — казав Поент Пескаде допиваючи чарку вина з Асті[1]) таки чоловік дійде до чогось, коли жис чесно. Треба чесно жити!

Кап Матіфу лиш кивнув на то головою, бо не міг промовити, позаяк заткав був собі рот спорим кусием печеної шинки, що зараз разом з двома вареними яйцями щезла в його горлї.

— Слухай, Капе, який би то мусїв бути наш заробок, коли ти так заїдаєш? — спитав Поент Пескаде.

Вдовиця Стефана Баторого.

Не лиш по Дубровнику, але й по цїлій Дальматії пішла чутка про приїзд доктора Антекірта. Ґазети, скоро лиш подали першу звістку про приїзд яхту до Ґружа, кинулись зараз з цїлою захланностию на сю добичу, котра обіцювала подати їм богато цікавих новинок. Властитель „Саварени" не міг отже уйти тої почести, але й тої недогідности, яку приносить з собою слава. Нїхто о нїкім не говорив, лиш о нїм; ба, стали собі розпові-

---

[1]) Місто в північній Італїї, в провінції Алессандрія.

дати про него навіть справдішні байки. Ніхто не знав, хто він, звідки він приїхав і куди їде, а то ще більше викликувало в людях цікавість. Але коли люди не знають нічого, то можуть тогди Бог знає чого здогадувати ся, а з того має хосен той, хто найбільше видумує і нїби то все найлїпше знає.

Новинкарі ґазетярські хотячи вдоволити бажаню своїх читачів, шігнали ся чим скорше до Ґружа, а декотрі з них явили ся навіть і на яхтї, але не побачили того чоловіка, о котрім безустанно всї говорили. Залога дістала зовсїм простий приказ казати, що доктор не приймає нікого у себе. Та й відповіди капітана Нарзоса на всї питаня навідуючих ся були завсїгди однї і тї самі:

— Звідки приїхав пан доктор?

— Звідки йому сподобало ся?

— А куди поїде?

— Куди йому сподобає ся.

— А хто-ж він?

— Нїхто не знає, може й він сам не знає більше, як тї, що довідують ся про него.

Ото був би добрий спосіб заспокоїти цікавість читачів, подаючи лиш отсї короткі відповіди! Та годї було так зробити, а з того вийшло, що настали всїлякі видумки. Доктор Антекірт знав вже наперед, чого від него хотїли. Йому було все одно що про него будуть писати тоті довгоязикі. Однї казали, що він ватажко морських розбишаків; другі здогадували ся, що він король якоїсь великої а-

фриканської держави, котрий їздить потайком, щоби пізнати світ і людий. Ще инші говорили, що він прогнаний політик або ворохобник, що мусів втікати із свою краю, а тепер їздить по світі, як фільозоф і учений. Ті знов, що признавали йому титул доктора, також всіляко говорили: одні казали, що він знаменитий лікар, котрий може ще тогди виратувати якогось недужого, коли вже йому нічо не помагає, другі знов доказували, що він простий шарлятан[1]), котрий, коли-б його добре приперти, не виказав би ся навіть патентом на лікаря.

Доктори медицини в Дубровнику та Ґружу ледви чи могли би були запізвати доктора Антекірта за то, що він неправно виконує практику лікарську, бо він дуже осторожний, а хоч хтось і просив його о якусь пораду, то він виходив звичайно потайком.

Властитель „Саварени” навіть не наймив був собі якогось помешканя на час свого тут перебуваня; навіть не заїхав до якогось готелю. В перших двох днях свого побуту в Ґружу не пускав ся дальше, як лиш під Дубровник. Ходив лиш на дальші проходи в околици, а раз чи два рази ходив з ним також Поент Пескаде, котрого природна інтеліґенція була докторови сподобала ся.

---

[1]) Шарлятан (слово французьке) означає чоловіка, що богато говорить, удає ученого, лікаря, або якогось знатока та дурить людий непридатними до нічого ліками або радами; шарлятан по нашому — дурисвіт.

Підчас коли він сам і не показував ся до Дубровника, то за то пішов туди одного дня Поент Поскаде. Молодий проворний мущина, діставши довірочне припорученє розвідати дещо в місті, коли вернув назад, то відповідав на питаня доктора:

— Отже він мешкає на Страдоне.

— Так є, пане доктор, при найкрасшій вулици в місті. Він мешкає в дворі недалеко площі, де стоїть стара палата дожів[1]), що то її показують чужинцям, в пишнім дворі, зі службою і повозами. Жиє собі як справдішний міліоновий пан.

— А тамтой другий?

— Тамтой другий, чи радше тамті другі? — відповів Поент Пескаде. Вони мешкають також втій части міста, але в хаті, що стоїть собі, як би на самоті, на горбі, в крутій та вузонькій вуличці — треба іти по ній таки на правду, як по сходах — з тої вулички заходить ся до їх хати.

— А хата яка?

— Мала і низька, виглядає зверха і в середині бідненько, але мені видить ся, що там дуже чисто. Зараз пізнати, що там живуть бідні, але якісь горді люди.

— А пані?

— Я її не видів, але кажуть, що її май-

---

[1]) Дожа (слова італійське — значить князь) називав ся у Венеції, Ґенові і Дубровнику вибираний президент републики, маючий майже монархічну власть.

же ніколи не видко на Марінели—а Марінеля, то бачите, так називає ся тота вулиця.

— А її син?

— Я його видів, пане доктор, як-раз коли вертав до своєї матери.

— А яке-ж враженє зробив він на тебе?

— Мені здавало ся, що він ніби чогось зажурений, майже як би чогось неспокійний. Можна би сказати, що той молодець вже богато натерпів ся. Можна то зараз по нім пізнати.

— А ти, Поенте Праскаде, також немало натерпів ся, а преці по тобі не можна того пізнати.

— Терпіти на души а на тілї, то не все одно, пане доктор. Тому то я й умів укрити то, що мене боліло, та ще й притім сміяв ся до того.

Доктор говорив же Поентови Пескаде таки просто „ти", бо Пескаде уважав то собі за ласку, та й Кап Матіфу мав незадовго доступити тої ласки, але він занадто при своїй величині виглядав поважно, як би йому так скоро можна тикати.

Вислухавши такого справозданя Поента Пескаде, перестав вже був доктор Антекірт ходити на проходи під Ґруж. Здавало ся, як коли-б вижидав якоїсь події, котрої не хотів прискорити своєм появленєм ся з Дубровнику, де і без того вже знали, що він приїхав на „Саварені". Сидів отже на корабли, аж стала ся та подія, котрої він вижидав.

Дня 29 мая, о одинайцятій годині, приказав доктор спустити свою лодку на воду, оглянувши перед тим дальновидом добре всї береги порту; сїв на лодку і казав підвезти себе до греблї, де, видко, чекав на него якийсь чоловік.

—- То він, таки то він сам — подумав собі доктор. —- Пізнаю його, хоч і як дуже він змінив ся.

Той чоловік, то був старенький, згорблений дїдусь, хоч йому було лише сїмдесять лїт. Біле, як молоко волосє покривало його подавшу ся трохи наперед голову. На його лици видко було якийсь поважний смуток, а потахлї очи ледви ще додавали йому якогось житя; видко було по них, що нераз мусїли плакати. Стояв на березї і не рушав ся, а заєдно лиш споглядав на лодку, відколи вона відчалила була від яхту.

Доктор удав умисне, що не видить і не пізнає дїдуся. Навіть нїби й не звертав на то уваги, що він там стоїть. Але ледви поступив ся кілька кроків, як вже приступив до него старий дїдусь та здоймивши шапку з голови, спитав:

— Чи то ви, панонько, той доктор Антекірт?

— Так називаю ся — відповів доктор і дивив ся на бідного чоловіка, котрий навіть і не рушив повіками, коли він на него видивив ся. А відтак спитав:

— А хто-ж ви, мій друже, та чого вам до мене?

— Мені на імя Борик — відповів дідусь — а я служу у пані Баторової. Моя пані хотіла би з вами поговорити та просить, щоби ви назначили пору...

— Пані Баторова? — повторив доктор. — Чи то не вдовиця по тім Мадярі, що то пожив смерти за свій патріотизм?

— Тота сама. Хоч ви й не виділи ще ніколи пані Баторової, то ви її мабуть добре будете знати коли ви доктор Антекірт.

Доктор слухав уважно слів старого слуги, що стояв перед ним спустивши очи в долину. Розважав, чи може поза тими словами не криють ся якісь инші гадки. А далі й спитав:

— А чого-ж вашій пани потреба від мене?

— З причини, котрі ви пане доктор мабуть знаете, хотіла би пані поговорити з вами.

— Скажіть, що я зайду до неї.

— Коли вона воліла би зайти до вас на корабель.

— А то длячого?

— Вона хотіла би, щоби її розмова з вами була в тайні.

— В тайні? А то чому?

— Через її сина. Петро не сміє знати, що ви були у пані Баторової.

Та відповідь видала ся докторови якось

дивною; але перед Бориком не дав того пізнати по собі.

— Я волію таки сам зайти до пані Баторової — відповів він в голос. А чи міг би я прийти тогди, коли її сина не буде дома?

— Можете прийти, пане доктор, коли ваша ласка, але не скорше, аж завтра. Петро відїзджає нині вечером до Задару і верне аж за кілька днів.

— А чим же Петро Баторий займає ся?

— Він технїком, але не міг доси знайти собі посади. Оттак бачите! мати і син жили в тяжкій нуждї.

— В тяжкій нуждї! — вирвалось докторови з уст. То панї Баторова не має з нізвідки ніякої помочи?

Він замовк, а дїдусь лиш згорбив ся ще більше і важко зітхнув.

— Не можу вам нїчого більше сказати пане доктор; панї Баторова, коли побачить ся звами певно вам все розповість, що вам потреба знати.

Доктор лиш на силу здержав ся, щоби не дати пізнати по собі свого зворушеня.

— А де-ж мешкає панї Баторова? — спитав він відтак.

— В Дубровнику, в части міста, що зве ся Страдоне, при вул. Марінелля, ч. 17.

— А чи можна буде поговорити з панею Баторовою завтра в полудне межи першою а другою годиною?

— Можна, пане доктор, я сам заведу вас до неї.

— То скажіть же пани Баторовій, що може сподівати ся мене завтра о тім же часі.

— Дякую вам в її імени — відповів дідусь, а по хвили, надумавшись ще чогось додав:

— Можете здогадувати ся, пане доктор, що розходить ся о якусь прислугу для пані Баторової.

— Яка-ж би то була прислуга — спитав доктор живо.

— Не можу сказати — відповів Борик, а відтак поклонив ся і пішов гостинцем, що веде з Гружа до Дубровника.

Послідні слова старого слуги зробили очевидно вражіне на доктора. Він постояв ще на березї і дивив ся за відходячим Бориком. Вернувши на корабель дав він Поентови Пескаде і Капови Матіфу відпустку, а сам замкнув ся в своїй комнаті, бо хотів там пересидіти в спокою прочу часть дня.

Поент Пескаде і Кап Матіфу використали свою відпустку, справдї так, як ті, що вижиють із своїх капітанів. Не могли таки витримати, щоби не зайти хоч до кількох буд на ярмарку. Поент Пескаде мав таки охоту показати якомусь клявнови, що він незручний і не уміє людий забавити. Капа Матіфу аж нальцї свербіли, так би був пішов побороти ся. Але оба ще завчасу пригадали собі, що

вони належать вже до залоги „Саварени" отже лиш дивили ся та й не жалували плескати в долоні, коли їм що сподобалось.

На другий день, як доходила вже як-раз дванайцята година, казав ся доктор повезти на беріг. Відославши назад свою лодку, пустив ся він до Дубровника довгою на два кільометри дорогою, що іде горбом попри сільські хати і обсаджена тінистими деревами.

Алея не була ще в сю пору так ожвилена, як буває звичайно в кілька годин пізнійше, коли то по ній їздять повози, та ходить множество людий або їздить верхом.

Доктор, роздумуючи о маючій наступити незадовго стрічи з панею Баторовою, пустив ся бічною доріжкою і незадовго станув коло Борго-Піле, скалистої стіни, що стоїть поза трома кріпостними валами міста. Брама від випаду стояла отвором, а дорога вела під ті три вали аж до середини міста.

Та Страдоне то дуже красно вибрукована улиця, що тягне ся від Борґо-Піле аж до передмістя Пльоччe, отже через ціле місто. Вона стає ширша при споді одного горба, де півколесом піднимає ся цілий ряд домів. На її кінци є стара палата дожів, красний будинок з пятнайцятого столїтя, з подвірєм в серединї і присїнком на стовпах в стилю ренесансовім та з каблуковими вікнами. Стрункі стовпи пригадують часи, коли процвитала тосканська архітектура.

Доктор не потребував так далеко іти. Улиця Марінеля, про котру Борик день перед тим згадував, іде в половині вулиці Страдоне на ліво. Він ішов поволійше, коли кинув оком по палаті, збудованій з ґраніту, котрої богата фасада і бічні будинки стояли на скіс від него по правім боці. Через отверту браму від подвіря видко було пишну, панську карету, запряжену красними кіньми, а на ній сидів візник і ще другий слуга; карета стояла при вході до палати, заслоненім елеґантною верандою.

Як-раз вийшов з палати якийсь пан, та сів до карети; коні сіпнули і пігнали вулицею, і брама за ними замкнула ся.

Був то той сам пан, що три дни тому назад зачепив був доктора Антекірта на березі в Ґружу, колишний банкир з Триесту, Сіляс Торонталь.

Доктор не хотів з ним стрітити ся і длятого чим скорше уступив ся на бік, але аж тогди пустив ся дальше, коли віз, що котив ся скоро, щез десь на кінци вулиці.

— Отже оба в тім самім місті — сказав він сам до себе; — не моя в тім вина, так, видко, случай вже хотів.

Вулиці, що ведуть від Страдоне на ліво, є вузенькі, заулковаті, і зле брукованi та виглядають бідно. Представте собі велику ріку, до котрої з одного боку вливають ся лиш малі потоки, що в них вода лиш тогди, коли дощ. Доми тут піднимають ся один по-

над другий, як коли-б лїзли в гору, бо їм воздуха не стає; дивлять ся собі око в око, коли можна назвати очима ті вікна, що у них з переду або по на дахах. Так ідуть ті доми аж під гору, де на вершку стоять форти Мінчетто і Сан Льоренцо. Возом годї сюди переїхати. Підчас дощу роблять ся із сих вулиць справдїшні потоки. Але й в иншій порі то з них лиш нїби якісь дебри, в котрих там, де земля нерівна, або нараз стрімко урпває ся, треба було поробити сходи. Зараз на перший погляд видко, яка велика ріжниця межи тими пишними будівлями на Страдоне а сими тут скромними домиками.

Доктор зайшов в улицю Марінелю і пустив ся сходами, котрим як би десь кінця не було. Уйшов більше як шістьдесять ступенів, заким станув перед домом число 17.

Там зараз отворили йому двері. Старий Борик вже чекав на доктора. Він завів його, не відзиваючись анї словом, до бідно прибраної але чистенької комна[redacted].

Доктор сїв собі. Анї трохи не було по нім видко, щоби отся домівка чим небудь хочби дрібку його зворушила, навіть і тогди, коли увійшла панї Баторова і промовила до него:

—Чи пан доктор Антекірт?

— Так є, ласкава панї — відповів він і встав.

— Я не хотїла вас трудити, пане доктор, аж сюди так високо.

— Але я, моя пані, хотів вас відвідати і вірте мені, прошу, що я вам зовсім готов до услуги.

— Я аж вчера довідала ся, що ви приїхали до Гружа і післала зараз Борика, щоби він поспитав ся, чи можу з вами хвильку поговорити.

— А я, як бачите готов послухати, що мені скажете.

— Чи мені вже можна відійти? — спитав Борик.

— Лиши ся тутки — сказала пані Баторова. — Ти одинокий приятель мого дому, то й знаєш, що я маю сказати докторови Антекіртови.

Пані Баторова сіла собі, доктор сів собі також против неї, а дідусь станув собі під вікном.

Вдовиці по професорі Стефані Баторім був тепер шістьдесятий рік. Мимо такої старости, вона все ще держала ся просто, як сьвічка, але її зовсім сиве волосє та дуже поморщене лице показували, що вона мусїла тяжко бороти ся з бідою та нуждою. Але й видко було, що давна сила волї ще й тепер її не покинула. Все це можна було пізнати по ній ту відважну подругу і щиру повірницю її чоловіка, котрий пожертвував своє становище зля того, що уважав своїм обовязком, видко було по ній ту, що спільно з ним взяла вину на себе, коли він разом з Матієм Сандорфом і Володиславом Затма-

ром приступив до заговору.

— Пане доктор, — відозвала ся вона голосом, в котрім надармо силувала ся укрити зворушене — коли ви дійсно доктор Антекірт, то я повинна вам розповісти ті події, які стали ся пятнайцять літ тому назад в Триєсті.

— Я дійсно доктор Антекірт і длятого, моя пані, не нагадуйте тих сумних та гірких подій; я їх знаю, а що я доктор Антекірт, то скажу вам, що й знаю також, як вам сходило житє від того памятного дня 30 червня 1867 року.

— Коли так, то може скажете мені, пане доктор, яка причина в тім, що ви інтересуєтесь моїм житєм?

— Інтересую ся длятого, бо так повинен кождий чоловік, що має серце, інтересувати ся вдовицею Мадяра, котрий готов був пожертвувати своє житє для незавіснмости вітчини.

— То ви знали мого чоловіка, професора Стефана Баторого?

— Я знав його і любив та поважаю всїх тих, що носять його імя.

— Чи ви може з того краю, за котрий він свою кров пролив?

— Я з ніякого краю, моя пані.

— А хто-ж ви?

— Померший, що не знайшов ще досп своєї могили — відповів доктор Антекірт холодно.

Від с... відповіди аж холодом повіял... ...оровій та Борику. А доктор з...

— Але ...осив вас, щоби ви не повтаряли того, ...ло ся, то все-таки мушу й сам до то... вернути, бо хоч і богато річий ви вже знаєте, то однакож є і такі, протрі ви доси не знали, а про котрі годі тепер перед вами замовчати.

— Слухаю вас, пане доктор, лиш оповідайте!

— Пятнайцять літ тому назад — почав доктор Антекірт оповідати — стануло було трох угорських мужів на чолї заговору, котрий мав на цїли завести на ново давну независимість Угорщини. Тї три мужі то були ґраф Матїй Сандорф, професор Стефан Баторий і ґраф Володислав Затмар, три приятелї, що від давна жили тою самою надією, три мужі, у котрих в грудех било однакове серце.

— Дня 8 червня 1867, день перед назначеним речинцем, в котрім мала вибухнути воробня, що мала розширити ся по цїлій Угорщинї і цїлім Семигородї, обступила полїція дім ґрафа Затмара в Триестї, де зійшли ся були проводирі заговору. Ґрафа Сандорфа і його обох приятелїв арештовано, завезено ще тої самої ночи до Пізіно, замкнено їх там в башни, а в кілька недїль опісля засуджено.

— Рівночасно арештовано в згаданім

домі ґрафа Затмара також і молодого помічника торговельного, що звав ся Сарканій. Позаяк підчас розправи показало ся, що він до заговору не належав, то відступлено від обжалованя против него і його увільнено.

— В ночи перед виконанем вироку спробували ті вязні, що були замкнені в одній кели втікати. Граф Сандорф і Стефан Баторий втекли по дротї від громозводу та попадали в плесо Фоібп, а ґрафа Затмара задержали дозорці вязничні і не дали йому втікати.

— А хоч втїкли й мало мали надії, що уйдуть смерти, бо підземна ріка викинула їх в сторонах, котрих вони зовсїм не знали, то все-таки удало ся їм дістати ся на береги каналу Леме, а відтак до міста Ровіня, де сховали ся в хатї рибака Феррата.

— Той рибак [illegible] благородний — хотїв перевезти їх на [illegible] побереже і вже все був приладив до того; але якийсь Іспанець, що називав ся Карпена, вивідав ся, де вони укривають ся і зрадив їх ровінській поліції, бо хотїв пімстити ся на рибаку. Вони взяли ся другий раз втїкати, але Стефан Баторий, зранений дістав ся в руки поліції. Матій Сандорф, що загнав ся аж у море, кинув ся серед граду куль у воду і навіть його тіла не найшли.

— В два дни опісля розстріляли в пізінській кріпости Стефана Баторого і Володислава Затмара. Рибака Феррата засудили

за то, що він укривав в своїй хаті втікачів, на ціле житє до кріміналу і завезли його до Штайна[1]).

Пані Баторова спустила голову в долину і з важким серцем слухала оповіданя доктора, не перебиваючи йому.

— Ви, пані, мабуть знаєте всї ті подрібности? — спитав доктор.

— Знаю, пане, з ґазет, так само, як мабуть і ви.

— Воно то й так, я знаю також і з ґазет — відповів доктор. — але я знаю і то, чого ґазети не могли описати, бо все відбувало ся в як найбільшій тайнї, а знаю звідси, бо менї розповів один дозорець вязничний, а я вам тепер то розповів.

— Говоріть же дальше, пане доктор — просила панї Баторова.

— Графа Матія Сандорфа і Стефана Баторого знайшли отже, як кажу, в хатї рибака Феррата, бо їх зрадив Іспанець Карпеня. В Триєстї знов, три недїлї перед тим, арештовано їх з тої самої причини, бо їх зрадив хтось з австрійської поліції.

— Хтось зрадив? — відозвала ся панї Баторова.

— А так, зрадив, бо при розправі показали ся досить виразно докази зради. Насам перед, видко, що були якісь люди котрі

---

[1]) Місто в долїшній Австрії над Дунаем, куди висилали засуджених на кару тяжкої вязницї.

переловили шифровану карточку, її ніс голуб та відписали її, а відтак дістали в свої руки решітку, котра знаходила ся в домі ґрафа Затмара і при помочи тої решітки відчитали карточку, довідались о всім і дали знати намісникови Триєсту. Певно, що за ту зраду мусїли дістати в заплатї якусь часть сконфіскованих маєтностий ґрафа Сандорфа.

— Та чи знати, хто були ті падлюки? — спитала пані Баторова, котрої голос аж дрожав від зворушеня.

— Нї, не знати — відповів доктор — всї три засуджені може й знали, як називали ся ті зрадники і були би то може сказали своїй родинї, коли-б були з нею могли побачити ся ще послїдний раз перед смертию.

Треба собі пригадати, що анї панї Баторова, котрої з сином не було вже в Трієстї, анї Борик, що ще сидїв у вязници, не були в послїднїй хвили при засуджених на кару смерти.

— А чи можна буде колись довідати ся, як ті зрадники називали ся? — спитала панї Баторова.

— Майже завсїгди так буває, моя панї, — відповів доктор — що вкінци зрадники самі себе зраджують. Але мушу ще щось додати до мого оповіданя. Ви остались вдовицею з осьмилїтним хлопчиком і без всякого маєтку. Борик, слуга ґрафа Затмара, не хотів по смерти свого пана вас саму лишити;

але й він був бідний та міг прийти вам в поміч лиш своєю щиростію.

— Ви покинули Триест та осіли ось тут в сій хаті в Дубровнику. Ви працювали і працею власних рук зарабляли на то, чого треба на жите для тіла і духа. Ви нічого так не бажали, як того, щоби ваш син вступив також на ту саму дорогу науки, що принесла була славу його батькови. Як же то тяжко мусіли ви бороти ся та кілько натерпіти ся нужди! З глубоким поважанем клоню голову перед благородною женщиною, що дала докази такої сили волї, перед матїрю, що своїм пожертвованем зробила з сина мущину.

Доктор підніс ся при сих словах а крізь його звичайний холод проявив ся тепер теплий подув сердечного чувства.

Панї Баторова не відповіла нічого. Не знала, чи доктор скінчив вже свою бесіду, чи може хоче ще дальше говорити; розважала, від чого має розпочати то, що хотіла особисто йому сказати та іза чого просила его о розмову. Доктор, як би відгадав її гадки, говорив дальше:

— Але людська сила, моя панї, сягає лиш до якоїсь границї, та й ви по таких тяжких ударах, і без того слабосильні та нездужаючі, могли би були вкінци згинути, коли-б той незнакомий, приятель професора Баторого, не прийшов був вам в поміч. Я був би вам того не згадував, коли-б ваш ста-

рий слуга не сказав був мені, о чім ви хочете поговорити зі мною.

— Певно, що так, пане доктор. — відповіла пані Біторова. — Хибаж я не повинна бути за то вдячна пану докторови Антекіртови?

— Та за що, моя пані? За то, що той доктор Антекірт пять чи шість літ тому назад на спомин тої дружби, яка вязала ґрафа Сандорфа і його обох товаришів, та для підпори вашого діла, прислав вам сто тисяч ринських? Хиба-ж він тим не чув ся щасливим, що міг вам передати до розпорядимости ті гроші? Ні, моя пані, я вам вдячний за то, що ви приняли ті гроші від мене, що я міг прийти в поміч вдовици і синови Стефана Баторого.

Вдовиця склонила ся і сказала на то:

— Яка би й не була причина вашої великодушности, я мушу вам висказати за ню вдячність, і то була причина, задля котрої я хотіла навідатись до вас. Друга причина знову...

— Яка друга?

— Тота, що я хотіла віддати вам гроші...

— Мені, моя пані? — спитав доктор здивований, — то ви тих гроший від мене не приняли?

— Мені, виділо ся, що не маю права розпоряджати ними; я не знала якогось доктора Антекірта, навіть не чула до того часу, такого імени. Гроші ті могли бути милости-

нею тих, котрих поборював мій чоловік, а котрих сожалінє було би менї ненавистне. Длятого я не важилась і доторкнути ся тих гроший, хоч би навіть в тій цїли, для якої їх доктор Антекірт був призначив.

— Отже гроші...

— Не тикані.

— А ваш син?

— Мій син, що має то собі самому завдячує...

— І своїй матери — додав доктор: така великодушність, така сила характеру мусїли викликати в нїм подив і збільшити поважанє для такої женщини.

Тимчасом пані Баторова встала і виймила з замкненої шафи пачку банкнотів та наставила їх докторови.

Прошу вас, пане доктор — сказала вона до него — возьміть собі гроші назад, бо вони вам належать ся а прийміть від матери так само сердечну подяку, як коли-б ті гроші були ужиті на виховане її сина.

— То не мої гроші, ласкава пані — відповів доктор відпихаючи від себе наставлену йому пачку банкнотів.

— А я вам ще раз кажу, що я не можу їх приймити!

— Але Петрови Баторому придадуть ся...

— Мій син знайде собі посаду, яка буде відповідна для него, а я буду могла тогди

спустити ся на него отак, як він доси міг спускати ся на мене.

— Він чей того не відкине, що предкладає йому приятель його батька і просить, щоби він приняв.

— Таки не прийме!

— То позвольте бодай, нехай спробую.

— Прошу вас, пане доктор — відповіла пані Баторова — не робіть собі ніякого труду в сім напрямі. Мій син навіть не знає, що я дістала гроші, а я хочу, щоби він о тім і не довідав ся.

— Нехай і так буде! Я розумію, що вас до того спонукує і длячого ви так робите, бо ви мене не знали і не знаєте. Але мимо того кажу вам ще раз, що коли ви не хочете уважати тих гроший за свої, то вони й не мої.

Доктор Антекірт встав. — Нехіть пані Баторової не мала в собі нічого особисто оскорбляючого. Він поклонив ся вдовиці і хотів вже вийти, коли вона ще його задержала і спитала:

— Ви щось натякнули менї о якімсь нечеснім поступованю, пане доктор, котре стало ся причиною смерти Володислава Затмара і Стефана Баторого.

— Я вам розповів моя панї, все по правдї, так, як було.

— Та ніхто не знає тих зрадників?

— Хтось їх знає, моя панї.

— А хто-ж би?

— Господь Бог!

Доктор Антекірт поклонив ся ще раз і вийшов. Якась тайна симпатія, котрої вона сама не уміла собі пояснити, потягала її до сеї загадочної особи, так сильно, що вона не могла їй оперти ся. Чи ще побачить його колись? А ну-ж він пустить ся знов на море і вже не верне, приїхавши „Саварено ю" до Дубровника лиш длятого, щоби навідатись до неї.

На другий день принесли ґазети вість, що якийсь незнакомий жертвував на шпиталї в містї сто тисяч ринських. Була то жертва доктора Антекірта, але заразом і жертва вдовиці, котра не хотіла приняти тих гроший для себе і свого сина.

Всілякі приключеня.

Але доктор не мав зовсім охоти покидати Ґруж, як того панї Баторова здогадувала ся. Коли йому не удало ся прийти в поміч матери, то він постановив собі помагати її синови. Петро Баторий не міг доси знайти відповідної своїм здібностям посади і певно би не відкинув того предложеня, яке йому доктор хотів зробити. Прецї то не була би ніяка милостиня, коли-б він випукав йому посаду, відповідну його здібностям і його імени. То була би лиш справедлива заплата за то, що малодому чоловікови належало ся.

Але Петро Баторий поїхав був, як сказав Борик, до Задару за орудками. Мимо то-

го постановив собі доктор написати до него і зробив то ще того самого дня. В листї до него написав однакож лиш то, що він був би дуже щасливий, коли-б Петро Баторий зайшов до него на „Саварену”, бо він має зробити йому предложенє, котре певно буде його інтересувати. То письмо надано на почту в Ґружу і треба було зачекати, аж молодий інжинїр назад поверне.

Доктор жив тепер ще більше на самотї на своїм яхтї, як перед тим. Таксамо стояв самотний і яхт в портї та здавало ся, як коли-б нікого на нїм не було, тим більше, що його залога не виходила нїколи на беріг. Ся незвичайна обставина надавала ся як-раз на то, щоби розбуджувати ще більшу цїкавість у новинкарів, і других людий, котрі напирали ся конче „інтервювати”[1]) доктора, хоч їх не пускано на яхт, котрий для них був так само цїкавий, як і його властитель. Але Поент Пескаде і його товариш Кап Матїфу могли робити, що хотїли, то вони взяли на себе відправляти тих, що приходили збирати новинки для своїх ґазет.

Одностаному житю на корабли додавав Поент Пескаде — розуміє ся, за призволенем доктора — немало веселости. Підчас коли Кап Матїфу сидів спокійно і поважно,

[1]) Слово англїйське інтервю, — значить розпитувати ся; словом сим означає ся звичай ґазетярів заходити до якихсь видних і високо поставлених осіб, та розпитувати їх, щоби відтак розмову з ними помістити в ґазетї.

то Поент Пескаде виробляв сміхи і співав та шибав собою по цілім корабли. Коли не учив залоги перевертати ся у воздусі, то лазив зручно, як моряк, по линвах або розвеселяв всіх своїми штучками і дотепами. Доктор Антекірт, видко, не безуспішно радив йому, щоби він був завсїгди веселий: він послухав тої ради та розвеселяв ще й других.

Як вже було сказане, мав він і Кап Матіфу повну свободу, значить ся, вони могли ходити, коли і де їм захотіло ся. Підчас коли вся залога не сходила з корабля, їздили вони на беріг, коли їм захотіло ся. Тому то й брала всіх охота розпитувати їх про всїлякі новини, всї слухали їх та підлещували ся їм. Але з Поентом Пескаде годї було бесїдувати, коли йому захотіло ся мовчати; а хоч би й розбесїдував ся, то з його бесїди не можна було нічого довідати ся.

— Хто то той доктор Антекірт?

— Славний лікар. Він може помагати на всї недуги, навіть на такі, що виправили вас вже на той світ.

— А чи він дуже богатий?

— Де-ж там, і крейцара не має... Я, Поент Пескаде, виплачую йому що неділї його платню.

— А звідки-ж він?

— З краю, котрого назви ніхто в світї не знає.

— Де-ж той край?

— Можу лиш сказати, що на граници

того краю від півночи є щось величезного, а від полудня нема таки нічого.

Инших відповідий не можна було з него видобути, а його товариш, Кап Матіфу, мовчав знов, як камінь.

Але хоч оба товариші збували нічим всіх новинкарів і ані словом нічого не зрадили, то все-таки самі межи собою в чотири очи розмовляли нераз про свого нового пана. Вони були його таки дуже полюбили, старали ся йому завсїгди оказувати свою щирість та вірність і межи ними, а доктором наставала з кождим днем чим раз тїснїйша звязь. Кождого дня сподївали ся вони, що доктор закличе їх до себе та скаже:

— Мої приятелї, тепер менї вас потреба.

Але до того якось не приходило.

— Не знати, чи то ще довго так буде? — відозвав ся одного дня Поент Пескаде. — Чоловікови якось вже маркотно так дармувати, особливо ще, коли він до того не зріс. Хиба-ж не так мій Капе?

— Та воно то й так — сказав на то велит дивлячись на свої руки, — менї вже далї й руки задеревіють.

— Скажи-но, Капе Матіфу...

— Що-ж тобі сказати Поене Пескаде?

— Чи знаєш ти, що я собі думаю о докторі Антекіртї?

— Нї, не знаю; але скажи менї, що думаєш, а може і я тобі щось на то скажу.

— Отже видиш, менї здає ся, що в його минувшости є щось такого, що... То видко по його очах, що нераз так йому засвітять ся, як би і від них мав хто осліпнути... Колись, як вони заблиснуть...

— То буде гриміти?

— Та ще й як буде гриміти! Аж тогди буде для нас робота; менї видить ся, що аж тогди не будемо дармувати.

Поент Пескаде не без причини так говорив. Хоч на яхтї панував як найбільший спокій, то оглядний молодець видів не одно, що заставляло його призадуматись. Він вже то добре зміркував, що доктор то незвичайний собі подорожний, котрий їздить для приємности на своїм яхтї по Середземним мори. „Саварена" була очевидно тим осередком, де сходили ся всї нитки в руки її властителя.

Майже зі всїх сторін закутин сего великого моря, котрого води обливають тілько всїляких країв, Францію, та Іспанію, Марокко, Альжір і Тріполіс, надходили листи і депешї. Хто би то їх висилав. Не хто инший, лиш дописувателї доктора, котрим повірено справи, як видко було, великого значіня; годї було й подумати, щоби ті вісти надходили від недужих, котрих доктор лїчив, і що вони письменно запитували його о раду.

Навіть і в бюрі телеґрафічнім в Дубровнику не могли зрозуміти, що значать ті депешї, бо вони були присилані в якійсь незна-

ній мові та знаками, котрі лиш доктор розумів. А хоч би хтось і знав ту мову, то ледви міг би був щось довідати ся із таких фраз, як слідуючі:

„Альмеіра: Здавало ся, що є вже сліди. Ц. Р. — Хибна, тепер залишена тропа”.

„Дописувателя з Г. В. 5 відшукано. — Сполучено з відділом з К. 5 межи Катанією а Сиракузою. До погоні.”

„В Манджераджо. Ля Валетті і Мальті, провірив я перехід Т. К. 7”.

„Цірена... Вижидаємо нових приказів... Фльотиля в Антек... готова. Електрік 3 день і ніч з парою.”

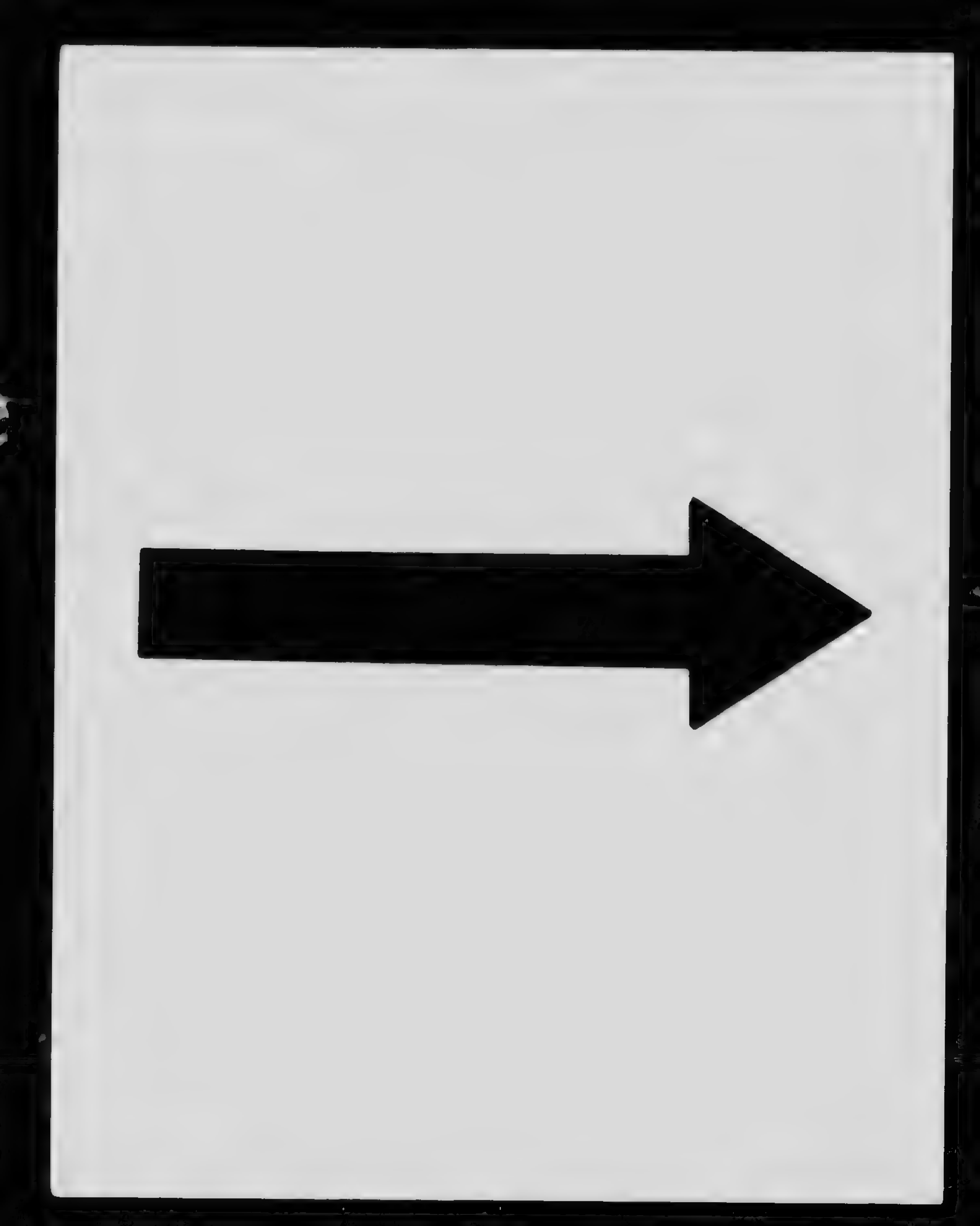
Инша телеграма подала умовленими цифрами слідуючу точнійшу вість:

„2117. Сарк. Давнійше помічник торговельний... В службі Торонт. — Зносини з Тріполісом перервані з Африки”.

Майже на всі того рода депеші відходила із „Саварени” слідуюча однакова відповідь:

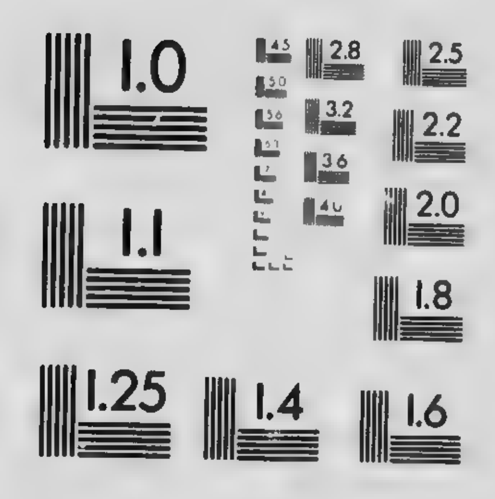
„Шукати дальше. Не щадити гроша і труду. Присилати нові докази.”

Була отже виміна якихсь письм, а з їх незрозумілого змісту виходило, що роблено спостереженя в цілій сплавній части Середземного моря. Видко, що доктор займав ся чимсь инишим, а не тим, чим здавало ся. Ту виміну депеш мимо всякої тайни урядової годі було удержати в тайні перед публикою.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No 2)

Цікавість що-до загадочної особи доктора стала отже в двоє більша.

У кого у висших кругах суспільних найбільше мучила та цікавість, то бувшого триєстинського банкира. Сіляс Торонталь, як звісно, стрітив був доктора Антекріта в кілька хвиль по приїзді „Саварени" на березі в Ґружу. Підчас сеї стрічі проявило ся було з одної сторони спільне чувство відрази, з другої сторони так само велика цікавість. Але аж до сеї пори не міг банкир заспокоїти своєї цікавости.

По правді сказавши, зробив побут доктора якесь дивне вражіне на Сілясї Торонталю, котрого й він сам не міг собі пояснити. То, що о докторі оповідано в Дубровнику, та таїньственність, яка його окружала, трудности, з якими можна було до него приступити, викликували в Сілясї Торонталю велику охоту ще раз колись з ним побачити ся. Він їздив умисно в тій цїли кілька разів до Ґружа. Там бувало приглядав ся він яхтови з берега і його дуже кортїло дістати ся на него. Одного дня казав навіть повезти себе до яхту, але помічник керманича сказав йому коротко, що доктор не приймає нікого.

Наслїдком того було, що тайна, котрої він не міг ніяк провідати, почала його вже лютити. Банкир постановив для того шпіґувати за доктором на власну руку. Він поручив одному аґентови, на котрого міг спустити ся, слїдити кождий крок загадочного по-

дорожного, хоч би лиш в самім Ґружу і його околици.

Можна собі тепер представити, який неспокій взяв ся Сіляса Торонталя, коли довідав ся, що старий Борик розмавляв з доктором і що той другого дня був в гостині у пані Баторової.

— Що то може значити ся з тим чоловіком? — питав він заєдно сам себе.

Та чого впрочім мав банкир побоювати ся в теперішнім своїм положеню? Через послїдних пятнайцять літ не стало нічогісенько звістно о його давнім злодійстві, але за то мусїло його все то непокоїти, що відносило ся до родини тих, котрих він зрадив і продав. Хоч совість його не гризла, то все-таки брав його страх, а той крок, який зробив славний і богатий доктор, забрав йому таки весь спокій.

— Що то може значити ся з тим чоловіком? — повтаряв він заєдно. — Що він тут робить в Дубровнику, та чого заходив до пані Баторової... Чи вона кликала його яко лїкаря?... Яке діло може вона з ним мати?

Не міг на то нічого собі відповісти. Лиш то його трохи успокоювало, що він по докладнім слїдженю переконав ся, що доктор рже більше не заходив до пані Баторової.

Банкир постановив отже будь що будь зійти ся в якийсь спосіб з доктором. День і ніч лиш о тім думав. Мусїв вже раз зробити конець тій муцї. В своїй розпаленій голові

думав собі, що аж тогди буде мати спокій, коли побачить ся з доктором Антекіртом, коли з ним поговорить і розпитає, чого він приїхав до Ґружа. Шукав отже нагоди, щоби могло прийти до тої стрічи.

Аж ось здавало ся йому, що вже знайшов спосіб. Жінка Торонталя нездужала вже від кількох літ на слабість, від котрої дуже нидїла, а на котру дубровницькі лїкарі не знали нїякого ліку. Мимо їх заходів і мимо догляду її доньки, вона нидїла чим раз більше і наконець вже не вставала з постелї. Чи може була тому яка моральна причина? Може бути, але нїхто не міг зрозуміти. Лиш один банкир міг знати, чи його жінцї, що знала всю його минувшість, не опротивіло може таке жите, котре вічно лиш страхом її наповняло. На всякий случай тота недуга Торонталевої жінки, котру вже всї лїкарі були відступили, давала банкирови найлїпшу нагоду зійти ся з доктором. Можна було сподївати ся, що коли його попросить ся о раду, то він її не відмовить і прийде.

Сіляс Торонталь написав отже лист і післав одним із своїх людий на „Саварену". В тім листї написав він, що уважав би ся дуже щасливим, коли-б міг почути погляд так вельми заслуженого доктора. Відтак перепрашав його за то, що він його непокоїть і просив, щоби він визначив йому день, коли може дожидати його у себе дома при улици Страдоне.

Коли доктор на другий день дістав лист і глянув на адресу, то ані один мушкул не задрожав в його лици. Перечитав його від початку аж до кінця, але з нічого не можна було по нім пізнати, що він постановив зробити, діставши той лист.

Як тут було найліпше відповісти? Чи мав скористати з нагоди і зайти до Торонталевого дому та увійти в близші зносини з його родиною? З другої-ж сторони чи для него було би то приятно, хоч би яко лікар увійшов до дому банкира?

Доктор рішив ся скоро. Написав кілька слів і дав письмо Торонталевому слузі. А там було написано:

„Докторови Антекіртови прикро, що не може заопікувати ся панею Торонталевою. Він не европейський лікар.”

Більше нічого.

Банкир прочитавши ту коротку відповідь очевидно угнівав ся, бо пімняв папір. Річ була більше як певна, що доктор не хотів з ним зійти ся, не хотів з ним мати ніякого діла. З відповіди було аж занадто добре видко, що доктор так вже рішучо собі постановив.

— А чому-ж він, коли він не европейський лікар, заходив до Баторової — подумав собі банкир — наколи він дійсно заходив до неї яко лікар?... Бо й чого-ж би иншого заходив до неї?... Що вони можуть мати з собою?

Та неневність мучила Сіляса Торонталя, в котрого спокійнім житю настав повний розлад, від коли той доктор приїхав до Гружа, і мабуть доти буде, доки буде „Саварена" стояти в порті. Впрочім не говорив нічого ані жінці, ані доньці о тім, що зробив; волів вже сам в собі таїти свій неспокій, але й казав слїдити дальше за доктором, щоби знати о кождім його кроцї в Дубровнику і Ґружу.

Вже на другий день дало йому нове приключенє причину до неменше поважного занепокоєня.

Петро Баторий вернув знеохочений із Задару. Не міг згодити ся на посаду управителя копальнї руди в Герцеґовинї, яку йому предкладано.

— Услівя не було такі, щоби їх можна приняти — сказав він цілком коротко своїй матері.

Панї Баторова глянула на свого сина, але не хотїла питати ся, чому тих условій не можна було приняти. Відтак передала йому лист, який прийшов був до него в часї його неприсутности. Був то той сам лист, в котрім доктор Антекірт взивав Петра Баторого, щоби він зайшов до него на „Саварену" та поговорив з ним о якійсь справі, котра може бути для него великої ваги.

Петро Баторий подав лист матері. То предложенє доктора не могло бути для неї несподіванкою.

— Я того сподївала ся — сказала вона.

— Як то: то ви, мамо, сподївали ся того предложеня? — спитав Петро здивований не мало словами матері.

— Бо видиш, синоньку, доктор Антекірт був у нас, коли тебе не було дома.

— А ви знаєте, що то за чоловік, о котрім від якогось часу так богато говорять в Дубровнику?

— Нї, мій сину, не знаю. Доктор Антекірт знав твого тата, був приятелем ґрафа Сандорфа і Затмара і так менї представив ся.

— А які-ж він дав вам на то докази, що був дїйсно приятелем мого тата?

— Нїяких не маю! — відповіла панї Баторова, бо не хотїла згадувати йому о тих сто тисячах ринських, о котрих і доктор обіцяв не згадувати молодцеви.

— А коли він якийсь влїзливий шпіґун або може аґент австрійський? — спитав Петро Баторий.

— Ти вже лїпше осудиш його, синоньку.

— Отже радите менї, щоби піти до него?

— Піди таки. Не годить ся покидати ся чоловіка, що хоче перенести на тебе всю дружбу, в якій жив колись з твоїм батьком.

— А що-ж він ту робить в Дубровнику? Чого він приїхав до нашого краю?

— Може хоче купити тут собі ґрунт, або що — відповіла панї Баторова. — Кажуть, що він дуже богатий і може бути, що він хо-

че виробити тобі таку посаду, котра би була відповідна для тебе.

— Ну, то піду до него, мамо, та послухаю, чого він хоче.

— Піди ще нині до него, сину, а заразом і зложи йому візиту за мене.

Петро Баторий обняв свою матір і притулив її до своїх грудий. Видко було, що йому лежала важко на серци якась тайна, з котрою він якось не міг зважити ся звіритись матері. Не вже-ж було у него на серці щось такого, що його боліло, що мало велику вагу для него, а з чим би він не звірив ся своїй матері?

— Моя бідна дитинко! — погадала собі лиш пані Баторова.

Була перша година сполудня, коли Петро пустив ся вулицею Страдоне в долину до порту в Гружу.

Коли переходив попри Торонталів двір, пристанув на хвильку, лиш на хвилиночку, та повів очима по круглім павільоні, котрого вікна виходили на вулицю. Заслони були спущені. Дім не міг би був ліпше бути позамиканий, коли-б в нім і ніхто не мешкав.

Петро Баторий, що не так був пристанув, як радше ішов поволійше, пустив ся тепер скоренько дальше. Але його не спускала з очий якась жінка, що ходила то сюди то туди по другім боці вулиці по тротоарі.

Була то особа високого росту; могла мати сорок до пятьдесять літ. Вона ішла мірним

кроком, майже механічно, як коли-б мала колоди, а не ноги. Тота женщина, — а то можна було легко пізнати по її брунявих і грубих косах та по її марокканській барві лиця — мала на собі якийсь темний плащ, а капузу від него натягала на голову, прибрану цехінами (давними монетами). Чи то була циганка, чи Єгиптянка, чи може якась Індийка родом? На певно не можна було того сказати, бо богато людий буває подібних до себе. Але на всякий случай не ходила вона за прошеним хлібом і певно не була би взяла милостинї, коли-б її хто давав. Вона волочила ся тут, щоби знов на власну руку, або з припорученя когось иншого пильнувати всего і шпігувати за всім, що діяло ся в дворі Торонталя та в улици Марінеля.

Скоро побачила молодого чоловіка, що ішов через Страдоне як до Гружа, пустилась за ним, але так, що й не спускала його з очий, і не можна було пізнати, що вона ходить за ним слїд в слїд. Впрочім Петро Баторий був занадто задуманий, щоби міг зважати на то, що по за ним діє ся. Коли перед домом Торонталя став іти поволійше, то вона й собі ішла поволійше; коли пустив ся скорійше дальше, то й вона ішла скорійшим ходом.

Прийшовши до перпюго дубровницького валу, перейшов борзо через него, але не позбув ся тої женщини. За випадовою брамою знайшла вона його знову на гостинци до

Гружа та ішла за ним може на двайцять кроків дальше бічною стежкою, висадженою деревами.

В той сам час їхав і Сіляс Торонталь в отвертім повозї до Дубровника. Він мусів конче минати ся тут з Петром Баторим.

Коли Марокканка побачила їх обох, пристанула. Може думала, що вони стануть та будуть говорити з собою. Очи їй аж засвітили ся і вона сховала ся за дерево. Ба, але хоч би вони щось і говорили з собою, хиба-ж могла би вона щось почути?

Але вони один другого не зачепили. Сіляс Торонталь побачив Петра Баторого може на двайцять кроків перед собою. Сим разом не відклонив ся йому навіть так, як тогди на гребли в Гружу, коли ішов з донькою і вже мусів відклонити ся. В тій хвили, коли молодий мущина здоймав капелюх, він задер голову, а повіз пігнав з ним попри Петра до Дубровника.

Чужинниця виділа все дуже добре; по її безчувственнім лици пересував ся лиш легкий усміх.

Петро Баторий очевидно більше засумований, як угніваний поступованєм банкира ішов поволи і не оглядав ся.

Марокканка ішла здалека за ним; майже можна би було почути, як вона сказала сама до себе по арабськи:

— Ще час, щоби він прийшов.

В чверть години опісля станув Петро

на гребли в Гружи. Постояв там хвильку, щоби придивити ся елеґантному яхтови, котрого горішна хоругов ледви що повівала у слабім вітрі.

— Звідки може бути той доктор Антекірт? — подумав він сам собі. — Фляґа[1]) менї не звістна.

Случайно ішов туди якийсь моряк, а він спитав його:

— Чи не знаєте, приятелю, що то за фляґа?

Моряк не знав її також. Все, що він міг йому сказати, було, що яхт приплив з Бріндізі[2]), та що його папери корабельні, котрі переглянула власть портова, були в порядку. А позаяк сказано було, що яхт той, то лиш корабель проґульковий, то й власть портова не нарушала його інкоґніта.

Петро Баторий прикликав лодку і казав завезти ся на „Саварену", підчас коли Марокканка, здивована тим дуже, лиш видивила ся, як він поплив.

Незадовго потім станув він на кораблю і звідував ся до доктора Антекірта.

---

[1]) Флягою називає ся чотирогранна, довша як ширша, вовняна хоругов, котру мусить вивішувати кождий корабель, щоби пізнати по ній з котрого краю корабель; на флязі є звичайно і герби державні. Фляга може бути военна і торговельна.

[2]) Місто на східнім побережу Італії з добрим портом, де пристають кораблї, що пливуть до Триєсту, Реки, Полї або Гружа.

Видко, що приказ не пускати на корабель ніякого чужинця, не відносив ся до него. Кратермайстер сказав йому, що доктор Антекірт є в своїй комнаті.

Петро Баторий подав свою візитну картку і попросив, щоби спитали, чи доктор його прийме.

Один моряк збіг долі сходами, що вели аж до позадних сальонів. В мінуту вийшов знову на гору і сказав, що доктор ожидає пана Петра Баторого.

Молодого мущину завели зараз до сальону, де при вході від легких занавіс було трохи темно; але коли він станув у дверех, що стояли на розтвір, вдарило на него повнье світло, що впадало з гори через грубі склянні тафлї в стели.

Доктор Антекірт сидів в темній части сальону на софі. Він аж почув в собі якийсь неспокій, коли увійшов син Стефана Баторого, але Петро не міг добачити того зворушеня, а так само й не дочув тих слів, які мимоволї вирвали ся докторови з уст:

— Зовсїм, як він!... Виканаший батько!

Петро Баторий був дійсно дуже подібний до свого батька: і покійник не міг инакше виглядати тогди, коли йому було двайцять і два роки: та сама сила волї виглядала йому з очий; та сама благородність в поставі, той сам погляд, готовий одушевляти ся всїм тим, що добре, що правдиве і красне.

— Я дуже рад з того, пане Баторий —

відозвав ся доктор, вставши з софи — що ви послухали мого завізваня.

Відтак попросив доктор Петра сідати, а той сів собі против него на другім боці сальону. Доктор говорив до Петра по мадярськи, бо знав, що він уміє г..зрити тою мовою.

— Я був би і так прийшов — відповів Петро — щоби віддати вам візиту за гостину у моєї матери. Я знаю, що ви один і тих незнакомих приятелів, для котрих свято , память мого батька і тих обох патріотів, що разом з ним погибли. Дякую вам з цілого серця, що ви зберегли йому місце в своїй памяти.

Петро Баторий, згадавши про давну бувальщину та про свого батька і обох його приятелів, графа Матія Сандорфа та Володислава Затмара, не міг укрити свого зворушеня.

— Вибачте, пане доктор — сказав він. — Але коли нагадаю собі то, що ви зробили, то не можу...

Він видко, не запримітив того, що доктор Антекірт був ще більше зворушений, як він сам, і лиш длятого не відповідав зараз, щоби не показати по собі, що в нїм діяло ся.

— Пане Баторий — відозвав ся він наконець — то лиш зовсім природний у вас біль і нема за що вибачати. Ви преці так само Мадяр з роду, а де-ж знайшов би ся такий виродний син вітчини, що не почув би

болю в своїй груди на таку згадку. Тогди, пятнайцять літ тому назад — так, вже пятнайцять літ тому минуло — ви були ще дуже молоді. Навіть не можете сказати, що ви знали свого батька і ті події, в котрих він брав участь.

— Моя мати, так сказати-б, то друга його половина — відповів Петро Баторий. — Вона виховала мене у вірі в того, котрого ще тепер оплакує. Все, до чого він стремів що він робив, ціле його житє, повне преданности для своєї рідні, повне патріотизму для свого краю, знаю від неї. Коли мій батько погиб, було менї ледви вісїм літ, але менї здає ся як би він все ще жив, бо мати менї його цїлком заступила.

— Ви любите свою матїр так, як вона заслугує собі на то, щоби її любити — сказав на то доктор — а ми поважаємо її яко вдовицю мученика.

Петро подякував докторови за ті чувства, які він висказав. Серце било ся в нїм так, що аж чути було, і він навіть не побачив того, що доктор, чи вже так з природи, чи умисно, говорив очевидно з холодом, так, що здавало ся, як коли-б то вже була така його натура.

— Позвольте, пане доктор, що спитаю вас, чи ви знали особисто мого батька? — почав Петро Баторий говорити знову.

— Так я знав його — відповів доктор — але лиш так, як знає студент професора, що

був окрасою угорського університету. Я кінчив мої медицинські і фізикальні науки у вашій вітчині: я був учеником вашого батька, мимо того, що він був може лиш о двайцять літ старший від мене. Я научив ся його цінити і любити, бо я чув, що в його науках пробивало ся вже то, що він пізнійше робив яко горячий патріот. І я покинув його аж тогди, коли взяв ся кінчити розпочаті на Угорщині науки в чужих краях. Незадовго по тім мусів професор Стефан Баторий для справедливої і благородної ідеї пожертвувати своє становище і ніякі приватні інтереси не були в силї збити його з дороги обовязку. Він покинув Пресбург і осів в Триєсті. Ваша мати підпирала його радами і повною любовию старанностию в хвилях тяжких невгодин. Вона мала всї чесноти женщини; подібно як ваш батько мав чесноти, що відзначають мужа. Вибачте менї, коли я викликав у вас ті прикрі згадки: я зробив то лиш для того, бо припускав, що ви не з тих, котрі можуть забути такі річи.

— Нї, пане доктор, нї! — відозвав ся Петро з молодечим одушевленєм — не можу забути, так як і Угорщина не може забути тих трьох мужів, що пожертвували ся за ню: Володислава Затмара, Стефана Баторого і найсмілїйшого з них Матія Сандорфа.

— А хоч він був і найсмілїйший з них — відозвав ся на то доктор — то вірте менї, що оба його приятелї стояли на рівнї з ним

своєю преданностию, своїм пожертвованем і своєю відвагою. Всї три мають право до однакової почести. Всї три заслужили собі на то, щоби за них відомстити ся.

Доктор замовк. Він не знав, чи панї Баторова розповіла синови все то, серед яких обставин арештовано заговірників, та чи згадала йому що про зраду. Молодий мущина не підхопив послїдних його слів.

Панї Баторова дїйсно о тім промовчала. Вона очевидно не хотїла, щоби син її цїле своє житє дихав лиш ненавистю або щоби пустив ся на фальшивий слїд, коли імен зрадників ніхто не знав.

Доктор не говорив Петрови також нічого про первісних зрадників, лиш згадав, що коли-б не той Іспанець, що зрадив втїкачів, котрих укрив був у себе рибак Андрій Феррато, то ґраф Матїй Сандорф і Стефан Баторий були би може уйшли рук ровінської поліції. Коли-б лиш були перебрали ся раз через австрійську границю, то цїлий світ був би вже їм стояв отвором.

— У мене були би вони певно знайшли собі безпечне місце, і там був би їх ніхто не викрив — додав він.

— В котрім же то краю? — спитав Петро.

— Я жив тогди на Кефальонії.

— Знаю вже, знаю! На йонських островах, під опікою Грецїї були би вони безпечні і мій батько був би ще жив.

Розмова урвала ся на хвильку, бо гадки обох бесідників сягнули в минувшість. Відтак почав доктор знову говорити:

— Ви згадали про бувальщину, пане Петре і позабули на теперішність. Може ліпше поговоримо тепер о чімсь иншім, а іменно о вашій будучности, так, як я її собі представляю.

— Охотно послухаю, пане доктор, що кажете — відповів Петро. З вашого письма здогадую ся, що ся гостина може має й мої інтереси на цїли.

— Так є, пане Баторий; а що я знаю добре, як дуже велике було пожертованє вашої матери підчас вашої молодости, та що ви показались гідним того пожертваня, а тепер, коли ви по тяжких трудах вийшли на мущину....

— На мущину! — відповів Петро Баторий з огірченєм. — На мущину, що ще навіть сам на себе не може заробити, не то відвдячитись матери за то, що вона для него зробила!

— Нехай і так — відповів доктор — то все-ж таки не ваша в тім вина. Я то знаю, як то трудно при теперішній конкуренції здобути собі яке становище, підчас коли тілько здібних сил старає ся о посади. Ви іжиніром?

— Так є, пане доктор! Я скінчив академію з сим титулом, але я нічим не звязаний і не маю права до державної служби. Я

старав ся вишукати собі яке місце при промисловім предприємстві, але досп, бодай в Дубровнику, не знайшов нічого такого, що мені би відповідало.

А в инших сторонах?

— В инших сторонах... відповів Петро Баторий і затяв ся.

— Ну, так. Ви-ж мабуть їздили перед кількома днями до Задару, щоби там зголосити ся о якусь посаду?

— Та, що правда, мені розповідали, що є якась посада при копальни руди.

— А що-ж з тою посадою?

— Мені казали, щоби я її приймив.

— А ви не приймили?

— Не приймив, бо треба було остаточно осїсти в Герцеґовині.

— В Герцеґовині? А ваша мати не пішла би туди за вами?

— Моя мати певно пішла би всюди за мною, куди би мене загнали мої інтереси.

— Отже для чого ви не приймили тої посади? — спитав доктор настійчиво.

В положеню, в якім я хвилево знаходжу ся, пане доктор, — відповів Петро — змушують мене поважні причини не покидати Дубровника.

Доктор зміркував, що у відповідях Петра слїдно якесь заклопотане; його голос чогось аж дрожав, коли він з вагою назначив, що не хоче покидати Дубровника. Мусїла то бути хиба якась важна причина, котра його

спонукувала не приняти зробленого йому предложеня.

— Ну, коли так, то й з тої справи не буде нічого, о котрій я хотів з вами поговорити — сказав доктор Антекірт.

— А чи то розходить ся о виїзд?

— Так є, о виїзд до мого краю, де хочу розпочинати велику роботу. Мене би то було дуже утішило, коли-б та робота пішла була під ваш догляд.

— А мені знов дуже прикро, пане доктор, але вірте мені, що коли я вже раз рішив ся...

— Я вам вірю пане Баторий, і мені то може більше прикро, як вам самим. Мене було би то тішило, коли-б я був міг перенести на вас усю ту прихильність, яку мав для вашого батька.

Петро Баторий не відповідав нічого. Видко було по нім, що тяжко боров ся сам з собою. Доктор міркував, що він хоче щось говорити, але якось не може зважити ся. А всеж-таки щось потягало Петра Баторого якоюсь силою до того чоловіка, що проявив тільки симпатії для него і його матери.

— Пане доктор, — відозвав ся він зі зворушенем, котрого вже не міг в собі укрити, — вірте мені, що то не якась упертість з моєї сторони, коли не хочу пристати на ваше предложене. Ви преці відозвались до мене яко приятель Стефана Баторого. Ви хотіли ту дружбу, в якій з ним жили, пере-

нести і на його сина. Та й я цілим серцем вам прихильний, пане доктор, хоч знаю вас ледви від кількох хвиль. Я вас люблю, як свого рідного батька.

— Петре, мій любий молодче! — відозвав ся доктор і взявши Петра за руку стиснув її сердечно.

— Отже, видите, пане доктор, скажу вам всю правду. Я люблю молоду дівчину в сім місті. Але нас обоє розділяє велика пропасть, пропасть, яку робить біднота і богацтво. Я не хотів видіти тої пропасти та мабуть і вона в ню не заглянула. Хоч і як рідко показуєсь вона у вікні або на вулици, а всеж-таки то для мене щасте, котрого годі мені позбути ся. На саму згадку, що я мушу звідси іти, може навіть і на довший час, мені аж в голові крутить ся. Тепер чей, пане доктор, зрозумісте мене... і вибачите може, що я не хочу пристати на ваше предложене.

— Я вас, Петре, зовсім розумію — сказав доктор Антекірт, та й не маю вам що вибачати. Добре-сте зробили, що-сте отверто висказали ся передомною. Одно лиш може готово змінити цілу річ. Чи ваша мати знає о тім, що ви мені тут розповіли?

— Я ще з нею об тім не говорив, пане доктор. Я не міг на то зважити ся, бо вона була би мені може відобрала всю надію в виду нашого скромного становища товариського. Але може вона вже і здогадала ся і зрозуміла, що мене болить і що би боліло.

— Ви звірились менї, та й добре зробили. Отже тота молода дівчина, кажете, богата?

— Дуже богата! Аж за богато! — відповів молодець. — Таки за богата для мене.

— Але чи вона годить ся для вас?

— Хиба-ж було би менї коли й на гадку прийшло привести моїй матери невістку, котра би для мене не годилась?

— Коли-ж так, Петре, то може удасть ся ту пропасть якось вирівнати.

— Пане доктор, не робіть менї надії, котра нїколи не сповнить ся.

— Не сповнить ся?

Голос, яким доктор то сказав, вказував на так велику певність, що Петро Баторий нараз як би аж змінив ся, як би вже мав в своїх руках не лиш теперішність, але й будучність.

— Спустіть ся, Петре, на мене! Але самі то зрозумієте, що коли я маю вам що помогти, то мушу знати, як називає ся та дівчина.

— Та вже годї менї таїти її імя перед вами — відповів Петро Баторий. — То панна Торонталь.

Того враженя, яке зробило на докторі се ненавистне йому імя, міг не показати по собі хиба лиш той чоловік, що йому вдарив грім під самі ноги, а він ледви що задрожав. Лиш на одну хвильку — на одну секунду замовк він і станув, як би остовпілий. Але й

зараз відозвав ся, а в його голосї не було чути нїякої зміни, нїякого зворушеня:

— Добре, Петре, добре. Лишіть то вже менї, нехай я о тім сам подумаю, нехай розділю ся.

— Треба менї вже іти, пане доктор — сказав на то молодий мущина і устиснув подану йому руку. — Позвольте, що подякую вам, як рідному батькови.

Баторий вийшов з сальону, в котрім остав ся лиш сам доктор· вийшов на палубу, а відтак спустив ся на лодку, котра вже чекала на него під кораблем. Незадовго впинив ся на березї, звідси пустив ся зараз домів до Дубровника.

Марокканка, що через цілий час, доки він був на „Саваренї", чекала на березї на него, пустилась знову слїдом за ним.

Петро Баторий чув ся чогось дуже щасливим. Прецї раз виговорив ся з тим, що лежало йому на серцї! Звірив ся приятелеви що був йому може більше як приятелем. Був то для него так щасливий день, як рідко який буває в житю. Коли переходив попри той двір при улици Страдоне, був таки певний, що у вікнї від павільону підняла ся заслона, котра і зараз спустила ся.

Але й Марокканка побачила то і длятого пристанула перед тим домом, аж Петро Баторий зайшов поза угол улицї Марінеля і щез. Вона пішла тогди до уряду телеґра-

фічного і надала там депешу в котрій не було більше нічого сказано лиш:

„Приходи!”

А адреса на депеші була:

„Сарканій, з оставкою на почті, Сиракуза, Сицилія.

Устя Котару.

Злощасний случай, що в подіях на світі грає найбільшу ролю, звів родину Баторих і Тороталів до одного міста; заставив їх не лиш проживати в Дубровнику, але ще й зблизив їх до себе, бо обі родини мешкали в тій части міста, де вулиця Страдоне. Сара Торонталівна і Петро Баторий, побачили ся, зійшли ся тай полюбили ся — Петро, син того чоловіка, котрого зрада в смерть загнала, Сара, донька того, що був зрадником.

Коли молодий Баторий вийшов від доктора Антеркірта, сказав той сам до себе:

Петро відходить повен надії, а то я той, що зробив йому надію, котрої він перед тим не мав.

Невже-ж доктор був тим чоловіком, що готов був підняти ся тої невдячної борби против судьби? Хиба-ж він чув в собі ту силу, що може правити судьбою людий після своєї волі? А чи та сила, та моральна енергія, якої було йому потреба, щоби нагнути судьбу по свому, не опустила би його?

— Ні, буду таки вести борбу! — сказав

він сам до себе. — Така любов, то злочин, її можна хиба лиш ненавидіти. Коли Петро Баторий стане мужем доньки Сіляса Тронталя і довідаєсь колись правди, не зможе вже пімстити ся за свого батька. Не останесь йому нічого, як хиба з розпуки смерть собі зробити... Отже скажу йому все... коли вже так мусить бути... Розповім йому, чого та родина наробила його родині. Все одно, а я ту любов таки розібю.

Така звязь була би дійстно чимсь нечуваним. А треба і на то не забути: В своїй розмові з панею Баторовою згадав був доктор, що всі три проводирі заговору в Трієсті стались були жертвою нужденного підступу, як то показало ся при розправі і що то само розповів йому один сторож вязничний в Пізіні. Треба собі також і то пригадати, що пані Баторова не згадувала синови нічого про ту зраду, бо не знала, хто були ті зрадники. Она не знала, що один з них, великий богач, жиє в Дубровнику при улици Страдоне. А доктор не сказав також, як називають ся ті зрадники. Длячого? Мабуть длятого, бо єму здавало ся, що ще не прийшла пора, щоби їх імена виявити світови. Але він знав їх, знав, що один то Сіляс Торонталь, а другий то Сарканій. Коли він більше нічого не говорив, то длятого, що числив на поміч Петра Баторого, та хотів, щоби й син приложив руку до виміру справедливости та разом з ним пімстив ся

на убійниках свого батька і обох його товаришів, Володислава Затмара і Матія Сандорфа. Длятого то не хотів він нічого більше сказати сино[illegible] Стефана Баторого, не хотів ранити йому його серця.

— А мимо того ніщо не поможе — говорив він сам до себе — раз мушу зранити йому серце.

Коли вже доктор Антекірт так був собі постановив, то розходило ся ще лиш о то, як має взяти ся до діла. Чи має пани Баторовій, або її синови розповісти всю минувшість триестиньского банкира? Але чи мав він на то докази, що банкир був дійсно зрадником? Певно, що ні, бо Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володислав Затмар, одинокі люди, що мали докази на то в своїх руках, вже не жили. Або мав може розпустити в місті поголоску о тій підлости, не сказавши о ній нічого родині Баторих? Правда, того було би досить, щоби розлучити Петра з молодою дівчино, і то раз на все. Але коли-б ся тайна дістала ся до публичної відомости, чи-ж не могло би так стати ся, що Сіляс Торонталь вниіс би ся чим скорше з Дубровника?

Коли бо доктор зовсім не хотів того, щоби банкир десь щез. Рука мстителя мусіла конче досягнути зрадника, скоро би лиш вибила година справедливости. В тій цїли треба було повести діло зовсім инакше, як він то собі представляв.

Доктор, розваживши все добре, що про-
мовляло за сею справою і против неї, рішив
ся не виступати впрост против банкира, але
все-таки ділати так скоро, як лиш можна.
Передовсім треба було видалити Петра Ба-
торого із сего ста, в котрім честь його іме-
ни була загрожена. Ба, треба було десь його
так подїти, щоби нїхто не відкрив і слїду по
нїм. Коли вже раз буде мати його в своїй
власти, тогди скаже йому, все, що знає о Сі-
лясї Торонталю і його спільнику Сарканїм;
тогди возьме його собі за спільника до свого
дїла. Не можна було тратити анї одного дня.

В тій цїли вислав доктор денену до
свого порту, щоби звідтам приїхав до заливу
коло Котару, на полуднє від Дубровника,
один з його найскорших кораблїв перевозо-
вих. Був то один із тих чудних торпікрофтів,
що послужили за взорець нинїшним людям
торпедовим. Корабель той, довгий на сорок і
один метрів, був як веретено і цїлий був із
стали та міг удвигнути сїмдесять тон; він
не мав анї маштів, анї комина, лиш на горі
була плятформа та металева клїтка з сочко-
ватим отвором, для приступу воздуха. В сїй
клїтцї сидїв керманич і її можна було щіль-
но замкнути, коли стан моря того вимагав. Се
судно могло плисти серед вітру і бурі не опі-
зняючись, анї не збиваючись з простої лїнії
серед бурхливого моря. Його скорість була
значно більша, як всїх лодий торпедових
старого і нового світа, а на годину могло

воно вигідно робити і двайцять пять кільометрів. Задля тої незвичайної його скорости перевозив ся доктор на нїм вже кілька разів і се було причиною, що він міг бути всюди присутним, бо коли н. пр. щез десь з грецьких островів, то показав ся в короткім часї на другім кінци Середземного моря, н. пр. в обох Сиртах[1]).

Але було й ще щось, чим відрізняли ся торпїкрофти від других суден доктора. Другими судами гнала перегріта пара, а торпїкрафтами судами гнала електрика, котру витворювали винайдені ним самим спільні аккумулятори[2]); в них міг він призбирати силу електричну о незвичайно великім напруженю. Кождий такий корабель називав ся „Електрік", а для ріжниці був означений числом. Той корабель, що дістав приказ від плисти до Катару, мав назву „Електрік 2".

По виданю того приказу чекав лиш доктор, коли надійде хвиля ділання. Рівночасно сказав Поент Пескадови і Канови Матіфу, що незадовго будуть мати важну роботу.

Не треба й згадувати, як урадували ся тим оба приятелї, що врешті раз будуть могли дати докази своєї для него предатности. Лиш

---

[1]) Велика і мала Сирта, заливи в північній Африцї.

[2]) Аккумулятори або збирачі є то прилади, що збирають в себе силу електричну, а відтак випускають її поволи і можуть служити для того до порушуваня всїляких машин.

одно попсувало їм троха їх радість, коли почули ту вість.

Поент Пескаде мав лишити ся в Дубровнику і уважати на палату при Страдоне та на дім при вулици Марінеля, а Кап Матіфу мусім їхати з доктором до Котару. Вони мали розлучити ся перший раз від многих літ, переживши разом всяку долю і недолю. Аж жаль брав дивити ся, як Кап Матіфу ставав неспокійний, коли подумав, що вже не буде коло него малого Пескаде.

— Лиш терпцю, мій Капе, лиш терпцю — говорив Поент Пескаде до него. — Не довго то так буде! Коби лиш минув час, в котрім має ся відограти та штука, а все буде знов добре. Коли не ошибаю ся, то буде то не аби яка штука, котра лагодить ся тепер під проводом славного доктора, та й славну-ж ролю визначив він кождому з нас... Вір менї, що буде в ній і для тебе спора пайка.

— Так тобі здає ся.

— Не здає ся, а я таки певний того. Розуміє ся, що не будеш грати ролї любовника, бо то не для твоєї вдачі, хоч часами дуже завертаєш собі голову. Але так само і не будеш грати ролї інтриґанта, бо ти мій грубенький, доброго серця. Нї, ти будеш представляти того ґенія, що зявить ся при остаточній розправі, щоби покарати нечестивість а нагородити честноту.

— Нїби так, як в якій виставній штуці? — спитав Кап Матіфу.

— Зовсім так само. Я вже виджу, як ти будеш грати ту ролю, мій любий Капе. Саме коли злочинець найменше буде того сподівати ся, ти явиш ся з розложеними руками і буде потреба, щоби ти лиш звів їх до купи та зробив добрий конець. Хоч твоя роля і не велика, а всеж-таки вона симпатична тай легко здобудеш собі оплески і дзвінку заплату.

— Якось то вже буде — відповів велит — але поки що мусимо розлучити ся.

— Лиш на кілька днів! Памятайже, щоби-сь мені за той час не змарнів: їж що дня по шість разів і годуй ся та плануй ся, любий Капе. А тепер обійми мене, а радше роби лиш так, як на сцені, бо ще мене задусиш. Оттаке, то бачиш, треба учити ся грати комедію на світї. Обійми-ж мене та не забувай на твого малого Поента Пескаде, котрий ніколи не забуде свого грубого Капа Матїфу.

Ось так пращали ся сердечно оба приятелї, коли мусїли розставати ся. Капа Матїфу таки не мало стиснуло за серце в його великій груди, коли він побачив ся сам один на „Саваренї". Його товариш переніс ся ще того самого дня на приказ доктора до Дубровника; дістав приказ, не спускати з ока Петра Баторого, уважати пильно на палату Торонталя і розвідувати ся добре про все.

В ту пору, коли Поент Пескаде мусїв цїлими годинами волочити ся по тій части міста, де Страдоне, був би там конче стрітив

ся з тою чужесторонною жінкою, котра, видко, мала такий самий приказ, як і він. Було би може й прийшло до стрічи, коли-б Марокканка, виславши депешу, не була вписрсла ся з Дубровника, щоби зійти ся з Сарканїсм на умовленім перед тим місци. Поент Пескаде не мав отже ніякої перешкоди в своїй роботі і міг сповнити свою задачу зі звичайною собі зручностию.

Петрови Баторому було би й на гадку не прийшло, що його буде хтось слїдити на кождім кроці, що замість тої шпігунки буде тепер за ним ходити надзирцем Поент Пескаде. По сїй розмові з доктором, коли він йому звірив ся, став він якось значно щирійший, як бувало. Коли вже виговорив ся зі всїм на „Саварені", то чого-ж було йому тепер таїти ся ще перед матїрю? Хиба-ж вона не була би і так здогадала ся споглянувши йому в очи? Вона була би певно від разу пізнала, що в нїм настала якась зміна, що замість смутку і розпуки, настала в нїм надїя і щасте.

Петро Баторий розповів отже все своїй матери; сказав, хто тота панночка, котру він полюбив, та що задля неї не хоче покидати Дубровника. Її становище в товаристві не стане на перешкоді, бо прецї доктор Антекірт сказав йому, що він може мати надїю.

— Отже то ізза того, синоньку, ти натерпів ся так дуже! — сказала до него пані Баторова. — Нехайже Господь Бог тобі по-

магає та нехай нішле тобі щастє, котрого тобі досн нєставало.

Панї Баторова жила собі здалека від людий в своїй хатї при вулици Марінеля; ходить бувало лиш з своїм старим слугою на службу Божу, бо була католичка і придержувала ся строго своїх релїґійних обовязків, як і всї Мадяри католики. Ще анї разу не чула, щоби хтось говорив що про родину Торонталїв. Коли бувало ішла до церкви, що при монастири Францісканів, котра стоїть саме при входї на вулицю Страдоне, то навіть і не споглянула на Торонталїв двір; не знала отже хоч би лиш з погляду доньки давнїйшого банкира з Триєсту.

Петро мусїв їй докладно розповісти, як вона виглядає та яка її вдача, де її перший раз побачив та по чім пізнав, що й вона його любить. Він розповідав їй все то так щиро, що вона таки не мало здивувала ся зміркувавши, яка сердечна прихильність з него говорить.

Коли-ж Петро став їй розповідати про становище, яке займає Торонталева родина, коли довідала ся, що молоде дївча дістане колись в спадщинї найбільший масток на цїлий Дубровник, то вже таки не могла утаїти свого зажуреня. Хиба-ж банкир пристане на то, щоби його одиначка віддала ся за чоловіка, котрий не має нїчого, ба, котрий майже не має будучности перед собою?

Петро навіть і згадував про то, з яким

холодом, ба, просто з погордою обходив ся з ним доси Сіляс Торонталь. Він згадав лиш про то, що йому сказав доктор. А той казав йому не раз не два, щоби він спустив ся на него, на приятеля свого батька, що він для него так прихильний, як рідний батько. О тім не сумнївала ся і панї Баторова, бо вона прецї знала, що хотів доктор зробити для неї і її сина. Наконець думала вона так само, як і син тай Борик, котрий також мусїв докинути і своє мудре слово, що можна мати добру надію, і в скромну хатчину при вулици Марінеля завитала тїнь щастя.

Петро Баторий чув ще ту радість, коли слїдуючої недїлї побачив Сару Торонталївну у францісканській церкві. Заєдно сумне лице молодої дївчини аж повеселїйшало, коли вона побачила Петра так якось зміненого. Обоє глянули на себе і зрозуміли ся. Коли урадована вернула домів, принесла з собою спору часть того щастя, як доглянула на лици молодця.

Минуло кілька днів, але не надходив другий лист, котрий би завзивав його до нових сходин.

— Видко, що доктор хоче насамперед розвідати ся — так розважав він собі. — Мабуть прийде сам до Дубровника, або пришле когось, щоби розвідатись про родину Торонталя... А може хоче сам пізнати Сару особисто... Хто знає, може вже й видів ся з її

батьком та все йому розповів... Один рядок, одно слово, все-таки зробило би йому велику радість, особливо, коби то була сказано: Зайдіть до мене!

Але листу як не було, так не було. Пані Баторова ледви що могла успокоїти нетерпеливість сина. Він аж не знав вже, що собі робити, а вона мусіла тепер додавати йому надії, котрої поправді сказавши, майже й сама не мала. Дім при вулици Марінеля стояв прецї для доктора отвором. і то він чей знав, а мимо того, що інтересував ся Петром, мимо того що інтересував ся родиною котрій вже дав був навіть докази великого сочувства, він чомусь не хотів зайти, чомусь не показував ся.

Петро вже не видів ся з доктором. Чекав, чи не запросить він його до себе на яхт.

Петро числив дни і години, аж наконець вже й не стало йому терпцю. Що би й не було, а він таки мусить конче побачити ся з доктором. Його аж щось тягнуло до Гружа. Там на яхтї зрозуміють вже його нетерпеливість і вибачать йому, хоч він прийде непрошений.

Дня 7 червня, около осьмої години рано вийшов він з хати, не сказавши матери анї слова о своїм наміреню. Вийшов з Дубровника і пустив ся до Гружа та ішов так скоро, що Поент Пескаде, хоч і як борзо умів ходити, ледви міг іти за ним. Прийшовши над беріг порту, саме против того місця, де сто-

яла „Саварена", тогди, коли він був на ній, станув як остовпілий:

Яхт вже десь був щез з порту.

Петро повів очима довкола, бо думав, що корабель змінив лиш місце... але корабля таки нігде не було.

Він спитав ся якогось моряка, що волочив ся побережі, що стало ся з яхтом доктора Антекірта, а той сказав йому, що „Саварена" відплила вчера вечером і ніхто не знає куди, так само, як і ніхто не знає, звідки вона приплила.

Яхт поплив! Доктор Антекірт щез так само таємничо, як і був показав ся.

Петро Баторий вернув до Дубровника, але його взяла ся була вже така розпука, як ніколи доси.

То річ певна, що коли-б так Петро був здогадав ся, що яхт поплив до Котару, то він був би аж туди побіг за ним, хоч все-таки й то було би надармо, бо „Саварена" не заплила до котарського заливу. Доктор взявши з собою Капа Матіфу, казав підвезти ся лодкою на беріг, а яхт зараз по тім пустив ся на широке море і поплив, не знати куди.

Нема в цілій Европі, а може й у всіх частях старого світа, так дивного місця, де би вода і земля так були розложені, як в Бокке ді Каттаро[1]). Котар, то не ріка, як би

---

[1]) Бокке ді Катаро значить то само, що „устє" або „горло" котарське. Є то залив, котрий складає ся з шість,

хтось може собі подумав, лиш місто повітове, де є також і осїдок епископа. Боккою називають шість заток, що лежать одна за другою, сполучені лиш вузонькими проливами; щоби через всї пороїхати, треба на то шість годин. Ті затоки ідуть рядом одна за другою попід побережні гори і творять нїби малї озера, а послїдна з них, що лежить при сподї гори Норрі, є вже на границі австрійської Монархії. По тамтім боцї зачинає ся вже чорногорське князївство.

Отже до сего устя казав підвезти себе доктор. Там чекала вже на него поспішна лодка, заосмотрена електричними машинами і завезла його аж до середини заливу. Об'їхавши пригірок Остро та переплививши попри Кастельнуого[2]) і цїлий ряд осель та клаптичок на право і лїво, попри Столїво, Різано, Перасто, славне місце відпустове, де вже побіч дальматинської ноші можна побачити і ношу турецьку та альбанську, дістав

а властиво сїм заток. До заливу сего вїзджає ся попри Остро, на котрім є скалистий остров (сколїо) Рондонї, а на нїм кріпость Мамуля; дальше їде ся попри пригірок Кобіля і вїзджає ся до Затоки Топля. За сею затокою іде канал Комбур, а за ним друга затока Бая ді Теодо; дальше приходить канал Катене (ланц) так званий длятого, бо тут замикано давнїйше канал ланцами. За сим каналом слїдують дві затоки Моріне і затока Різано, а наконець поза пригірком „три сестрички" залив котарський.

²) По сербськи і хорватськи: Ерцеґ новий.

ся він аж до послідної затоки, понад котрою піднимає ся місто Котар.

„Електрік 2" станув віддалік від міста на темній мов заспаній воді, котрою сего красного вечера червневого не порушав анї найменший вітерець. Але доктор не лишив ся на лодн. Він, видко, не хотів, щоби хтось знав, що то він властителем сеї лоди, а то мабуть длятого, щоби тим лекше міг виконати свої пляни ,які був собі поробив в послїдних днях. Він ішов отже до Котару, щоби там випукати собі помешкане де в якім готелю, а Кап Матїфу мусів іти за ним.

Лодь, що їх привезла, сховала ся серед темноти з боку від порту десь поза якоюсь вистаючою з берега скалою. В Котарі міг доктор так само неспостережно перебувати, як коли-б сховав ся де в найбільше укритім місци на земли. Бокези, мешканцї сего найбогатїйшого округа дальматинського, з походженя Славяни, ледви чи були би добачили, що в містї з'явив ся хтось чужий.

Від сторони затоки виглядає місто, як коли-б було збудоване в якійсь величезній печері в горі Норрі, хоч доми на самім передї міста стоять таки на березї над самим морем, що тут клином вбивав ся в горп. На самім кінци сего клина, понад котрим красні дерева і зелені спади гір представляють величавий вид, стають звичайно пакетові пароходи Льойда і великі судна побережні Адрійського моря.

Того вечера не займав ся доктор нічим, лиш шукав собі відповідного помешканя. Кап Матїфу ходив за ним не питаючись навіть де вони; йому, бачите, все одно було, чи він в Дальматії, чи в Хінах. Ходив як вірний пес за своїм паном, куди лиш той повернув ся. Він був лиш знарядом, послушною машиною, машиною до крученя, верченя, довбаня, котру доктор міг пустити в рух, коли йому сподобало ся.

Оба перейшли берегом і укріпленими валами Котару; відтак дістали ся в ряд вузеньких і спадистих вулиць, котрими снує ся чотири до пять тисячів жителів міста. Як-раз замикали браму від сторони моря, тоту, що то з виїмкою лиш тих днів, в котрих приходять пакетові пароходи, буває отверта лиш до осьмої години вечером.

Доктор вивідав ся зараз, що в цілім місті нема анї одного готелю. Треба було вишукати когось такого, що був би готов віднаймити якесь помешканє, що впрочім жителї міста охотно роблять за добру заплату.

Знайшов ся такий, що готов був віднаймити та й знайшло ся і помешканє. Доктор закватерував ся незадовго разом з Капом Матїфу в просторім приспоЇ якогось дому при досить чистій вулици. Передовсім умовили ся так, що властитель того дому мав зажадати за харчунок високу цїну, бо треба харчувати Капа Матїфу. Він очевидно мусїв було годувати неаби якого велита; але зала-

годжено справу так, що обі сторони були вдоволені. Доктор Антекрт вимовив собі право, що буде харчувати ся поза домом.

На другий день, давши позволене Канови Матіфу, що може користати із свого свобідного часу, як йому сподобає ся, розпочав доктор свої проходи по місті від того, що пішов на почту поспитати, чи не наспіли до него які письма або депеші під умовлеными знаками. Ще не наспіло було нічого. Він вийшов з міста і став розглядати ся по його околици. Незадовго відшукав якусь господу, де звичайно сходить ся котарське товариство, австрійські офіцири і урядники, що жиють тут, як на заточеню, або ще ліпше сказавши, як у якій вязници.

Доктор чекав ще лиш, коли надійде хвиля діланя. А плян його був ось такий:

Він рішив ся був викрасти Петра Баторого. Ту крадіж трудно було доконати на яхті тогди, коли він стояв під Гружем. Молодого інжинїра, там знали, а що „Саварена" і її властитель стягали на себе увагу всіх, то таке діло, хоч би було й удало ся, могло би було наробити дуже скоро богато шуму. Відтак був яхт лиш судном вітриловим; коли-б отже який пароxід пустив ся за ним в погоню, то міг би був його дуже скоро дігнати. Противно в Котарі; там були обставини для такого діла далеко користнїйші. Петра Баторого можна було туди дуже легко звабити; він би певно на одно слово доктора

туди приїхав. В Котарі його так само не знали, як і доктора: отже скоро би він лиш станув на лоди „Електрік", мала вона зараз пустити ся з ним на широке море, а тут мав він довідати ся про всю минувшість Сіляса Торонталя, котрої доси не знав. На згадку про свого батька мусїв би щезнути йому сперед очий образ Сари.

Виконане того пляну не представляло отже ніяких трудностий. До двох, трох днів — то був найпізнїйший речинець, який собі був доктор поставив — могло бути діло доверщене і Петро був би вже на віки розлучений з Сарою.

На другий день, 9 червня, прийшов лист від Поента Пескаде. Він доносив, що в дворі при вулици Страдоне нема нічого нового. Поент Пескаде не видїв Петра Баторого від того дня, коли той ходив до Ґружа в двайнайцять годин по відїздї яхту. Але то не може бути, щоби Петро десь відїхав з Дубровника. Не що иншого, лиш він замкнув ся в домі своєї матери і не виходить. Поент Пескаде здогадував ся — та й не ошибнув ся — що відїзд „Саварени" зробив таку зміну в навичцї молодого інжинїра, тим більше, що він по тім відїздї вернув домів певен розпуки.

Доктор рішив ся зараз, на другий день взяти ся до свого дїла та зробив початок тим, що написав лист до Петра Баторого, взиваючи його, щоби він безпроволочно приїзджав до Котару.

Зовсім несподівана подія мала змінити ті намірения та полишити припадкови, щоби ті, що брали участь в сім ділї, дійшли до своєї цїли.

Ще того самого дня вечером около осьмої години, був доктор над морем коло Котару, коли дано знак, що надпливає пакетовий пароход „Саксонія".

„Саксонія" плила з Бріндізі, до котрого то міста була поступила, щоби забрати пасажирів. Звідтам плила вона до Тріесту, а по дорозї поступала ще до Котару, Дубровника, Задару і других портових міст на австрійскім побережу Адрійського моря.

Доктор стояв як-раз саме коло містка, що кладуть з корабля на беріг, щобп по нім могли подорожні виходити вигідно на корабель або сходити з него, коли вже в сумерку доглянув якогось подорожного, котрого пакунки в сїй хвили виношено на беріг.

Був то мущина лїт за сорок і з лиця виглядав якось дуже гордовито, майже зухвало та безстидно і видавав голосно прикази. Був то один із тих людий, по котрих пізнати, що вони не мають доброго виховання, хоч би навіть і чемно поступали.

— То він!... Та тут, в Котарі!

Ті слова були би вирвали ся докторови з уст, коли-б він на силу не був їх здержав у собі, а так само видко було йому з очий, який взяв був його гнїв.

Тим пасажиром був Сарканій. Пятнай-

цять літ минуло з того часу, коли він яко книговодець сповняв службу в домі ґрафа Затмара. Він вже не був тим волокитою, а по його одежи вже такп зовсім не було того видко, яким блукав ся по Трiєстї на початку сего оповіданя. Він мав на собі плащ від пороху, а під ним елеґантне одїнє до подорожи, зроблене після найновійшої моди; його пакунки, обковані мосяжною бляхою, показували, що колишний триполїтанський фактор умів тепер вигідно жити.

Сарканій діставши велизену пайку з майна ґрафа Сандорфа ужпвав світа вже від пятнайцять літ. А кілько йому ще з того лишило ся? Навіть найлїпші його приятелї, коли-б був яких мав, не могли би були того сказати. На всякий случай видко було по нїм, що він чогось в клопотах, ба навіть чогось зажурений, хоч його скрита натура трудно давала здогадувати ся, де тому причина.

— Звідки він тут взяв ся?... Куди він їде? — питав ся доктор сам себе не спускаючи його з очий.

Звідки Сарканій приїхав, можна було легко розпитати у комісаря „Саксонії". Сей пасажир сїв був на парохід в Брідзізі, але чи він прийшов з горішної чи з долїшної Італії, того нїхто не знав. Він прийшов із Сиракузи¹). Діставши депешу Марокканки, поки-

¹) Місто на східнім побережу острова Сициліï.

нув він зараз Сицилію і поїхав до Котару.

Він вже перед тим умовив ся був, що стріча має ся відбути в Котарі. Тота жінка, котрої задача, видко, скінчила ся в Дубровнику, чекала тут на него. Вона стояла також на березі і чекала на корабель. Доктор добачив її, видів як вона приступила до Саркаиього і чув ще, що вона сказала до него по арабськи:

— Вже найвисша пора.

Сарканій не сказав на то нічого лиш кивнув головою. Допильнувавши, щоби його накупки занесено до уряду митового, пустив ся з Марокканкою по правім боці, щоби зайти до міста попід вали, а не заходити через браму від моря.

— Доктор не знав через хвильку, що робити. Чи пустити його з очий? Чи іти за ним?

Коли оглянув ся, побачив Капа Матїфу, що стояв віддалік та роззявивши рот дивив ся як ідуть пасажири на „Саксонію" або виходять з неї. Потребував лиш кивнути на него, а велит станув зараз перед ним.

— Видиш, Капе Матїфу, онтого чоловіка? — спитав доктор показуючи на відходячого Сарканього.

— Виджу!

— А коли-б я тобі сказав, щоби ти його зловив, чи зловиш?

— Зловлю!

— Памятай же собі, що я мушу його живцем мати.

— Добре!

Кап Матіфу не любив богато говорити, але мав то доброго в собі, що коли щось сказав, то сказав зовсім ясно. Доктор знав, що може спустити ся на него, бо коли Кап Матіфу мав виконати який приказ, то виконав його точно.

Марокканку можна було звязати і заткати їй рот та кинути десь в кут. Заким би вона могла наробити крику, можна вже було занести Сарканього на лодь „Електрік". До виконаня того плану була й пора догідна, бо на дворі було вже темно, хоч ще не зовсім.

Сарканий і Марокканка йшли тимчасом дальше попід вали міста та й не спостерегли ся, що хтось іде за ними. Не говорили до себе. Очевидно хотіли доти мовчати, доки аж не будуть в такім безпечнім місци, де би їх ніхто не підслухав. Так зайшли вони майже аж під полудневу браму міста, що виходить на гостинець, котрим іде ся в гори до австрійської границї.

Там є досить велика торговиця, базар[1]) звістний дуже добре Чорногорцям. Вони стають тут на торг, бо їх випускають до міста

[1]) Базар — слово первістно перське, але уживане всюди на Сходї у народів магомеданського віроісповіданя — значить то саме що й торговиця. Слово се уживае ся дуже часто і у нас, особливо же на Україні.

лиш по кількох і то аж тогди, коли зложать свою зброю. Що тижня ві второк, в четвер і суботу приходять тут Чорногорці з Неґуша і Цетині[1]). Вони мусять іти яких пять або шість годин, щоби тут продати покладки, бараболю, дріб та риж, на котрий тут найбільший покуп.

А то було як-раз вівторок. На торговищи стояли ще купками люди, бо ще не попродали були всего і думали тут ночувати. По площі ходило може яких трийцять гірняків, балакали з собою або перечили ся. Деякі були вже поклали ся на землю, другі знов альбанським[2]) звичаєм пекли на грани ягня на деревлянім рожни.

Туди зайшли Сарканій і його товаришка; видко, що знали добре се місце. Тут могли в самім ділї спокійно поговорити з собою, а навіть і переночувати, не потребуючи шукати собі якогось непевного помешканя. Впрочім Марокканка, від коли прийшла до

---

[1]) Нинїшна столиця князївства Чорногори. Була то первістно маленька оселя, в котрій проживав митрополит князївства Цети, з котрого повстала пізнїйше Чорногора, Висаріоні епископ Василь. Послїдний князь Цети, Іван Црноєвич, виставив тут в 1845 р. монастир і ставши першим князем чорногорським зробив з Цетиня свою столицю. Майже в половинї дороги з Цетиня до Котару лежить місцевість Неґуш.

[2]) Альбанцї або Скіпетари, нарід на полудне від Чорногори в Альбанїї є то найменше цивілїзований нарід в Европі.

Котара, то й не шукала собі нігде якоїсь хати.

Доктор і Кап Матїфу зайшли один за другим на той базар, на котрім вже було таки добре темно. Денеде горів ще огонь, але світила ся лиш грань, поломин не було нігде видко. Зловити Сарканього серед таких обставин, то річ була не так легка, особливо, коли-б він аж до самого рана не виходив з торговиці. Доктор вже жалував того, що не взяв ся до діла, коли ще ішли берегом межи морем а полудневою брамою. Тепер було вже за пізно. Треба було хиба чекати першої ліпшої нагоди.

Лодь стояла поза скалами, не більше як двіста кроків від базару далеко, а навіть виднїло ся слабо і саме судно, на котрім світила ся ліхтарня.

Сарканїй і Мароккапка думали, що буземли в найтемнійшім місци, недалеко громадки гірняків, що лежали вже й спали. Тут могли би вони було поговорити собі спокійно о своїй справі, без обави, що їх хтось підслухає, кли-б доктор, убраний в свій подорожний плащ не був влїз поміж тих людий, що лежали на земли. Кап Матїфу сховав ся також, як міг, але держав ся зблизька, щоби на кождий знак бути під рукою.

Сарканїй і Мароккапка, думали, що будуть зовсім безпечні, коли будуть говорити по арабськи, бо були певні того, що тут нїхто

не зрозуміє тої мови. Та ошибнули ся, бо недалеко від них був доктор Антекірт. Він, що знав всі східні і африканські мови, розумів кождісеньке їх слово.

— Ти дістав мою депешу в Сиракузі? — спитала Марокканка.

— Дістав, Наміро, відповів Сарканій і зараз на другий день вибрав ся разом з Ціроном.

— А де-ж Ціроне.

— Недалеко Катани[1]), де збирає собі нову ватагу.

— Мусиш завтра бути в Дубровнику і зараз піти до Сіляса Торонталя, чуєш Сарканій?

— Піду та поговорю з ним. Але чи ти не ошибаєш ся Наміро? Чи пора, щоби я прийшов?

— А вже-ж, донька банкира..

— Донька банкира! — повторив Сарканій якимсь таким голосом, що докторови мимо волї пішов мороз по тілї.

— Ну, так... його донька! — повторила Наміра.

— Як то? То вона сміє без мого позволеня розпоряджати своїм серцем? — спитав Сарканій глумливо.

— Ти того не сподівав ся, Сарканій, воно таки є так, я більше як певна. Але то ще

---

[1]) Катана, нині Катанія, місто на східнім побережу Сицилії при сподї гори Етни, є то найкрасше і по Палєрмі, столици Сицилії, найбільше місто на сїм острові.

більша буде для тебе несподіванка, коли тобі скажу, за кого Сара Тороталївна хоче віддати ся.

— Мабуть чи не за якого зруйнованого шляхтича, що хоче поставити ся на ноги міліонами її батька?

— Ти таки вгадав — сказала на то Наміра ” за якогось молодого чоловіка, шляхтича з роду, але без всякого майна.

— Як же називає ся той безстидний?

— Петро Баторий!

— Петро Баторий! — відозвав ся Сарканій. — Петро Баторий хоче женити ся з Сарою Тороталївною?

— Та не бій ся нічого Сарканіє, — успокоювала Наміра свого товариша. — Що донька Сіляса Торонталя і син Стефана Баторого люблять ся, то вже для мене ніяка тайна. Але Сіляс Торонталь може ще доси о тім нічого не знає.

— Він би нічого не знав? -- спитав Сарканій.

— Таки не знає, а хоч би й знав, то не дав би на то свого призволеня.

— Я нічого не знаю — відповів Сарканій. — Сіляс Торонталь на все готов... навіть і на то, щоби дати позволенє на се подруже. лиш щоби успокоїв свою совість, коли може по пятнайцяти роках ще відозвала ся в нім якась совість... Але на щастє я ще є на світі і попсую йому його пляни; завтра буду вже в Дубровнику.

— То добре! — сказала на то Наміра, котра, видко, мала якийсь великий вплив на Сарканього.

— Донька Сіляса Торонталя не буде нічиєю жінкою лиш моєю, розумієш мене, Наміро? Через ню полатаю якось знову мої відносини маєткові.

От і все підслухав доктор. що хотів знати. Що ще розповідали собі Сарканій і Марокканка, не мало вже для него дуже великого значіня.

Злодюга. що мав право комусь лїзти в очи, сватав ся до доньки другого злодюги. Видко, що вже сам Бог ішов в поміч людській справедливости. Тепер вже не було чого побоювати ся о Петра Баторого. котрому такий суперник ставав на дорозї. Вже не треба було взивати його. щоби приїзджав до Котару. іменно не було потреба викрадати чоловіка, що хотів добивати ся тої чести, щоби стати зятем Сіляса Торонталя.

— Нехай лиш тоті злодюги вяжуть ся з собою і творять одну родину — сказав доктор сам до себе. — Побачимо, що з того буде!

Він забрав ся звідси і дав знак Капови Матїфу, щоби той ішов за ним.

Кап Матіфу, як вперед не питав ся длячого він має ловити того пасажира з „Саксонії”, так само не питав ся і тепер длячого не має його ловити.

На другий день, 10 червня, около ось-

мої години вечером отворили ся двері до великого сальону в дворі при вулиці Страдоне в Дубровнику, а слуга голосно дав звістку:

„Пан Сарканий!"

Запутанини.

Чотирнайцять літ тому назад переніс ся Сіляс Торонталь з Триесту до Дубровника і замешкав тут в пишнім дворі при вулици Страдоне. Він був з роду Дальматинцем, отже річ зовсім природна, що задумав осісти в своїй вітчині, коли залишив свій інтерес банковий.

Додержувано слова і ніхто не знав о тім, що він був зрадником. Нагороду за зраду виплачено йому що до цента. Банкир та Сарканий, давний його фактор в Триполісї нажили собі з того великого майна.

По страченю обох засуджених у Пізінській вязници та по втечі ґрафа Сандорфа, що згинув у филях Адрийського моря, доверщено вирок конфіскати їх маєтностий. З дому і малої посілости Володислава Затмара не лишило ся нічого. По Стефані Баторім не лишило ся також нічого, бо він нічого не мав і жив лиш з того, що учив другах. Але замок Артенак і все що до него належало, недалекі копальнї та великі ліси на північних спадах Карпатів творили значну посілість, що належала до ґрафа Матія Сандор-

фа. Зтих дібр утворено дві части: одну забрала власть судова і з неї виплачено нагороди зрадникам; другу засеквестровано і вона мала бути під судовим зарядом аж до вісімнайцятого року житя спадкоємниці графа Сандорфа. Наколи-б та дитина умерла перед тим часом, то ся часть мала припасти державі.

Обі четвертини, які дістали ся зрадникам, виносили більше як півтора міліона ринських і вони могли робити з тими грішми, що хотіли.

Сперше задумали були оба спільники розлучити ся. Сарканьому не конче хотіло ся перебувати недалеко від Сіляса Торонталя, а Торонталь знов постановив був не входити в ніяку звязь з давним своїм фактором. Сарканій виїхав отже з Триєсту, а за ним пішов і Ціроне, котрий не пускав ся його в нещастю, а тепер в щастю був би певно тим менше його пустив ся. Куди-ж вони забрали ся? А вже-ж не куди инде, як хиба до якогось великого міста в Европі, там, де нікому й не при голові, слідити за тим, звідки хто приходить, розуміє ся, тогди, коли він чоловік богатий, анї де ніхто не питає, звідки хтось набрав гроший, хиба аж тогди, коли хтось ними розкидає як половою. Словом, за тими пройдисвітами і слих пропав в Триєсті, де впрочім і так ніхто їх не знав, хиба лиш один Сіляс Торонталь.

По їх виїзді банкирови аж лекше віно-

тхнуло ся. Йому здавало ся, що вже тепер не потребує обавляти ся того чоловіка, що його держав в своїх руках і міг кождої хвилї використувати. Хоч Сарканій став на якийсь час богачом, то все таки не можна було спустити ся на такого марнотравника і можна було сподівати ся того, що причепить ся знову до свого спільника, скоро розтратить своє майно.

В шість місяців опісля замкнув Сіляс Торонталь свій банк поплативши всї довги і виїхав з Триесту, щоби остаточно осїсти в Дубровнику. Хоч він і не потребував побоювати ся, що ґубернатор, котрий лиш сам один знав, яку ролю він грав при викритю загору, виговорить ся колись з тим перед людьми, то все-ж таки, вже то що прецї хтось знав о тім, було досить для такого чоловіка, котрий не хотів стратити свого значіня і мав на тілько гроший, щоби жити як великий пан, хоч би й денебудь осїв.

А може спонукала його покидати Триест ще й инша обставина, — о котрій будемо мусїли пізнїйше згадати — обставина, о котрій знала лиш однїсенька панї Торонталева. Та сама обставина звела його — правда, лиш однїсенький раз — з тою Намірою, з котрою — як ми то вже виділи — знав ся і Сарканій.

Банкир осїв отже в Дубровнику. Він виїхав був із сего міста ще малим хлопцем, бо не мав тут анї родичів, анї нїякої родини.

Ніхто собі не пригадував його і він вернув як зовсім чужий до міста, в котрім не був вже від сорок літ.

Серед таких обставин повитали висші круги в Дубровнику такого богача, розуміє ся, дуже сердечно, бо знали о нім лиш то, що він займав в Триесті видне становище. Банкир вишукав собі і купив двір в панській части міста та завів в нім господарство поприймавши всю нову челядь з Дубровника. Позаяк ніхто не знав його минувшости, то всї уважали його за того щасливого на світї, що то має більше право як другі.

Сіляс Торонталь майже не знав того, що то значить нечиста совість. Як би не то, що він все побоював ся, щоби колись не вийшла на верх тайна його поганої зради, то був би жив таки зовсім спокійно. Але при нім була як би німий, але живий і ходячий докір його жінка.

Та нещаслива, простодушна і чесна женщина знала о тій поганій змові, що загнала в смерть трох патріотів. Одного разу, коли вже дуже круто було з його інтересами, він якось необачно виговорив ся перед нею, що майно Сандорфа поставило його знов на ноги; иншим разом зажадав і підпису від своєї жінки і тогди признав ся, що належить до тих, котрі викрили заговір в Триесті.

З тої пори проявило ся у Торонталевої жінки якесь чувство відрази до чоловіка, з котрим була звязана на віки. Чувство тим

більше зрозуміле, що вона сама була Мадяркою з роду. Але вона була, як вже сказано, женщина, що не чула в собі моральної сили. Був то для неї тяжкий удар і вона не могла вже подвигнути ся від него. Від часу тої події жила вона насамперед в Триєсті, а відтак і в Дубровнику лиш сама для себе, о скілько нато дозволяли відносини її товариського житя. Коли в дворі при вулици Страдоне були які принятя, то вона являла ся, бо мусіла; але коли скінчила ся її роля господині дому, то вертала до своїх комнат та займала ся лиш вихованьм своєї донечки, до котрої пристала була всім своїм ніжним чувством, та старала ся о всім забути. Ба, але як то забути коли чоловік, що брав участь в тім ділї, жив з нею під одним дахом!

Як раз в два роки, від коли вона осіла в Дубровнику мала настати ще більша запутанина. Для банкира була та запутанина новою журою, а для пані Торонталевої нова причина болю.

Пані Баторова, її син та Борик перенесли ся також до Дубровника, де жили ще якісь їх своякя. Вдовиця Стефана Баторого не знала зовсім Сіляса Торонталя; вона не знала навіть, що межи банкирем а Матїем Сандорфом була якась звязь. Та і звідки мала о тім довідати ся, що сей чоловік брав участь в тім злочинї, через котрий три благороднї Мадяри наложили головою, коли її муж перед смертию не мав нагоди сказати

їй, як називають ся ті падлюки, що продали його австрійським властям.

Але хоч пані Баторова не знала Сіляса Торонталя, то тим ліпше знав він її. Коли побачив її в тім місті, коли стрітив ся з нею кілька разів на вулици, коли дивив ся на то, як вона бідна працювала, щоби лиш виховати свого сина, то йому було то дуже немило. То річ певна, що коли-б пані Баторова була вже перед тим мешкала в Дубровнику, заким він задумав тут осісти, то він був би тут не осів. Але тогди, коли вдовиця спровадила ся до дому при вулици Марінеля, він вже купив був собі двір, отже був собі його урядив, та принимав вже в нім гостий. Не міг на то рішити ся, щоби знов звідси кудись переносити ся.

— Чоловік до всего навикне — сказав він сам до себе. Постановив отже не дивити ся на сей живий памятник своєї зради, а коли замикав очи, то, видко, не видів і того, що в нім діяло ся.

Але що вкінци для банкира було лиш немило, то було для пані Торонталевої жерелом безустанної муки і гризоти совісти. Вона хотіла кілька разів підсунути вдовици потайком якусь запомогу, але та за кождий раз не приняла її так само, як і другі, які їй подавали незнакомі приятелі. Енерґічна жінка не жадала нічого і не хотіла нічого приняти.

Непредвиджена та й необчислима об-

ставина мала зробити той стан річий ще прикрійшим, ба навіть страшнійшим через запутанини, до яких довела.

Пані Торонталева присвятила всю свою любов своїй донечці, котрій під конець 1867 року, коли вона з своїм чоловікм прибула до Дубровника, було ледви півтретя року.

Сарі було тепер майже сімнайцять літ. Було то дуже гарне дівча, що з лиця подобало більше на Мадярку, як на Дальматинку. Чорне кучеряве волосє, палкі очи, красно закросні під високим чолом, тоненькі уста і румяне личко, то більше як середний ріст — все то разом надавало їй такої краси, що й годі було надивити ся.

А що найбільше звертало на себе увагу і робило тим більше вражіне на чутливі натури, то була [illegible]ина постава молодої дівчини. її за[illegible], як коли-б заєдно роздумувало над тим, що давно минуло. Отсе було й причиною, що всї ті, котрі приходили в гостину до її батька, або котрих вона стрічала нераз на Страдоне, держали ся якось здалека від неї.

Не трудно зрозуміти, що Сара, яко одинока спадкоємниця маєтку, котрий уважано за величезний, звертала дуже увагу на себе. Вже навіть кілька разів її сватали та була би й добре віддала ся, але молода дівчина, котрою опікувала ся мати, відмовила за кождий раз і навіть не сказала, чому не хоче віддавати ся. Сіляс Торонталь до того не мішав ся,

ніколи не намавляв її, ані не змушував. Видко, що ще не знайшов ся був зять, котрий би більше йому як Сарі припав до вподоби.

Для докладного опису Сари Торонталївної годить ся ще й то зазначити, що вона якось дуже любила подивляти честні та відважні діла, які стоять в звязи з любовію вітчини. Політикою вона ніколи не займала ся, але оповіданя про то, що дотикало її вітчини, про ті жертви, яких вимагала вітчина та новійші приміри, якими величає ся історія її краю, зворушали її дуже. Ледви чи вже з роду були у неї такі чувства — то певно, що не по Сілясї Торонталю були вони у неї — лиш вона так сама виплекала їх в своїм благороднім і великодушнім серци.

Отсе то й поясняє нам зовсім природно — як би так вже було з гори назначено — чому Сара Торонталївна так щиро була прихильна Петрови Баторому. Ба, видко, що судьба хотїла зробити збитка банкирови, коли познакомила тих двоє людий з собою. Сарі був тогди дванайцятий рік, коли їй одного дня показали Петра і сказали:

— То син того чоловіка, що погиб за Угорщину.

Ті слова не сходили їй ніколи з думки. Обоє відтак підросли. Сара думала о Петрі, заким він ще її пізнав. Вона виділа його так засумованого та задуманого. Хоч він був бідний, то все-таки працював, щоби бути гід-

ним імени свого батька, а вона знала цілу історію того-ж.

Проче вже знаємо; знаємо, як Петро радував ся і одушевляв ся, коли бачив Сару, котрої натура дуже підходила до його натури; як той молодець її полюбив та як і вона його полюбила, заким ще зрозуміла, яке то чувство в ній проявило ся.

Коли ще розкажемо, яке становище займала Сара Тороталївна в своїй родині, то вже все буде сказано, що відносять ся до неї

Супротив свого батька держала ся Сара дуже здалека. Ніколи не було й сліду, щоби його щось тягнуло до своєї доньки, ніколи донька не пестила ся з ним, як звичайно дитина з батьком. У него не було ніякого чувства для доньки, а донька знов у всім не могла погодити ся з поглядами батька. Сара лиш шанувала батька, як пристало на доньку, і більше нічого. Він впрочім лишав їй до волї робити, що хотїла, не противив ся нічому, що їй сподобало ся, лишав їй повну свободу в її добродійнім діланю, ба навіть і сам прилучав ся до того, але лиш для того щоби тим величати ся. Коротко сказавши, він був для неї зовсім рівнодушний.

Зовсім инакше була Сара для панї Торонталевої. Хоч жінка банкира піддавала ся у всім свому чоловікови, котрий хотїв лиш панувати над нею і мало її шанував, то всеж таки була вона бодай лагідної натури і своїм

чесним житєм, своїм старанєм, о то, щоби її люди не ненавиділи, була сто раз більше варта, як він. Пані Торонталева дуже любила Сару. В здержаливости дівчини зуміла вона добачити рідку даровитість. Але та її прихильність для дівчини була аж якась надмірна, бо вона її і подивляла і поважала, ба аж нїби чогось її лякала ся. Великодушність характеру Сари, її щирість, а часами й непоєдатливість могли пояснити тў якусь дивну любов матері. Донька відповідала щиростию за щирість. Вони обі були би дуже припали собі до вподоби, хоч би їх і не вязало споріднене крови.

Нїкого тепер не здивує, що пані Торонталева була перша, котра здогадала ся, що дїяло ся в души і серци Сари. Молода дївчина розмавляла з нею часто о Петрі Баторім і його родинї, не запримічаючи того, яке прикре вражінє робило на її матери. Скоро пані Торонталева зміркувала, що Сара полюбила Петра, подумала собі:

— Така вже, видко, воля Божа!

Можнаж здогадати ся. що значили ті слова в устах панї Торонталевої, але того ще не можна знати, яка би то була справедлива заплата для родини Баторих за їх кривду, коли-б Сара полюбила Петра.

Панї Торонталева була жінка побожна і повна віри, а коли вона вірила в то, що то вже така воля Божа, щоби Сара полюбила ся з Петром, то й мусїла старати ся наклонити

свого чоловіка, до того, щоби обі родини зблизили ся до себе. Не кажучи отже Сарі нічого, постановила вона поговорити о тім з чоловіком.

Зараз на перші слова, якими відозвала ся, до него пані Торонталева, він так розлютив ся, що аж не знав, що з ним діє ся. Пані Торонталева, і так слабосильна особа, мусіла чим скорше утікати до своєї кімнати, коли він став їй відгрожувати ся.

— Памятай собі — розкричав ся він наконець, до неї — коли ще раз згадаєш мені щось о тім проєкті, то пожалуєш того!

Отже то, що Сіляс Торонталь називав судьбою, привело не лиш родину Баторих до Дубровника, але ще й звело Сару і Петра разом; вони пізнали ся і полюбили ся.

А може хто спитає, чого банкір так дуже улютив ся? Може він вже мав якісь тайні наміреня що-до будучности Сари, котрі тепер ставали на перешкоді її чувствам? Він чейже повинен був рад бути з того, що вже наперед можна було якось зарадити тим наслідкам, які могли вийти із його поганої зради. Що-ж би був міг Петро Баторий казати тогди, коли-б був оженив ся з Сарою Торонталівною? Що була-б тогди вдіяла пані Баторова? Певно, що то було би страшне положенє, коли-б син убитого був оженив ся з донькою убийника, але то положенє було би страшне лиш для них, а не для него, не для Сіляса Торонталя.

Все було би ліпше, коли-б не Сарканій, про котрого небуло ніякої чутки. Він міг все ще вернути, а здає ся, що межи ним а банкиром була ще й якась умова. Сарканій готов був собі її пригадати, скоро-б лиш щастє його покинуло.

Нема сумніву, що Сіляс Торонталь дуже тим журив ся, що стало ся з його давним фактором в Тріполісі. Від коли вони ще в Триєсті розійшли ся, не чував він нічого про него, а тому було вже майже пятнайцять літ. Він розвідував про него, навіть на Сицилії, бо знав, що він там має зносини з своїм приятелем Ціроном, але не довідав ся нічого. А всеж-таки міг Сарканій кождого дня з'явити ся несподівано. Банкир побоював ся того дуже, тим більше, що не мав чутки, щоби він помер — а як би то він був тішив ся, коли-б була дійшла до него така чутка! Може бути, що тогди він би вже инакше дивив ся на ту звязь його родини з родиною Баторих, але тепер не міг о тім ані на хвильку подумати.

Коли раз случайно пані Торонталева завела з ним знову бесіду про Петра Баторого, він вже не хотів робити такого крику, як першим разом ,але й не дав їй ніякого поясненя в сім напрямі, лиш постановив собі стерегти Сару на будуче острійше, ба й слідити за кождим її кроком. Постановив собі поступати гордо з молодим інжинїром, відвертати ся від него, скоро де з ним стрітить

ся, і так робити, щоби відобрати йому всяку надію. Йому удало ся аж надто добре показати, що всякі заходи Петра були би даремні.

Так було аж до вечера 10 червня, коли то по сальоні в дворі при вулици Страдоне понесло ся імя Сарканього і коли тут отворили ся двері сему безвстидному чоловікови. Рано того самого дня сїв Сарканій з Намірою в Котарі на зелїзницю[1]) і поїхав до Дубровника. Тут заїхав він до одного із найперших готелїв, перебрав ся елеґантно і, не марнуючи часу, пішов зараз до свего давного спільника

Сіляс Торонталь приняв його і дав приказ, щоби нїхто їм не перешкаджав. Як же приняв він ту гостину? Чи міг він настілько запанувати над собою, щоби не дати по собі пізнати, що в нім діяло ся та чи грав ся з ним? Або чи Сарканій так само як і давнїйше розказував зухвало? А може він пригадав банкирови давну їх умову? О чім говорили вони? Чи о минувшости, чи о теперішности, чи може о будучности. Нїхто би того не вгадав, бо нїхто не був при тім. А вислїдок був ось такий:

В двайцять чотири годин опісля розійшла ся по містї чутка, котра наробила немало дива. Говорено, що панна Сара Торон-

---

[1]) Верн тут трохи перехопив ся, бо з Котару до Дубровника не було зелїзницї.

талївна віддае ся за якогось Сарканього, великого богача з Тріполїса.

Банкир, видко, мусїв піддати ся погрозам чоловіка, котрий одним словом міг його зруйнувати. Анї просьби його жінки, анї перепуджене ся Сари не могли змінити і він казав, що яко батько має виключне право розпоряджати її рукою.

Сарканій не таїв ся з тим перед Сілясем Торонталем, длячого він конче хоче женити ся з його донькою; сказав отверто, що він зруйнований. Та часть маєтку, що послужила банкирови до піддержаня кредиту свого дому, ледви, що вистала тому пройдисвітови на пятнайцять літ. Від часу, коли виїхав з Триєсту, переїздив всю Европу і жив розтратно; для него готелї в Парижі, Льондонї, Віднии та Римі мали за мало вікон, коли його напала така примха, викидати ними гроші на вулицю. Коли закоштував вже всїх можливих розкошпий, спустив ся ще на судьбу, щоби вона остаточно докінчила його руїну; грав в карти по містах в Швайцарії та Іспанії, де ще позволено грати публично, або сидів при зеленім столї в Монаку[1]), що лежить на границп Франції.

---

[1]) Монако є то маленьке князївство в полудневій Франції, котре обмежає ся лиш на одно місто Монако, що лежить на гористім пригірку і має свого окремого князя. Давнїйше належали до сего князївства ще місто Ментона і місцевість Роккабруна, але від коли Франція взяла місто Ніццу, то і сї дві місцевости належать до неї;

Розуміє ся, що через весь той час був Ціроне його помічником. Коли-ж їм лишило ся вже не більше, як ледви кілька тисячів, перенеслись оба до краю, дорогого Сицилійцеви, у східні сторони Сицилії. Але там вони не дармували і чекали лиш догідної пори, щоби увійти знову в звязь з триестинським банкиром. Не було нічого простійшого, як щоби Сарканій оженив ся з донькою Сіляса Торонталя, одинокою спадкоємницею сего богача, і тим поправив своє положенє. Банкир не міг йому нічого відмовити; він не міг йому противити ся, а навіть і не старав ся о то. Видко, що межи ними обома а тим ді-

---

князь з Монаку відступив їх Франції за добрі гроші. Монако славне з того, що там є доми гри, в котрих збирають ся люди з цілого світа, богачі та всілякі дурисвіти і там пробують свого щастя в карти або в рулету і програють нераз за годину, дві величезні суми. — Недалеко від Монако є стація зелізнича Монте-Карло і тут стоїть над самим морем величавий будинок серед красних огородів. Є то т. зв. касино, де є прекрасні салі, в котрих уставлені столи, вкриті зеленим сукном, а за ними сидить повнісько грачів, мущини і женщини в суміш. Грати може лиш той, що поставить на карту найменше 25 франків. Не один грач програвши всі гроші іде до города або по місто до ліску і там відбирає собі житє. Дохід з тих домів гри належить до князя. В Монаку грають найбільше в рулету; є то прилад, котрий можна покрутити а тогди по круглім кружку котить ся кульочка і впадає в переділки помальовані на чорно і червоно та означені числами від 1 до 36 але не по порядку. Найбільше грають в той спосіб ,що закладають ся чи кулька впаде в переділку чорну, чи червону і звідси назва гри „руже ноар" (червоне й чорне).

лом, котре вони хотіли залагодити, було ще щось такого, що лиш будучність могла викрити.

Але Сара домагала ся таки конче точного поясненя, длячого батько розноряджає нею так самовільно?

— Від сего одруженя зависить моя честь — відповів Сіляс Торонталь, коли вона конче хотіла довідати ся, длячого батько каже їй віддати ся за Сарканього — так і мусить бути як хочу.

Коли Сара розповіла матері, що їй батько сказав, то мати аж мало не зімліла і розплакалась рісними сльозами на руках своєї доньки, що її піддержувала.

Сіляс Торонталь сказав отже правду.

Вінчанє назначено на день 6 липня.

Можна собі подумати, що діяло ся з Петром Баторим через тих три неділї. Аж трудно описати, яка взялась була його розпука. Його брала страшенна злість, а тут не міг нічого вдіяти. То замикав ся дома і не показував ся нігде, то знов вибігав кудись з проклятого міста і пані Баторова аж побоювала ся, що його вже не побачить.

Чим же було його потішити? Доки ще не говорено о весїлю Сари, то Петро Баторий міг бодай мати ще якусь надію, хоч її батько відпихав його від себе. Але скоро би Сара раз вже віддала ся, тогди отворилась би перед ним пропасть, котру не далось би нічим зарівнати. Навіть доктор Антекірт,

мимо свого приреченя, опустив Петра. Як лиш могла молода дівчина — так питав Петро себе самого — що його любить, згодити ся на таке подруже, коли вона, як то йому було добре звістно, старала ся завсїгди поставити на своїм? Що то за тайна вкрила той двір, коли там таке діє ся? Петро був би таки направду лїпше зробив, коли-б був покинув Дубровник і приймив ту посаду, яку йому предкладали, та пішов собі від Сари, котру віддають за того якогось чужинця, за СаркаНього.

— Нї, — говорив він відтак сам до себе — так не може бути!... Я вже занадто її полюбив!

І знов навістила розпука той дім, в котрім на кілька днів заблисло було слабе проміне щастя.

Поент Пескаде, що завсїгди був на своїм становищи і котрий все знав, що діє ся в містї, був одним із найперших, що о тім довідав ся. Скоро лиш провідав ся, що Сара віддає ся за СаркаНього, написав о тім зараз до Котару. Скоро знову побачив, як дуже пригноблений та прибитий молодий інжинір — котрим він якось дуже інтересував ся — дав також і о тім знати докторови Антекіртови.

Замість обширної відповіди на то, дістав він лиш приказ, щоби й дальше слїдив за тим, що діє ся в Дубровнику і доносив до Котару.

Чим близше було до злощастного дня

6 липня, тим більше погіршав ся стан Петра Баторого. Його мати вже не в силі була успокоїти його. Плянам Сіляса Торонталя годі таки було чим небудь перешкодити. З того, як скоро оповістили весіле і лагодили ся до него, видко було, що то вже від давна було постановлено, що Сарканій і банкир вже давно знали ся, та що „богатий" Тріполітанець мусів мати якийсь особливий вплив на батька Сари.

Петро Баторий взяв був собі свою невзгодину так дуже до серця, що на вісім днів перед весілем постановив написати лист до Сіляса Торонталя.

На лист не прийшла ніяка відповідь.

Петро старав ся зійти ся десь на вулиці з банкиром. але й то йому не удало ся.

Сара і її мати тепер таки вже зовсім не показували ся. Не було-ж як до них дістати ся.

Однакож підчас коли Петро не міг стрітити ся ані з Сарою, ані з її батьком. то за то стрітив ся кілька разів з Сарканієм на Страдоне. Коли молодець дивив ся на Сарканього оком, повним ненависти, то той споглядав на него лиш з безвстидною погордою. Петрови прийшло на гадку зачепити його. щоби він мусїм визвати його на поєдинок. Але чи Сарканій в передодень свого вінчаня був би визивав на поєдинок? Преці його інтерес наказував йому уникати поєдинку.

Там минуло ще шість днів. Петро мимо

найсердечнійшої просьби своєї матери, мимо просьби Борика, вийшов вечером дня 4 линия з дому при вулици Марінеля. Старий слуга пустив ся був за ним, але він десь незадовго щез йому з очий. Петро пішов куди його очи несли, десь в найпустійші вулиці Дубровника, вздовж кріпостних мурів, та ішов, як той, що зійшов з розуму.

В годину пізнійше принесли його умираючого до його матери. Був пробитий ножем, так, що аж горішна часть легких була нарушена.

Не було вже ніякого сумніву: Петра взяла була очевидно така розпука, що він хотів відобрати собі житє.

Носит Пескаде, довідавшись о тім нещастю, побіг зараз до уряду телеґрафічного.

В годину опісля мав вже доктор Антекірт в Котарі звістку про самоубійство молодця.

Трудно описати, що діяло ся з панею Баторовою, коли вона омлївши коло свого сина, що мав ще лиш кілька годин жити прийшла знов до памяти. Але енерґія матери побідила слабосильність женщини. Треба було насамперед давати поміч синови а відтак аж плакати.

Закликано лікаря. Той прийшов зараз, оглянув раненого і приложивши ухо до його груди, слухав, як він від часу до часу слабо віддихає. Оглянув відтак рану, подивив ся, чи глубока, завязав її і робив все, що

лиш було можна, але не міг зробити ніякої надії.

В пятнайцять годин опісля стан Петра ще більше погіршив ся від того, що з него виплило богато крови, а віддих його був вже так слабий, що ще ледви було його чути, та здавало ся, що він ще лиш раз зітхне і застигне.

Пані Баторова припала на коліна і молила ся до Бога, щоби він ще ратував її сина і дозволив йому жити.

Нараз відчинили ся двері від комнати. Увійшов доктор Антекірт і приступив до постелї, де лежав умираючий.

Пані Баторова хотіла заступити йому дорогу, але він дав знак і вона пустила.

Доктор нахилив ся до Петра і оглянув його уважно не відзиваючись ані словом. Відтак вдивив ся в него і через довший час не спускав очий з него. Здавало ся, як коли-б з його очий плила якась магнетична сила; його погляд добував ся аж до мозку, де вже гадки завмирали, де уставало вже житє, а з ним і власна воля.

Нараз обернув ся Петро боком. Повіки його піднесли ся, він подивив ся на доктора... і став нежпвий.

Пані Баторова скрикнула, припала до сина і зомлїла, а старий Борик ледви ще міг удержати її на своїх руках.

Доктор замкнув очи молодому мерцеви; підняв ся відтак і вийшов з комнати. Майже

можна було почути, що він вишептав отсю індійську приповідку:

„Смерть не нищить, лиш робить невидимим!“[1]).

Стріча на Страдоне.

Смерть Петра зробила в місті величезне враженє, але ніхто не догадував ся правдивої причини самоубийства Петра Баторого, именно же ніхто в світі не був би того догадав ся, що сему нещастю були винні Сарканій і Сіляс Торонталь.

На другий день, 6 липня, мало відбути ся вінчанє Сари Торонталївної з Сарканієм.

О тім самоубийстві, що стало ся серед так трогаючих обставин, не знала нічого ані пані Торонталева, ані її донька. Сіляс Торонталь в порозуміню з Сарканієм постарали ся вже о то, щоби вони нічого не довідались.

Умовили ся так, що весїлє має відбути ся тихо, нібп длятого, що хтось помер з родини Сарканього. Торонталеви, що любив величати ся, не конче було то на руку, але серед сих обставин волїв він, щоби все відбуло ся спокійно, без великого шуму. Молода пара мала лиш ще кілька днів перебути

---

[1]) Верн нагадує сим силу гіпнотичну, звану давнїйше також магнетизмом, спосіб звістний вже від давна також індійським факірам, котрим можна наслати на чоловіка сон подібний до смерти.

в Дубровнику, а відтак виїхати до Тріполіса, де Сарканій постійно проживав — так бодай говорено. Не хотіли також робити ніякого угощеня, ані при відчитаню супружого контракту, котрий мав забезпечити молодій жінці значне майно, ані по церковній церемонії у францісканській церкві, по чім мало зараз відбути ся цивільне вінчанє в уряді.

Того дня коли в Торонталевім дворі роблено послідні приготованя до вінчаня, проходжували ся по другім боці вулиці Страдоне два якісь чоловіки. То були Кап Матїфу і Поент Пескаде.

Доктор Антекірт привіз був з собою Капа Матїфу до Дубровника. Його вже не потреба було в Котарі, а що оба приятелї, оба „близнюки”, як говорив бувало Поент Пескаде, були дуже раді з того, що вони вже знов разом, о тім не можна й сумнївати ся.

Скоро лиш доктор Антекірт прибув до Дубровника, навідав ся зараз до дому при вулици Марінеля; відтак вернув до свого скромного помешканя на передмістю Пльоче і постановив там чекати аж до часу, коли буде вінчанє Сарканього з Сарою Торонталівною і постановив аж тогди взяти ся до діла

Коли доктор на другий день навідав ся знову до панї Баторової, поміг їй сам зложити Петра в домовину. Відтак вернув знову до свого помешканя, а Поентови Пескаде і

Капови Матїфу наказав слїдити пильно за всїм, що дїє ся при вулици Страдоне.

Поент Пескаде мав на все око і все підслухував, але то зовсім не перешкаджало йому балакати.

— Менї видить ся, мій Капе, що ти якось став ширший як довший — відозвав ся він і приступив до велита, щоби його взяти за груди.

— А вже-ж... але я й завсїгди дуже пильную ся.

— Я то зараз побачив, коли ти мене обняв.

— А що буде з тою штукою, о котрій ти менї говорив? — спитав Кап Матїфу, котрий все памятав о своїй роли.

— Вже лагодить ся, вже лагодить ся! Треба тобі зважити, що цїле дїлане є дуже запутане.

— Як то, запутане?

— Та запутане, бо то, бачиш, не весела а сумна гра, а вже сам початок є дуже займаючий.

Поент Пескаде замовк. Якась карита, що над'їхала дуже скоро, станула перед двором при Страдоне.

Дверцї від карити відомкнули ся і скоро замкнули ся, а Поент Пескаде доглянув Сарканього.

— Так то, так!... Дуже займаючий — повторив він — і заповідає великий успіх.

— А що-ж з тим злочинцем? спитав

Кап Матїфу, котрого ся особа найбільше інтересувала.

— Ну, злочинець тепер тріюмфує, як то звичайно буває в добре написаній штуці... Але терпцю лиш... підождім лиш кінця!

— Я думав, — сказав Кап Матїфу — що вже в Котарі прийдесь менї...

— Взяти ся до діла?

— Так так, Поенте Пескаде!

Кап Матїфу став відтак розповідати, що стало ся на базарі в Котарі, значить ся, так доктор сказав йому, що він має там когось зловити і як опісля до того не прийшло.

— Ага, отже то ще не було на часї — сказав на то Поент Пескаде, котрий, як то кажуть, говорив аби говорити, але при тім і оглядав ся то на право, то на лїво. Ти бачиш, виступиш аж в четвертім або пятім актї, а може появиш ся вже в послїдній яві... Але не бій ся, ти ще наробиш дива... Можеш бути певний того.

Тепер почув ся на Страдоне якийсь шум здалека як би від рога вулиці Марінеля.

З тої вулиці виходив як-раз похід похоронний і звернув на Страдоне до францїсканської церкви, де мало ся відбути похоронне богослуженє.

На сїм похоронї було бпш мало людий, бо то не був похорон виставний і лиш мало звертав на себе уваги — проста домовина, вкрита чорним сукном, котру люди несли на марах.

— А тобі що? — спитав Кап Матїфу.

— Нічого! Треба би богато говорити, щоби тобі все розповісти.

Він саме тепер розпізнав паню Баторову, що йшла за тїлом свого сина.

Церков не відмовила свого благословеня сему погибшому, котрого розпука довела аж до самоубийства. Священик, що мав відвести тїло на місце вічного упокою, чекав на него в каплици Францїсканів .

Панї Баторова ледви що ще могла іти і вже не плакала, не ставало їй вже сил до того. Очи їй аж якось неприродно вийшли були на верх від плачу і вона водила ними то по боках вулицї, то стовпом дивила ся на домовину, що скривала в собі її сина.

Старий Борик, аж жаль було дивити ся, також ледви волїк ся за нею.

Поентови Пескаде аж сльози станули в очах. Коли-б та щира людина не мусїв був остати ся на своїм місци, то певно був би прилучив ся до тих немногих приятелїв і сусїдів, що віддавали послїдну честь мощам Петра Баторого.

Саме коли похід похоронний мав переходити попри Торонталїв двір, отворилась від него велика брама. На подвірю під ґанком стояли дві карити, готові до виїзду.

Перша пустилась вже виїзджати через браму на вулицю Страдоне.

Поент Пескаде побачив в нїй Сіляса Торонталя, його жінку і доньку.

Пані Торонталева, страшно пригноблена, сиділа коло Сари, що була ще білійша, як той білий на ній вельон молодої.

Сарканій сидів з кількома свояками чи приятелями в другій кариті.

Як той похорон так і се весїлє зовсїм не було виставне; і тут і там страшенний сум.

Нараз в тій хвили, коли перший віз виїхав з брами, роздав ся прошибаючий крик, що аж серце розривав.

Пані Баторова пристанувши витягнула руку до Сари і прокляла її.

То Сара так страшенно крикнула. Вона побачила матїр Петра в чорній, жалібній одежи і аж тепер догадала ся всего, що перед нею таїли... Петро погиб через ню і за ню, то його був похорон, що переходив попри ню, саме коли вона їхала ставати під вінець.

Вона зімліла і упала. Пані Торонталева аж не знала, що собі діяти а старала ся її опамятати, але на дармо... Вона ледви ще дихала.

Сіляс Торонталь не міг укрити свого гнїву, але Сарканій, що прибіг чим скорше, не стратив голови.

Серед таких обставин годї було іти перед престол і треба було приказати візникам завертати назад до двора; брама за ними аж з лоскотом замкнула ся.

Сару внесли до її комнати та положили на постіль, а вона анї не рушилась. Мати її

припала коло постелї на колїна і чим скорше післали по лїкаря. Тимчасом похід похоронний Петра Баторого пішов до францїсканської церкви. По відправі похоронили тїло на дубровницькім кладовищи.

Поент Пескаде зміркував зараз, що треба як найскорше повідомити доктора о тім, що стало ся. Він сказав до Капа Матїфу:

— Лиши ся тут і уважай!

Сам побіг на передмістє Пльоче.

Коли поент Пескаде йому розповідав, мовчав доктор, як би нїмий.

— А може я поступив ся дальше, як був повинен? — подумав він собі. — Нї!... Може я невинній людинї наробив тілько горя? Не сумнїваю ся, що так! Коли-ж бо тота невинна є донькою Сіляса Торонталя!

Відтак відозвав ся до Поента Пескаде:

— Де є Кап Матїфу?

— Коло двора при Страдоне.

— Менї потреба вас обох нинї вечером.

— О котрій годинї?

— О девятій.

— Де маємо на вас чекати?

— Коло брами на кладовищи.

Поент Пескаде побіг зараз до Капа Матїфу, котрого застав на своїм становищи.

Вечером около осьмої години пустив ся доктор, убраний в широкий плащ, в сторону як дубровницка брама. На лїво, де вистає мур, зайшов він ще до малої затоки, що ле-

жить межи скалами і повисше порту врізує ся в беріг.

На сім місци було зовсім пусто. Тут не було видко ані домів, ані людий. Доктор станув тут, оглянув ся і крикнув. Видко що так був вже умовив ся, бо незадовго прийшов до него якийсь моряк і відозвав ся:

— До вашої услуги, пане!

— Чи є тут лодка, Пацпер?

— Є, онтам за тою скалою.

— З цілою залогою?

— Так є.

— А „Електрік?"

— Стоїть трохи дальше на північ поза малою затокою.

Моряк показав при тім на якусь подовгасту масу, що серед темноти видавала ся ще більшою, і не зраджувала ся навіть ані одним світлом.

— Коли прийшов „Електрік" з Котару? — спитав доктор.

Може перед годиною.

— А чи ніхто його не добачив?

— Ніхто, бо він сунув ся попід скали.

— Нехай же ніхто з вас не сходить з свого становища; коли не буде можна инакше, то чекайте тут на мене хоч би й цілу ніч.

— Добре, пане!

Моряк вернув назад до лодки, що стояла саме під скалистим берегом, як би прилипла до него.

Доктор Антекірт постояв ще якийсь час на березі. Видко, що хотів підождати, аж добре стемнить ся. Він час до часу ходив великими кроками то сюди, то туди. Відтак пристанув і заложивши руки, вдивив ся наперед себе в Адрійське море, як коли-б йому повірив свою тайну.

На небі не світив анї місяць, анї звізди. Ледви що чути було легкий вітерець від сторони краю, котрий настає звичайно що вечера і віє кілька годин. Високо горою закрили небо досить густі хмари аж до західного овиду, де пересунула ся послїдна смуга диму з комина якогось парохода, і показала ся зовсїм виразно на небі, а відтак щезла.

— Треба вже іти — сказав доктор сам до себе.

Він пустив ся попід вали міста і пішов на кладовище. Тут перед брамою чекали вже на него Поент Пескаде і Кап Матїфу; вони сховали ся були за якесь дерево, так, що їх не можна було видїти.

Кладовище було вже під сю пору замкнене. Лиш в хатї сторожа мигкотїло ще слабе світло. Аж до білого дня нїхто сюди не заходив.

Доктор знав очевидно всї уходи на кладовищи. Видко, що не хотїв входити брамою, — а коли-б мав сюди іти, то треба було дуже тихенько брати ся до дїла.

— Ходїть за мною! —. сказав він до

Поента Пескадого і його товарища, що підійшли були до него.

Вони пустились вздов-ж муру, що окружав кладовище і місцями на горбоватім ґрунті був значно високий. Так ішли вони може десять мінут аж доктор станув. Він показав на вилом в мурі, котрий зробив ся був від того, що мур тут недавно був усунув ся.

— От сюди підемо! — сказав він і переліз тим виломом, а Поент Пескаде і Кап Матїфу полїзли й собі за ним.

Під великими дерезами, що отїняли гроби, була глубока пітьма. Доктор не задержуючись, пустив ся якоюсь алеєю, а відтак зійшов з неї на поперечну алею, котрою ішло ся до висше положеної части кладовища. Деінде підлїтали сполохані, нічні птахи Крім тих сов та пугачів не було нїгде анї живого духа межи хрестами та нагробними памятниками.

Незадовго пристанули вони всї три перед якимсь скромним памятником, в роді малої каплички, котрої зелїзна решітка не була на ключ замкнена. Доктор трутив решітку, а відтак потиснув на ґузик від малої електричної лїхтарнї і пустив промінь світла, але так, що його знадвору не міг нїхто видїти.

— Іди до середини! — сказав він до Капа Матїфу.

Кап Матїфу зайшов до малої каплички і тут побачив перед собою стїну, в котру бу-

ли запущені три марморові таблиці.
На середній були виписані слова:

Стефан Баторий,
1867.

На плиті з лівого боку не було ніякої написи, а на тій. що з правого боку, мала незадовго станути напись.

— Вийми отсю плиту! — сказав доктор.

Кап Матїфу зробив то без великого труду, бо вона не була ще замурована. Він поставив її на землю, а в склепіню, що було зроблене в стїнї, показала ся домовина.

Була то домовина, в котрій спочивало тїло Петра Баторого.

— Витягни домовину! — сказав доктор.

Кап Матїфу витягнув її. а Поент Пескаде навіть не потребував йому помагати, хоч як вона була тяжка.

— Возьми отсе — сказав доктор до Поента Пескаде. і дав йому знаряд до витяганя шруб — та підойми віко!

— То стало ся в кількох мінутах.

Доктор підоймив власною рукою білу капу, що вкривала тїло мерця, і приложив йому ухо до грудий, щоби почути, чи в нім ще серце бє ся. Відтак встав і сказав до Капа Матїфу:

— Вийми тїло з домовини!

Кап Матїфу послухав, і анї він анї Поент Пескаде не противились тому, хоч зна-

ли, що то не вільно мерців виймати з гробу.

Коли положили тіло Петра Баторого на мураву, завинув його Кап Матїфу в капу, а доктор накинув на него свій плащ. Відтак закрили знов домовину віком, всунули її в склепіиє і вставили назад таблицю так само, як вона стояла. Доктор загасив світло ліхтарні і настала знов темнота.

— Возьми тіло! — сказав він до Капа Матїфу.

Кап Матїфу взяв тіло молодця на свої здоровенні руки, як дитину, і відтак пустились, доктор наперед, а Поент Пескаде з заду, поперек алеї простїсенько до вилому в мурі. В пять мінут опісля перелїзли через него і пустились вздовж мурів міста на побереже.

Нїхто анї словом не відзивав ся. Послушний Кап Матїфу робив все, як машина, але що там не діяло ся в голові Поента Пескадого!

На дорозї від кладовища до побережа не стрітили доктор і його товариші анї одного чоловіка. Але коли доходили вже до малої затоки, де на них чекав „Електрік", побачили акцизника, що ходив понад самим морем. Вони ішли дальше не зважаючи на него. Доктор крикнув на весь голос і зараз прибіг керманич з лодки.

На даний знак пустив ся Кап Матїфу сходити в долину скалами і мав вже сїдати на лодку. Але вже і прибіг був акцизник, а

коли побачив, що хтось вибирає ся на море крикнув:

— Хто там?

— Люди, що лишають вам до вибору, або двайцять ринських готівкою або кулаком межи очи — також готівкою — відповів Поент Пескаде, показуючи на Капа Матіфу.

Акцизник не надумував ся довго — волів двайцять ринських, як кулаком межи очи.

— На море! — закомандував доктор.

За хвильку опісля щезла лодка серед темноти. За дальших пять мінут підплила вона до веретеноватого судна, котрого з берега не було видко. Лодку витягнули на судно, машина рушила тихенько і „Електрік" виплив на широке море.

Кап Матіфу зложив тіло Петра Баторового на софку в вузенькій комнатці, де не було віконця, котрим би світло до неї заходило. Доктор лишив ся тут сам один; він нахилив ся до Петра і поцілував його в бліде чоло.

— Пробуди ся, Петре — сказав він. — Я так хочу!

Петрови отворились зараз очи, як коли-б він заснув був лиш маґнетичним сном, що так подібний до смерти. В його лици слідно було якусь неохоту, коли побачив доктора Антекірта перед собою.

— То ви? — прошептав він — що мене опустили?

— То я, Петре!

— А хто-ж ви?

— Померший, так як і ти!

— Померший?

— Я ґраф Матій Сандорф!

КІНЕЦЬ ДРУГОЇ ЧАСТИ.